

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

СРПСКИ
ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ
ЗБОРНИК

XXXVI
РАСПРАВЕ И ГРАЂА

Уређивачки одбор
др Павле Ивић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан
др Слободан Реметић и др Драго Ђупић

Главни уредник
ПАВЛЕ ИВИЋ

БЕОГРАД
1990

Секретари часописа

др Слободан Реметић и мр Никола Рамић

У финансирању ове књиге учествовали су:

Републичка заједница науке СР Србије

и

СИЗ културе Пирот

Издају

Српска академија наука и уметности, Београд, Кнез Михаилова 35/II

и

Институт за српскохрватски језик, Београд, Кнез Михаилова 35/I

Штампа: „Студио плус“, Булевар АВНОЈ-а 179, 11070 Нови Београд

САДРЖАЈ

	Страна
Првослав Радић: Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају	1
Софија Ракић—Милојковић: Основе морфолошког система говора Доње Мутнице	75
Рада Стијовић: Из лексике Васојевића	119
Јакша Динић: Додатак речнику тимочког говора	381
Драгољуб Златковић: Фразеологија омаловажавања у пиротском говору	423

ПРВОСЛАВ РАДИЋ

ЦРТИЦЕ О ГОВОРУ СЕЛА МРЧЕ У КУРШУМЛИЈСКОМ КРАЈУ

САДРЖАЈ

	Страна
У В О Д	5
I. КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ	8
II. ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	12
III. МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	21
IV. СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	34
V. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТВОРБЕ РЕЧИ	36
VI. КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОКАБУЛАРА	40
VII. ОНОМАСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ	43
РЕЧНИК	47
ТЕКСТОВИ	64
РЕЗЮМЕ	73

УВОД

Село Мрче налази се у горњотопличком крају, на југоисточним падинама копаоничког масива. Од Куршумлије, најближег индустријског и административног центра, Мрче је удаљено тридесетак километара. Село има око тридесет кућа распоређених дуж друма и Сеочке реке. Основна делатност мештана је сточарство, као и земљорадња која због конфигурације терена да је слабе приносе. Део становништва, углавном млади, запослен је у невеликом текстилном погону у суседном селу Лукову. Мрче нема своју основну школу те ђаци похађају школу у суседном Лукову. Ипак, млађег становништва има мало јер је миграција становништва, пре свега према Куршумлији и околним селима, данас прилично изражена у овом поткопаоничком крају. Становништво је српско, православне вере.

Мрчани себе углавном сматрају староседеоцима. Они пак који су задржали какво веровање о миграцијама својих предака, о њиховом досељавању у топлички крај имају прилично нејасне и оскудне представе. Ипак, у неким народним предањима подаци о досељавању су добро сачувани и они, бар кад је реч о појединим фамилијама, упућују на слив Лаба као њихову прапостојбину. Друге пак чињенице упућују и на нешто другачије закључке о путевима досељавања овдашњег становништва.¹

Топличка област припала је српској држави врло рано, већ у XII веку, за време Немање. Овде у топличком крају, у Куршумлији, Немања је подигао и два храма, Свету Богородицу и Светог Николу. Ови и бројни други подаци говоре да је Топлица била врло рано насељена српским живљем. Значајне промене у демографској структури донели су тек каснији векови и појава Турака на Балкану. Под притиском турске најезде започиње дуги период непрекидних сељења и повлачења српског живља да би се крај XVII века окарактерисао масовним миграцијама Срба на север у Угарску, које су поред многих крајева у Србији опустошиле и Топлицу. У том периоду

---

¹ Низ језичких особености, о којима ће напред бити речи, упућују и на неке друге миграционе путеве овдашњег становништва. Код Султана Савић забележио сам, на пример, и изреку *Росина га однџла*, при чему испитаник, чак, и не познаје значење облика Росина. Овај облик би се, чини се, могао везати за име реке Расине.

турска власт организовано насељава ове крајеве шиптарским живљем. О томе М. Ђ. Милићевић бележи : "Онда Топлица, особито Горња, оста пуста, у њу се спустише Арнаути, и заселише је тако да је то, до нашега другога рата, била са свим арнаутска земља, у коју хришћанска нога није ласно могла ступити."² Међутим, турска власт је широм отворила врата и свим другим несловенским етносима. Тако, на пример, у топлички крај, посебно Копаоник, доселило се у турско време и старобалканско аромунско становништво познато под именом Саракачани, чије су мање групације и данас расуте по Епиру, Тесалији, Албанији, Македонији и Бугарској. Ово номадско сточарско становништво наставило је да учествује у формирању менталитета и обичаја у топличком крају и након ослобађања Топлице од Турака, што је свакако морало наћи одраза и на миксоглотском плану.³

Накнадно успостављање српске власти у овом крају омогућило је да се крајем XIX века започне са систематским насељавањем ове области, посебно српским живљем из Санџака, Црне Горе, Косова, долине Ибра, са обронака Копаоника и из других крајева, што је у исто време пратило и повлачење шиптарског живља.⁴ На то указују и новија етнографска истраживања Топлице уочавајући одређене правилности и у самом распореду различитих миграционих струја на овим теренима. За западни и северозападни део Топлице, коме село Мрче припада, констатује се, на пример, да је углавном насељен досељеницима "са Копаоника, затим са Косова, Жупе и Расине".⁵ Отуда се и данас у Топлици препознају

² М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, Београд 1884, стр. 361, 362.

³ Саракачани су се, поред свог језика романског типа, служили и грчким језиком. (В.код: Petar Vlahović, *Narodi i etničke zajednice sveta*, Београд 1984, стр. 232; Видосава Николић—Стојанчевић, *Топлица — етнички процеси и традиционална култура*, Српска академија наука и уметности, Београд 1985, стр. 25,68,136 — в. и тамо наведену литературу).

⁴ Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, Београд 1969, стр.131—133; *Топличка споменица*, Београд 1934, стр.11.

⁵ Вујадин Б.Рудић, *Становништво Топлице*, Српска академија наука и уметности, Београд 1978, стр.36. Говорећи о овом периоду, М.Ђ.Милићевић истиче, на пример, како је одео Топличана било "сигаве боје", тј. "слично с оделом крушевљана и жупљана". (М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, стр. 403,404). Овакве глобалне анализе не искључују, наравно, одређене специфичности у миграционим процесима. Тако, на пример, за горњотопличко село Луково истиче се да је "црногорска етнички компактна оаза" (В.Николић—Стојанчевић, *Топлица. . .*, стр. 140). Ипак, и поред сложених миграционих процеса, који су отпочели крајем XIX века, за Горњу Топлицу се може претпоставити постојање проређеног стариначког становништва. Тако, на пример, познато је да је братство Давидовића живело у Мрчу и пре ослобођења од Турака 1878. године (В.Б.Рудић, *Становништво Топлице*, стр. 34). За становништво суседног села Штаве (у коме је рођен информатор Султана Савић) легенда каже да су досељени "пре Косова", а други подаци говоре да су старином из северне Албаније. (Р.Павловић, *Сеоба Срба и Арбанаса*

различити говорни типови, а пре свега прилично јасна издиференцираност екавске (долина Топлице и област према северу) и ијекавске говорне зоне (јужно и југоисточно од Куршумлије).⁶ При том треба имати на уму да је у време насељавања ових области та неуједначеност морала бити далеко израженија, што донекле потврђује и М. Ђ. Милићевић поређењем топличког говора са причом о Вавилонској кули.⁷

Говор Горње Топлице по својим основним карактеристикама припада косовско—ресавском дијалекту. Основне податке о овом говору налазимо већ у прошлом веку, када се за горњотоплички акценат и падешки систем констатовало да су “ближи ибровцима и студеничанима”; док је говор Топличана староседелаца “сличан с говором расинаца и жупљана”.⁸ Горњотоплички говор је, ипак, тек у новије време ближе истражен и о њему говори низ значајних дијалектолошких прилога. Тако, на пример, у раду Милице Грковић представљен је у основним цртама говор села Лукова,⁹ док је у раду Милосава Вукићевића дат шири преглед говора куршумлијског краја, при чему је истраживањем обухваћен низ горњотопличких села до села Мерхеца.¹⁰ Неколика значајна прилога о говору Блаца и околине дала је Југослава Арсовић.¹¹ На лексикографском плану свакако најзначајнији допринос дао је Глиша Елезовић својим познатим дијалектолошким речником, укључивши у ово своје истраживање и део копаоничке области.¹²

у ратовима 1876 и 1877. до 1878, Гласник Етнографског института САН, књ. IV-VI, Београд 1955/57, стр. 65 —према: В.Б.Рудић, *Становништво Топлице*, стр. 47).

⁶ В.код: Милосав С.Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, Зборник Филозофског факултета у Приштини, књ. VIII, св. А, Приштина 1971, стр. 385.

⁷ М.Ђ.Милићевић, *Краљевина Србија*, стр. 405.

⁸ Исто, стр. 404.

⁹ Милица Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, Прилози проучавању језика, књ.4, Нови Сад 1968, стр. 121—131.

¹⁰ Милосав С.Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 383—416 (+ карта).

¹¹ Југослава Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ. 9, Нови Сад 1973, стр. 55—77; Ј.Арсовић, *Акцент именица мушког рода у говору Блаца и околине*, Годшњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. XVII/1, Нови Сад 1974, стр. 195—207; Ј.Арсовић, *Акцент именица женског рода у говору Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ.13/14, Нови Сад 1977/78, стр. 69—78.

¹² Гл.Елезовић, *Речник косовско—метохијског дијалекта*, I—II, Српски дијалектолошки зборник, књ. IV-V, Београд 1932, 1935. Један број прилога укључује се и у ономастичку проблематику топличког краја, уп. Милица Грковић, *Микротопоними изворишне области Топлице*, Прилози проучавању језика, књ.6, Нови Сад 1970, стр. 183—201; Југослава Арсовић, *Микротопонимија Блаца и околине*, Прилози проучавању језика, књ.8, Нови Сад 1972, стр. 71—86; Слободан Марјановић, *Антропоними међу топонимима Горње Топлице*, Втора југословенска ономастичка конференција, Македонска

У селу Мрчу боравио сам у два наврата 1987. и 1988. године, укупно петнаестак дана. У том периоду сам за потребе Српске академије наука на терену попунио *Упитник за српскохрватски / хрватскосрпски дијалектолошки атлас* и снимио један број магнетофонских трака. Део дијалектолошке грађе сам записивао. За испитанике сам узимао старије особе, што је у великој мери условило и природу ове грађе. У мом раду на терену највише су ми помогли испитаници: Султана Савић—Сутка (1903), Миласав Гилић (1912—1988), Стојанка Гилић (1912), Глигорије Филиповић (1913) и Добросав Милановић (1926). Ипак, највећу помоћ у раду пружила ми је Султана Савић од које је забележен знатан део грађе. Њој и овом приликом захваљујем.

I. КАРАКТЕРИСТИКЕ АКЦЕНТУАЦИЈЕ

1. Као већина косовско—ресавских говора и мрчки говор познаје троакцентски систем, два силазна ($\sim$, ") и дуги узлазни акценат ('). Дугосилазни и краткосилазни акценат могу се јавити на свим слоговима у речи, при чему се краткосилазни на последњем слогу јавља и као резултат скраћивања речи за последњи слог: *зуб, крв, реч, лек, врсник, извор, огњ, отрдв, рођак, ногдм, бријд се, бајча, зџва, сџно, рјуку* (акуз.), *разговару, весџље, шишарка; згдб, сџн, чју, пџи, гуре, дгањ, пџток, жџна, зимџс, данџс, изџт, игрдт, оџдм, бачиџа, ложџиџа, свекрџва, очџма, сакрџила, сатрџо се* итд. Дугоузлазни акценат такође познаје одређена дистрибутивна ограничења, те се, на пример, на последњем слогу не јавља : *дџте, жџна* (ген. пл.), *чџлџде, мрџзга, џнџа, снџга, лџнаџ, вџнџа се, срџња, дџнџше, брџймо, весџлџмо се, носџше, крџтџмо, лџмџмо, печџмо, грџбџва, кокџши* (ген. пл.), *задџвит, искџчит се, набџрат, нџмет, секџрџче* итд.¹³

2. Дугоузлазни акценат у мрчком говору, како и већина наведених примера показује, настао је превлачењем старих силазних акцената на претходни слог, ако је он био дуг. У бројним примерима, међутим, и ово старије стање је добро сачувано, при чему је предакцентски квантитет и данас остао стабилан: *брџдџви, дџђџмо, нџжџљџак, поудџвџле се, разговџрдџт, џутџдџт, стрџчџџви, рџчџма, жџмџрџм, пџсџџџе, рџкџдџм, сврџби, двџдџс косџчџа, скџџџџе, џутџџ* итд. Тек се у мањем броју примера може забележити редуковање или пак губљење предакцентске дужине, на пример, *пушџдџли*,

академија на науките и уметностите, Скопје 1980, стр. 173-182.

¹³ И овде се могу забележити изузеци са дугоузлазним акцентом на последњем слогу, али само код облика код којих је претходно дошло до обличког скраћења, на пример *обџц се* (уп. и *од м. оџде*).

ратнѐ (комп.), пацѐв, по странѐ (али уп. и смѣјѐм се, јѐду, свѣњскѐ мѐсо). Ипак, непреврелост овог процеса условила је постојање низа акценатских дублета типа свѣмѐ / свѣма, људѐма / људима, од зубѐ / од зуба, по сѣнѐ / по сѣни, имѐђѐ, имѐђа итд. , при чему се могу забележити понекада чак и прелазни типови који у појединим случајевима остављају утисак о постојању два акцента код једне речи, или пак каквог постацентског квантитета. Мрчки говор, наравно, познаје и метатаквичко преношење акцената на кратки претходни слог (нпр. дѣца, вѣда, домѐћин, комшиљук итд.). Опсег неуједначености, тј. постојања дублетних форми на овом плану је, чини се, знатно мањи.

3. Мрчки говор познаје преношење акцената на проклитику. Број забележених примера није занемарљив: љ_руку, љ_ноге, љ_старос, љ_пролећ, љ_главу, љ_прси, ђђ_смеј, ђђ_смеја, ђђ_глади, нѐ_зло, нѐ_дно, нѐ_ум, нѐ_ноге, зѐ_главу, зѐ_руке, зѐ_очи, зѐ_нешто, пѐ_дну, љѐ_рец, нѐ_могу, вишѐ_мене, вишѐ_тебе, окѐ_мене, прекѐ_мега.¹⁴

4. Акценатски систем мрчког говора показује, међутим, и низ специфичности које се јављају како на плану саме природе акцената, тако на плану њихове дистрибуције. Тако се, на пример, у овом говору може забележити и један нетипичан дуги узлазни акценат који се, ма колико понекад садржавао и експресивну компоненту, не може свести искључиво на какву експресивну модификацију некога од акцената. На акустичком плану овај акут се карактерише углавном равном, а понекад чак, чини се, и силазном интонацијом, која у другом делу нагло добија узлазни карактер, да би се затим нагло и прекинула.¹⁵ На дистрибутивном плану овај акценат такође указује на извесну правилност. За разлику од једносложних речи код којих се овај акценат ретко јавља,¹⁶ код вишесложних речи он је

¹⁴ Појава преношења акцената на проклитику није карактеристика косовско—ресавских говора. Ипак, спорадично она се може забележити у низу говора (в. нпр. М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 397; Душан Јовић, *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд 1968, стр. 34; Ј. Арсовић, *Главне фонетске особине говора Блага и околине*, стр. 57).

¹⁵ На постојање сличног акцента у делу косовско—ресавских говора (углавном трстенички крај, Жупа и Копаник) већ је одавно указано у дијалектолошкој литератури. Основно питање које се намеће у вези са овим је да ли се овај акценат може довести у везу са метатоничким акутом. Његова физиолошка и дистрибутивна својства углавном иду у прилог томе, иако низ момената остављају одређена питања отвореним (з. о томе подробније код: Asim Peco, *Osnovi akcentologije srpskohrvatskog jezika*, Београд 1971, стр. 143-146).

¹⁶ Забележено је тек неколико примера као смѐ, знѐм, мѐж, снѐв, дѐр, у којима се и иначе чешће јавља дугосилазни акценат. У трстеничком говору овај акценат није забележен на једносложним речима (Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 27, 28). Међутим,

далеко присутнији при чему се готово редовно јавља на оном слогу који у говорима са непренесеном акцентуацијом има дугосилазни акценат. У граматичким категоријама овај акценат најчешће се јавља:

а) у презенту: *радим, ради, раде, уради, заруди, причам, прича, причу, попричам, пишеш, пише, питај, пита, питај, питај, питај, ричеш, риче, браним, браниш, купиш, купе, мутиш, млатим, избучим, платим, шивам, нећеш, самљива се, нема, буче, мауче, запали, наљути, мбра, врати, освјети се, смјта, помјга, значи, спава, жуљи, плаћа, мјси, мјсимо, појјри, риче, отидну, помјшу, шјту, ручу, смјре се, грјшу, скићу, задјве, краће, одђу, дешјва се* итд.

б) код именица, најчешће збирних: *лисје, плање, русје, (:рус), класје, корјење, камење, трње, грање, орање, ћерка, сјно, задруга, градјшке, недељкем, ждрјебе, петлић, чукар, глву (акуз.), зјца (ген.)*.

в) код придевских и прилошких речи: *врјдан, глдна, мјло, стјри, лјно, брзо, нагрђено, четврта, четвртем, пјти, дешта, јунјчки, крадом.*¹⁷

Ипак, обим фреквенције овога акцента није лако утврдити. Док је у појединим речима он чест и уобичајен, у другим се ређе јавља уступајући своје место најчешће дугосилазном акценту. Отуда и дублети типа: *четвртем / четвртем, дешер / дешер, пјва / пјва* итд., што је, опет, у одређеној мери условљено и различитим идиолектима информатора. Међутим, факултативна дистрибуција овог акута битна је његова карактеристика.¹⁸

у радовима о жупском и бруском говору већ се одавно указује на постојање једног дугосилазног акцента у нетипичним позицијама, па и у једносложним речима (Р. Алексић, С. Вукомановић, *Основне особине александровачког и брусског говора*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 6, Београд 1966, стр. 292, 293; А. Пецо, Б. Милановић, *Особине левачког говора*, *Анали Филолошког факултета*, књ. 2, Београд стр. 187–203; -и др.). У куршумлијском крају, иако у мањем обиму, такође је на једносложним речима уочен дуг акценат који се "по вредности идентификује са (') акцентом" (М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 397).

¹⁷ Ипак, могу се забележити примери у којима се овај акценат не везује за оне слоге који у косовско-ресавским говорима имају обично дугосилазни акценат, на пример: *пјва, пјваш, нјсам, дешер, зрица, дјаљи, смјшно, лјдно, змјја, ракјја*. То, међутим, не значи да се у мрчком говору на овим словима не може јавити дугосилазни акценат (уп, *пјва*, императ. *запјва, дешер*; у *Речнику косовско-метохиског дијалекта и дешер, дјаљ*, као и *нјсам, нјси...*, стр. XIV).

¹⁸ Занимљиво је да се код старијих испитаника чува језичко осећање о посебности овог акцента. Тако, на пример, на питање који облик боље изговарам "право по српски" (како мештани обично кажу за говор овога краја) — *причам* или *причам*, један испитаник је одговорио да је то "јсто, али је готђво лјпше *причам*, јер је *причам* више јзбрзна

5. На другој страни, може се уочити да се сличне дистрибуционе особености могу у знатном броју примера констатовати и за дугоузлазни акценат. Поред његовог фигурирања у оквиру преношења силазних акцената на претходни дуги слог (в. напред), дугоузлазни акценат се, као и поменути акут, у бројним примерима везује управо за онај слог који у говорима са непренесном акцентуацијом углавном има дугосилазни акценат. Иако је појава међусобног замењивања ова два акцента (дугосилазног и дугоузлазног) на косовско—ресавском терену позната,¹⁹ учесталост и оваква дистрибуција дугоузлазног акцента указују на његову везу са поменутиим акутом. На то упућују пре свега неке заједничке дистрибутивне карактеристике ових акцената. Као и поменути акут, дугоузлазни акценат се ретко јавља у једносложним речима,²⁰ док се у вишесложним речима најчешће јавља:

а) у презенту: *напрѣчам, пѣвам, пѣва, журим, рѣди, рѣни, брѣни, мѣси, замѣси, погрѣши, разблѣжи, прѣма, полѣга, заповѣда, смѣта, врѣжа, нѣђе, помѣгу, нѣму.*

б) код именица, најчешће збирних: *грѣзје, прѣђе, лѣшје, орање, камѣње, трње, корѣње, волѣње, бурма, прѣсе, црѣва, сѣно, мѣре, Радѣјку* (акуз).

в) код придевских речи: *мѣло, мѣле, стѣри, дебѣли* (множ.), *девети, девѣте.*²¹

Овакав међусобни однос ова два акута, који се у знатној мери заснива на њиховим варијантним обележјима, условио је постојање низа паралелних облика типа *рѣди / рѣди, корѣње / корѣње, стѣри / стѣри*, а полазећи од ширег прозодијског плана и паралелизма типа *рѣди // рѣди / рѣди*.

Очито је да акцентуација овога говора заслужује више пажње, како на плану исцрпнијег описивања прозодијског система, тако на плану одређених теоријских приступа са ширег дијалектолошког и историјског аспекта.²² Циљ овога прилога, ма колико он повремено наметао и одређене

рѣч.”

¹⁹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика*, Нови Сад, 1985, стр. 102.

²⁰ Забележена су свега два примера, *знам* и *сок*, при чему се не може негирати ни њихова експресивна компонента.

²¹ У појединим примерима овај акценат се среће и на оним слоговима на којима би се могао очекивати кратки акценат: *вѣнча се, јѣрган, лѣнац, нѣвен. сѣрђе, тѣван, тѣмељ, јѣду* (и *јѣду*) —где се препознају и примери са акцентом кановачког типа. То не значи да се у овом говору као факултативан не може у тим примерима јавити управо дугосилазни акценат. Тако је, на пример забележен и облик *тѣван, тѣмељ*, а у *Речнику косовско-метохишког дијалекта* Гл. Елезовића и *вѣнчат, вѣнчам, јѣрган*.

²² Већ ове карактеристике, на пример појава специфичног акута, указују, чини се,

теоријске поставке и решења, ограничио се за ову прилику на представљање на јосновнијих карактеристика овога говора.

II. ФОНЕТСКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

A. Вокали

Мрчки говор познаје петочлани вокалски систем (а, е, и, о, у + р) при чему фонетска вредност ових вокала најчешће не представља значајна одступања од стандардне вредности српскохрватског вокализма.

1. У низу примера, а у знатној мери у зависности од идиолекатских подтипова, могу се, ипак, забележити специфичне вокалске вредности :

а) отвореност вокала е и о: *девојка, желјудац (и жалјудац), четвртка, пашендзи, задреш, календар, мјесо, мјеси, жњско; брјави, даровдо, забр-двиво, појџо, родитељи.*

б) затвореност вокала е и о: *неће, побјгла, ктџо, довџо, разболџо, његдво, пешикр, ципиле (и ципиле); довучџе, крошшка, кот кућте, ин-терџовало, слдбодно.*

в) помереност артикулације вокала а ка предњој позицији : *брјдло, тџлаци, дандс, ваља, скидаш, жалјудац, џтац.*

г) отвореност вокала и: *биљу, крзнарџма, узнемирџву.*

д) квантитативна редукција вокала у зависности од позиције у речи, посебно иза сонанта р: *гр^аница, тџр^али, утџр^али, помџр^ена, пр^емџто, пр^есрџтне, пр^едџш, пр^одџм, — али и запад^лчи, скин^ула, здв^емо, гдд^чна, сдд^{ек}.*

2. У мрчком говору се у појединим речима налазе вокали који се у тим облицима обично не јављају у стандардном језику:

а) вокал а уместо о, е: *џрманика, аперџсана, матџка, стамџк, тајџга; жалјудац, калџм, калџмљено (нгрч. κάλαμος).*

б) вокал о уместо а, е, у: *долџко, ложџца, остџл; мџро; омџо се.*

в) вокал и уместо е, а: *цџпиле, цџмпир, шићџр, цџмџнт, малџчко (и малџчко, малџчко); вашир.*

г) вокал у уместо о: *дџктур, рџба.*

на укштеност и непревзелост одређених прозодијских процеса. Могу се при том на овом плану отворити и друга питања, на пример питање фонетских варијаната краткоси-лазног акцента, које се код појединих информатора могу забележити, питање редукована дугих акцената итд.

д) вокал *e* уместо *o*, *a*, *u*: *евѣ*, *енѣ*, *етѣ*; *ћутѣла*, *кљѣѣла*; *нѣсам*, *прѣближно*, *додѣјо*, *кретѣјкује*, *рѣзик*, *комѣсија* (в. т. б).

3. Вокали у непосредном додиру често се контрахују или елидирају. (Вокал који је под акцентом или преакцентском дужином не подлеже овој промени.) На овом плану посебно се издвајају неколика типа:

а) облици са непосредном контракцијом: *Кѣпаник*, *пѣсо*, *зѣва*, *кѣво*, *покисо*, *дрѣжо*, *лѣго*, *трѣбо*, *кѣ* (< као), *пѣпо*, *вѣсо*, *јѣо*, *вѣдо*, *јѣно*, *сѣгно се* (али : *сѣдимнѣсо*, *наѣљѣо се*, *знаѣђѣу* и сл.); — или пак са квантитативном редукцијом: *зајѣѣо*, *чѣвѣо*, *пѣпѣо*.

б) облици код којих се контракција вокала јавља након губљења консонаната у интервокалној позицији (најчешће у 3. л. множ. презента): *бѣгу*, *јѣму*, *нѣму*, *гѣду*, *нѣзѣну*, *не вѣљу*, *јѣру се*, *помѣљу се*, *мѣру*, *кѣпу*, *плѣву*, *чѣку*, *шѣту*, (али *рачунѣу*, *бријѣу се*, *причѣући* и сл.), као и *ранѣ*, *ратнѣ*, *старѣ* (в. т. бб).

в) облици код којих губљење вокала наступа у сандхију као тзв. елизива вокала: *д—јѣде*, *д—убѣде*, *д—изѣ*, *д—урѣди*, *д—јѣзѣнеш*, *да с—учѣм*, *ја с—о тѣм не разѣумем*, *ки гѣђ* (< као и год) *н—умѣм* (али и уз честу квантитативну редукцију првог вокала, на пример: *дѣ искѣдѣши*, *дѣ јѣзѣмо*, *нѣ умѣм* и сл.).

4. У бројним примерима вокали се губе и ван дифтоншких позиција, карактеришући тиме како одређене категорије речи тако и појединачне облике. При том су обухваћене различите позиције у речима:

а) иницијална позиција: *тѣрѣник*, *нѣкѣција*, *нѣко*, *ко нѣћеш* (= ако нећеш).

б) медијална позиција: *пѣнѣсте*, *мѣнте*, *остѣнте*, *гѣдна* (и *гѣдѣна*), *слѣзила*.

в) финална позиција: *овѣм*, *онѣм*, *свѣд*, *овѣд*, *не мѣж*, *обѣу се*, *нѣк ѣде*.

5. Поред тога што се губи у познатим облицима и парадигмама, вокал *a* је постојан у свим облицима именице *сан*: *од мѣга сѣна*, *ружѣни сѣновѣ*; у предлозима када то налажу фонетске околности: *јѣшо преѣа тѣбом*, *прѣшо кроѣа сѣло*, *јѣде уѣа стѣрога ѣѣѣ*; у појединим префиксима: *трѣба да изѣткамо*, *ѣтѣо сѣмрт да учѣни сѣбе* (у лексикализованом облику) итд.

6. Једна од најзначајнијих карактеристика вокалског система мрчког

говора је његов доследан екавизам.²³ У једном броју случајева може се говорити и о екавизму у ширем смислу који се бележи у облицима код којих се стари глас јат није јављао (нпр. хиперекавизми, па и аналошко успостављање неких наставака). Све то одражава се на богату заступљеност екавизама у различитим граматичким категоријама:

а) у одричним облицима презента глагола бити: *нѣсам, нѣси* (али *није*), *нѣсмо, нѣсте, нѣсу*.

б) у компаративу придева и прилога: *згоднѣје, крупнѣје, веселѣје, паметнѣје, равнѣје, разумнѣје, старѣје, старѣј, најважнѣје, сигурнѣје, чистѣј, чистѣе, топлѣје / топлѣје, ратнѣје / ратнѣје / ратнѣ (и ратније), ранѣ (и раније / равије)*.

в) у дативу и локативу личних заменица првог и другог лица једнине, као и у дативу и локативу једнине женског рода заменичко-придевске парадигме: *дај мѣне, нѣма мѣне ништа, нѣма тѣбе пдмоћ, тѣбе обећали тѣ, ћути на мѣне, седи на тѣбе; рѣко мде жѣнѣ, зна о мде мајке, било у тѣдје куће, био у ове ливаде*.

г) у дативу и локативу једнине именица женскога рода а-парадигме: *мде мајке прича, одно мде ћерке, дао ћерке, ће прода државѣ, баје глѣве, оде ка куће; живи у Луковске Бдње, био га по гузице, прѣзор на сѣбе, прича о куће, пѣсу по ливаде, гѣзи по воде, пѣсу по кише*.

д) у дативу, инструменталу и локативу једнине мушког и средњег рода заменичко-придевске парадигме: *рѣкли онѣм човеку, какем дѣбрѣм идиш, иди гдрњем путѣм, с онѣм човекем, с тѣм лѣбом, с једнеи кѣврнеи зубѣм, прича о некем човеку, на лѣпем мѣсту био*.

ђ) у генитиву, дативу, инструменталу и локативу множине свих родова заменичко-придевске парадигме: *има старѣје људи, из ове сѣла, преко његдѣе рука, свакојакѣе трава се јѣло, од јаке људи, две годѣна, до његдѣе колѣни; тѣшко стѣрема, свѣма дѣвѣли, овѣма чѣрема, мѣлѣма деуѣма, ка тѣма људѣма; ишли овѣма висѣкема планинема, прича са свѣма, с млѣдема, с њѣнема људѣма; у тѣма рѣчима, у ове прѣе рѣтова, по онѣ брѣдија, по овѣма висѣкема шѣмема*.

е) у основама речи различитих граматичких категорија: *гнѣздо, секѣра; додејала ми; ослабѣла, остарѣла* (али и *остѣрет, остѣрем, ... остѣру*), *чинѣо, учинѣла, ништѣла* (али и *ништѣт, врѣштѣт, цѣвѣзѣт*), *плѣвѣли, убѣлѣо, затмѣнѣло, засѣврѣо, ћутѣла, поћубрѣш, обрѣтѣше; дѣ му је, дѣ си; дѣсем тѣга* - ИТД.

²³ Код једног информатора забележио сам јекавизам у изразу *рђа дѣјесна*. Код истог информатора забележио сам пример *ћѣла сам да дођѣм*. Облик *ћѣла* (*ћѣо, ћѣли* и сл.) везује се у појединим радовима за јекавски рефлекс јата (уп. нпр. код: А. Пецо, Б. Милановић, *Ресавски говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XVII, Београд 1968, стр. 264.

ж) у префиксу *пре-*: *не мде да прегрѣшим, стално премашје*, — аналошки и: *дма превичем, браћа су преблжши, дн га прѣмѣтйо*.

з) у страним речима, као хиперекавизми: *комѣсија, рѣзик; кретѣкује*.

Б. Консонанти

1. Консонантизам мрчкога говора у највећем броју особина одговара косовско-ресавској дијалектолошкој бази, а с тим добрим делом и стандардном српскохрватском консонантизму. Ипак, у односу на консонантски систем стандардног језика мрчки говор познаје низ особености.

1.1. Глас *x* не јавља се у консонантском систему мрчкога говора. У низу примера овај глас се потпуно губи:

а) у иницијалној позицији: *ајдѣци, дрманика, ѣктар, ѣлда, ѣљада, ладан, ладно, лад, од, дрѣш, дца, рѣне*.

б) у медијалној позицији, посебно интервокалној: *грѣови, грѣта, бѣу, доддили, доддит, мде, мѣови, меуна, Мијло, Миољ дан, надде се, њѣово, страдба, стрѣа, пѣоде, љѣја*, — али и пред консонантом *в*: *повѣтамо, љвати, свѣћа*.

в) у финалној позицији: *вѣдо, вр, повр, грѣ, идѣ, изгорѣ се, мѣ, од мѣе крѣва, њѣ вѣдо, нѣдѣ се, попѣ, погѣбо, јѣ ктѣ, стрѣ, трѣбу, дѣма*.

1.2. У низу примера уместо гласа *x* јављају се његови супституенти. Притом је, чини се, најзаступљенији супституент *к* који се може јавити у свим позицијама:

а) у иницијалној: *кајдѣци* (уп. и *ајдѣци*), *крѣна* (уп. и *рѣне*), *кѣклаш, ктѣли, јѣ ктѣ*.

б) у медијалној позицији, посебно пред консонантом: *зактѣва, прикѣти, прикѣтио, укѣтише, сакрѣѣен*, — али и у интервокалној позицији: *Метѣкија, мѣковина*.

в) у финалној позицији: *вѣзѣдук, плѣк*.

1.3. Глас *в* може се јавити као супституент у следећим позицијама:

а) у медијалној, интервокалној позицији: *дѣвѣн, пѣват, бѣва, стравоѣдо*, — али и као редуковани билабијални глас: *бѣѣа, кѣѣа, љѣо*.²⁴

б) у финалној позицији: *глѣѣ, сѣѣ, пастѣѣ*.

²⁴ Стара консонантска секвенца *xв* реализује се у иницијалној позицији као *в*: *вѣла Бѣѣу, вѣли се, вѣта га*, —а ређе и *ѣ*: *ѣѣла му*.

1.4. У мањем броју примера и глас *ј* може се јавити као супституент гласа *х*:

- а) у медијалној позицији: *трдје*, *обијдѝа*, *кујна* (али и *мује*, *стрѝа*).
 б) у финалној позицији: *смеј*.²⁵

2. Глас *ј* показује изразиту нестабилност у консонантском систему мрчкога говора. То се посебно односи на одређене позиције у речи у којима се овај глас редукује, тј. остварује као фонетска варијација, или чак потпуно губи:

а) у иницијалној позицији се ретко губи, на пример у упитним реченицама које почињу са *је ли*: *Ел дћеш?* *Ел причу?* - као и у глаголу *ѝбѝм ти* (и *бѝм ти*).

б) у медијалној, интервокалној позицији пред вокалима оба реда консонант *ј* се често губи или редукује: *кој*, *чиј*, *мдем*, *тедем*, *двојца*, *устрѝит*, *убѝе*, *записѝе*, *купѝе*, *чистѝе* (уп. и *здравѝ*, *ранѝ*, *јефтминѝ*); *топлѝје*, *ранѝје*, *кѝншиѝје*, као и *мда*, *теда*, *рачунѝа*, *бријѝа се*, *отѝрау*, *шишѝау*, *кѝпау*, *брѝау*, *причѝаући*, *трѝаући*.

У медијалној позицији консонант *ј* се губи и у једном броју изведеница, на морфемском споју, обично у вези са одређеним консонантима: *дѝчи сѝра*, *нѝрѝче*, *жуѝче* (и *жујѝче*), *бѝже говѝдо*, *бѝжа мѝјко*, *ѝзѝдна*, *ѝзѝст*, *ѝзѝћи тѝд* (али и *кѝзѝји*), - као и у императиву плурала типа *убѝте*, *савѝте*, *попѝте*, али и *спрѝмате рѝчак*.

в) у финалној позицији код показних заменица мушкога рода: *та ѝнарод*, *ова ѝдѝфер*, *она ѝмладѝћ*, - као и у императиву сингулара: *убѝи*, *савѝи*, *попѝи*, али и *немѝ да лѝжѝш*, *сачѝва Бѝже*, *чеќа док порѝсне*, *запѝва сѝд*, *пита нѝкога*, *глеќа шта ѝе веѝзда*.²⁶

3. Глас *ѝ* не иде у ред стабилнијих гласова у мрчком говору. У различитим позицијама овај глас се често квантитативно и квалитативно редукује: *сѝѝ*, *сѝденѝке*, *јѝѝа*, *уштѝѝим*, *напрѝѝим* (али и *напрѝдим*), *Јѝѝан дѝн*.

У мрчком говору се може забележити и редукован билабијални глас *ѝ*, у примерима *ѝѝо*, *од ѝѝета*, *буѝа* (али и *буѝа / буѝа*), *куѝа*, *куѝано*, *скуѝаш* (в. т. 1. 3.). Овакав глас, са још интензивнијом билабијалном компонентом, јавља се у примерима *Урѝѝ се*, *Урѝѝли се* (: рвати се).

²⁵ Могу се у ретким примерима забележити и специфичне фонетске реализације на месту старога гласа *х*, које чувају компоненту фрикативности, на пример *од ѝрѝхѝа* (= од врха).

²⁶ У појединим облицима, међутим, глас *ј* је накнадно успостављен уз наглашену артикулацију (нпр. *милијѝн*).

Ипак, глас *в* јавља се и као супституент гласа *ф* у бројним примерима: *вдша, вјда, кдса, кдса, јвтин, јвтика, сдџа* иако се *ф* у појединим примерима факултативно чува, на пример *кафа, кдфа, шџтелија, фамелија, јџтин*.

4. Поред африката *ћ* и *ђ* са артикулацијом стандарднојезичког типа, у мрчком говору се у мањем обиму, као факултативне (чак код истог информатора) могу уочити и њихове варијанте. Међу њима доминирају африкате *ћ* и *ђ* са ослабљеном фрикацијом, као и уназад помереном артикулацијом: *ћкути, у куће, свдћа, мдћи, поврђени, изаће, ддће, заобдће*.

5. Глас *л* на крају слога или речи давао је у овом говору вокал *о* (на пример *пдо, стдо, бедче / бевче, рдоник, сдоце* итд.). Ипак, у појединим примерима глас *л* се чува на крају слога или речи, што, између осталог карактерише и стране речи: *белце, долски, од колца, селски, селце, стелна, стбна лампа, молба* (и *мдлба*); *амрел, генерал, астл*. Отуда и појава паралелних облика типа *бедче / бевче // белце, сдоце / селце* и сл., при чему се, наравно, стране речи не укључују у паралелизам овога типа.

У падешким парадигмама именица овога типа уочљива је тежња за парадигматским уопштавањем облика са вокалом *о* (< *л*): *онде је јџдан зџсџок, имаш рџзне рџководиоца* (= "разних рџководилаца") и сл.

6. Мрчки говор познаје африкату *з*. Она се најчешће јавља:

а) у иницијалној позицији, пред вокалом или сонантом *в*: *сџд, сџдови, сџдџна, сџбу, свџска, свџрка, свџзде, свџзџица, свџни*.

б) у медијалној позицији: *обзџвка, пџнсџја*.

7. У мрчком говору се у појединим речима налазе консонанти који се у тим облицима обично не јављају у стандардном језику:

а) консонант *њ* уместо *н*: *брџшњо, грџња, гњџздо, мџшња, срџња, чуњак, рачуњ, мрџџња, питомџња, дџвџаши* (=давџашњи), *зџлџдџња, срџџња*.

б) консонант *ђ* уместо *д*: *што гџђ* (и *што гџђ*), *оскуђџвају, отџђе, јџђи, јџђите, рађ, дџрађа, говџђина, рџковеђ*.

в) консонант *ћ* уместо: *свдћа, пушћа, кршћџње* (в. В. 8а).

г) консонант *т* уместо *д*: *кџмат* (нгрч. *комџати*), *отџше*.

д) консонант *џ* уместо *ж* или *ђ*: *џандџр, Маџџр*, (тур. *Масџр*).²⁷

²⁷ Уп. и љ м. л.: *ужџџџо се, уџџџџм се*; д м. т: *пџпџрад*; с м. з: *маџџсе* (< тур. *маџџас*); ж м. ч: *врџџа*; н м. м: *пџт санџџина*; љ м. о: *миџџа* итд.

В. Консонантске групе

На плану консонантских група мрчки говор се одликује следећим особеностима:

1. Консонантска група састављена од фрикативног и експлозивног консонанта у финалној позицији се разлаже губљењем експлозивне компоненте:

а) група *ст* > *с*: *бџлес* (али и *бџлесан*), *брџс*, *гџс*, *жџлос*, *зџповес*, *кџс*, *кџрис*, *кџс*, *мџс*, *мџс*, *плџс*, *пџс*, *пџс*, *рџс* (али и *рџс^т*), *стџрос*, *црвенџкас*, *шџс*, *петнџдес*, *чџс*, *чџс*, *бџлас* (однос *пџс*: *пџсти*, *шџс*: *шџсти* дао је и *кџс*: *кџстови*).

б) група *зд* > *з*: *гџдз*, *гџдз*.

в) група *шт* > *ш*: *пџиш*, *пџегрош*, *вџш*.

2. У додиру са експлозивним консонантима фрикативи се често африкатују:

а) група *пс* > *пџ*: *лџпца*, *лџпцала*, *пџџ*, *пџџа*, *пџовџли*, *пџџју* (и *цџовџли*, *цџџју*).

б) група *пш* > *пџ*: *пџенџца* (и *пџенџца*), *дџчина*²⁸

в) група *бз* > *бџ*: *обџдека*.

г) група *шк* > *чк*: *чкџди*, *чкџла*.

д) група *шп* > *чп*: *чпџрет*.

ђ) група *жб* > *џб*: *вџџба*, *извџџбо*.

е) група *ск*, *ст* > *џк*, *џт*: *старџнџки* (и *старџнџки*), *оџтџва* (и *остџва*), *поџтџвим*.

3. Консонантска група састављена од експлозивних консонаната обично се упрошћава губљењем првог консонантског елемента:

а) група *пт* > *џт*: *тџџца*, *тџџчин*, *летџџрак*, (али и *Шџнџтџри*, *Шџџтџри*).

б) група *гд* > *џд*: *Дџ си?* *Дџ њеш?* *сџџде* (у сандџију: *Бџље тџ не' да рџџим*).

в) група *бд* > *џд*: *снаџџва*, *снаџџнем га*.

г) група *тк* > *џк*: *канџџце*.

д) група *кт* > *џт*: *тџџо* (и *кџтџџо*, *кџтџџ*).

²⁸ Забележен је и облик *џџштџина*.

4. Консонант *в* губи се у оквиру различитих консонантских група:

а) група *ств* > *стѣ*, најчешће у изведеницама: *богѣсто* (и *богѣство*), *братѣмсто*, *дрѣсто*, *кѣмсто*, *рѣсто*, *сведоѣанство*, *срдѣсто*, *убѣсто*, *учѣствовао*.

б) група *вѣ* > *фѣ*: *опрѣлам*, *опрѣљен*, *остѣљен*, *остѣламо*, *устѣла се*, *распрѣлао*.

в) у појединачним примерима: *урѣдио се*, *ѣде* (=овде).

5. Иако се консонантска група *шч* у низу примера чува на морфемском споју (нпр. *гѣшче*, *крѣшчица*), у појединим примерима она се, као и група *сѣ*, упрошћава:

а) група *шч* > *ѣч* у глаголским изведеницама: *ичупѣо*, *рачатѣлио*, *рачѣлио*.

б) група *шч* > *кч* у изведеници *кокѣица*.²⁹

в) група *сѣ* > *ѣѣ* у глаголским изведеницама: *иѣѣдит*, *иѣѣпат*, *иѣѣѣт* (али и *диѣѣпѣина*).

6. Консонант *н* јавља се као супституент консонанта *м* у низу консонантских група:

а) група *мт* > *нт*: *пѣнтим*, *запѣнти*, *упѣнтила*.

б) група *зм* > *зн*: *ѣзни*, *ѣзните*, *ѣзнеш*.

в) група *мш* > *нш*: *кѣншѣје* (уп. тур. *konşu* / *konşu*).

7. У оквиру оваквих процеса, као супституенти, јављају се и други гласови. То показују и следеће консонантске групе:

а) група *мн* > *мл*: *млѣго*, *млѣзи*, *млѣйна*.

б) група *мн* > *вн*: *гѣвно*, *тавѣйна* (али *сѣмне*, *самѣѣва се*).

в) група *дл*, *дн*, *бл* > *гл*, *гн*, *гл*: *глѣто*, *гнѣвно*, *отуда* и *проглѣми*.

г) група *мѣ*, *вѣ* > *мѣ*, *вѣ*: *сѣмѣам*, *зарѣѣљен*.

²⁹ Консонантска група *кч* (< *шч*) на морфемском споју карактерише пре свега говоре око Западне Мораве, али се ова језичка црта може спорадично забележити како северније тако и јужније од ове зоне (в. код: Првослав Радић, *О консонантској групи шч на морфемском споју у српскохрватским и македонским говорима*, Македонски јазик, год. XXXVI-XXXVII, Скопје 1986, стр. 313-330). Као нестабилна, али ван морфемског споја, група *шч* се јавља и у речи *бѣјча* (тур. *bağçe*). Као факултативан јавља се, међутим, и облик *бѣшта*.

д) група *мљ* > *мљ*: *зѣмља, зѣмљан, упитѣмљено*.³⁰

8. И један број значајних морфолошких промена оставио је за собом низ консонантских група којима се данас одликује овај говор, пре свега у односу на стандардни језик. У исто време поједине консонантске групе опстале су и као својеврсни архаизми.

а) група *шћ* м. *шт*, као резултат подновљеног јотовања: *пушћам, пушћали, пропушћа, спушћу се, премешћамо, прѣмешћај, намешћај, испашћа, кршћѣње, опрошћѣње (и опроштѣње), кршћѣњаџи*, — али и у облицима фјутура типа *зншће, отишће* (аналогски према *пашће*, са асимилацијом по месту творбе).

б) група *шт* м. *ст*, код једног броја глагола перфективног вида, аналогски према имперфективном виду: *пуштит, напушти, напуштио, запуштио, подмештио* (аналогски и *пуштиња*).³¹

в) група *сћ* м. *шћ* које је у новоштокавским говорима (те и стандардном језику) настало асимилацијом по месту образовања: *чѣше, чисћѣј, чѣрћи, часћѣво, часћѣвола, пашће* (али и *пашће, изѣшће*).

г) група *стр* м. *штр* сачувала се у овом говору као архаизам: *ѣстар, устрѣит, стрѣје*.

д) група *џр* м. *џр* сачувала је старије стање у примерима *џрѣшња, џрѣшѣво* (али и *џрѣшња, џрѣшѣво*).

ђ) група *здр* м. *зр* јавила се у речи *здрѣк, здрѣци*.

е) група *сј, зј* (< *стј, здј*) м. *шћ, жћ* као архаизам у примерима типа: *лјсје, пласје, гвѣзје*.³²

³⁰ Готово све ове консонантске промене јављају се у оквирима различитих асимилационих и дисимилационих процеса, уп. и: *-ств* / *-стѣ* м. *-шта*: *друство, друсто*; *кљ* м. *тљ, кј*: *пекљамо, прѣкључе*; *тљ* м. *ћњ*: *ѣтѣак* (и у сандхију: *сјно^Г њѣѣ ѣтаџ бјо*); *шк* м. *ћк*: *плѣшка*; *шљ* м. *чл*: *шљанак*; *сл* м. *џн*: *тѣслиџа*; *Гн, Дн* м. *гн, дн*: *дѣГне, пѣДне, нѣ* м. *рѣ*: *шангарѣпа* итд. У низу примера консонантска група се разлаже губљењем једног елемента, нпр. *ѣредан* м. *ѣнредан, потѣмѣо* м. *потѣмнео, комадѣнт* м. *комѣдант, нѣџиџе* (и *нѣџиџиџе*), *пѣѣ* м. *после, јѣѣџи* м. *јѣѣџиџи, комѣџр* м. *кромѣџр, прѣѣте* м. *прѣѣѣте, кѣне* м. *капне, садѣѣѣ* м. *саѣѣѣѣѣ, џѣѣѣѣѣ* м. *џѣѣѣѣѣ* итд. (уп. т. 3—5).

³¹ Група *шт* може се између осталог забележити и у компаративу *лѣште, налѣште* м. *лакше, налакше*, као и у појединим глаголским облицима уместо финалне основинске групе *ск*: *ѣштем* (али *ѣсѣѣју*), *плѣште га* / *плѣшту га* (али *плѣскат*).

³² Нисам забележио примере са метатезом, који су прилично распрострањени у козовско-ресавским говорима (уп. Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 65, 66; А. Пецо, Б. Мипановић, *Ресавски говор*, стр. 284; Гл. Елезовић, *Речник косовско-метоховског дијалекта*). Ипак, код једног информатора забележио сам неуједначеност код облика

9. У једном броју примера јавља се метатеза консонаната: *гдрван*, *Крушумлија*, (и *Куршумлија*), *снџпутно* (и *нџспутно*), као и *ндмастир*, *самне*, *самџва се* (и *самџива се*).³³

III. МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

A. Именице

1. Код именица мушког и средњег рода у инструменталу јединине уопштен је наставак *-ем*:

а) код именица мушког рода: *била с дџверем*, *зџдли пџзџвем*, *рџди будџкем*, *дџде послџм*, *дџбар сас комшилџкем*, *онџм трџгем*, *дџдила сас човџкем*, *вџзем њемо*, *мрџда рџпџм*, *био с јџжџм*, *гџђа га с лџбем*, *прџшо сокџкџм*, *са шлџмџм*, *са пџпџлем*, *било под жџрџм*, *тџ морџло бџрџтем*, *са сџнем био*, *с овџм прџтем*, *плџгем џре*, *с тџм приџтем*, *сас мџрем*, *са овџм зџјтџнем*, *покрџо папрџдем*, *с Мџркем*, *са Зџбранем*.

б) код именица средњег рода: *гџђа дрџветем*, *с овџм јџјџтем*, *сас мџдем детџтем* *ишла*, *имџо прџблџма с џменем*, *јџ кашџичџтем*, *овџца с јџгџетем*, *с телџтем*, *ђџпови са злџтем*, *јџдино сврџлџм*, *рџди тестерџтем*.

2. Код именица женског рода а-парадигме јавља се наставак *-е*:

а) у дативу јединине: *дџвџо мџјке*, *рџко женџ*, *свџ његџве фамџлије*, *дарџвџо девџјке*, *пџсџо свастџјке*, *одрџко сестрџ*.

б) у локативу јединине: *ишо по ливџде*, *по шарџне крџдре се џгру*, *пџсу по каљџве њџве*, *добџло џме на водџице*, *тџшко му у вџжџњџ*, *џде по шуџме*, *било у продџвџнице*, *лежџо у бџлџице*, *џде по дџске*, *било у црџпџље*, *ђутџ на гомџле*, *џдари ме по ногџ*, *било ми у тџшне*, *по њџне вџље било*.

3. Локатив множине облички је изједначен са генитивом множине:

а) код именица мушкога рода: *приџчџмо о дџпџнака*, *џмам на вџлова плџче*, *приџчџм о кџња*, *пџсу по брџгова*, *мџс⁴им о бџлесне зџба*, *говџдри о нџкџта*, *знџ о кџменџва*.

евџзје / гџвџзје / гџвџзје. Занимљиво је да је слична ситуација забележена у говору Галипољских Срба (в. код: Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XII, Београд 1957, стр. 123).

³³ Један број речи скраћен је за слог, обично унутрашњи: *јџте* м. *јџдите*, *сџте* м. *сџдите*, *нађу* м. *нађи џу*, *нџм* м. *немам*, *гџџ* м. *гледај*, *зџјно* м. *заједно*, *мџш* м. *можеш*, *но* м. *него*, —као и у страним речима: *ловџр* м. *револвер*, *клџнџт* м. *klarinet*, *интерџсно* м. *интерџсантно*. Уп. и супротну појаву у речи *салабрџт* (о томе в. тумачење у речнику Гл. Елезовића).

б) код именица женскога рода: *пѧсу по њива и падѧнѧ, ѡгеру се по крпѧра, бѧло у тањѧра, бѧло свѧшта по клупѧ, мѧрам ѡ-ѡем у ѡѧрапа, стрѧпсали по рѧкѧ, свѧ бѧе по нѧга, забѧлѧло у сѧса, разговѧрамо о пѧннина* (уп. и т. 4в).

в) код именица средњегга рода: *ошѧно га по ребѧра, пѧсли по брѧда, приѧча о гѧведи* (уп. и т. 5в).

Ипак, у ограниченѧном обѧиму у функцији локатива у употреби су и наставци *-има* (за мушки и средњѧ род): *по зубѧма, о кѧњѧма, о кѧменима*, — и *-ама / -ема* (за женски род): *у рукѧма, у флѧшема*.

4. У множини именица женскога рода јавља се наставак *-ема*:

а) у дативу: *ѡѧј гѧскема, бѧѧам мѧема кокѡшкема, ѡѧо овѧма ѡѧрема, бѧѧѧо крѧвема* (уп. и *свѧмѧ брѧћема*).

б) у инструменталу: *ће побѧре грабуљема, претрѧсѧ вѧлема, вѧѧѧо сѧс ѡѧиѧема, ѡди њѧвема, све ливѧдема ѡдеш, ѡшли висѡкема планѧнема*.

в) у локативу: *свѧ тѡ бѧло у флѧшема, рѧде по смѧнема, знѧ о тѧм фамѧлиѧема, говѧѧри о сѧнкема, по висѡкема шѧѧема бѧли*.

Оваква продуктивност наставак *-ема* одразила се на његово задирање у парадигме именица других родова (уп. *овѧма кѧменема*).

У дативу и инструменталу јавља се и наставак *-ама* (*ѡѧо тѧм женѧма, дрѧѧѧо се рукѧма*),³⁴ док се у локативу поред овѧх наставака често јавља и генитивни наставак (в. т. 3б).

5. Код једног броја именица у генитиву множине јавља се наставак *-и*:

а) код именица мушкога рода: *бѧло стѡ брѧви, пѧ-шес рѧди ѡрѧѧ, мѧѡго мѧсеѧи, по трѧјѧс гѡсти ѡѡѧу, пѧѧо мрѧвѧ, ѡѧсет нѧкти, колѧко сѧтѧ*.

³⁴ Облици датива и инструментала (делом и локатива) множине а-парадигме са наставком *-ема* потврђени су у Ресави, Левчу и долини Расине (в. код: А. Пеѧо, Б. Милановић, *Ресавски говор*, стр. 328, 329 —тамо и податак о Расини; Раѡѡе Симић, *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XIX, Београд 1972, стр. 293). У појединим пунктовима на Косову и Метохији такође је у новије време потврђен овај наставак (в. код: Слободан Реметић, *Датив — инструментал (—локатив) множинѧ именица а—основе са наставком -ема у говорима косовско-ресавског дијалекта*, Зборник за филологију и лингвистику, књ. XXIV / 1, Нови Сад 1981, стр. 165—169). У свим овим говорима наставак *-ема* углавном није носилац акцента, при чему је сачуван однос типа *женѧма* : *крѧвема*, што констатују и истраживачи. Појава наставак *-ема* оправдано се, чини се, објашњава утиѧајем заменичко-придевоке парадигме (в. : Р. Симић, *Левачки говор*, стр. 293; С. Реметић, *Датив — инструментал (—локатив) множинѧ именица а—основе...*, стр. 168).

б) код именица женскога рода: *седамдесет пѣлени, смрзo се до кoсти, од онѣ стѣни скдчи.*

в) код именица средњегa рода: *нѣшо те код гдѣведи, дoта без гдѣведи, штѣ ѿма сѣни, пѣ—шес јѣји, од онѣ јѣји, свѣ до кдлени, од колѣни, до ове врати, пѣно усти, нѣоѣм па до усти.*³⁵

Везаност овог наставка за генитив условила је и његово делимично проширење у локативу множине: *трчѣ по сѣни, милѣла на кдлени да Бде_да, прича о гдѣведи* (в. т. 3).

6. Именице средњегa рода збирну множину граде наставком *-ићи*:

а) у категорији бића: *гурѣћи, зѣчићи, јарѣћи, керѣћи, пилѣћи, прасићи.*

б) у категорији предмета: *бурѣћи, грнѣћи, деблѣћи, ћебѣћи.*

У овој функцији, у категорији бића, може се забележити и наставак — *ци*: *јдгаци, тѣлаци*. Наставак *-ад*, осим у лексикализованом облику *чѣлад*, није потврђен.

7. Именице средњегa рода у својој парадигми обично проширују основу наставком *-ет*: *оба окѣта, трн у дкету, до колѣнта, по колѣнту, три говедѣта, од говедѣта, код вѣмета.*

8. Именице женскога рода са консонантском групом у финалној основиноској позицији теже да у генитиву (и локативу) множине разложе ову консонантску групу уметањем вокала *а*: *пѣно гѣсала, било на јдсала, по сѣлске бѣјача, дѣдес колѣвака, преко ове буквава, замѣсили у нѣћава, ћутѣ у нѣћава, пѣно сѣкава, дваестѣну тѣмака, крана у конзѣрава, млдго љусака, свѣ је тѣ од кондпаља.*

Ипак, могу се забележити примери чувања консонантске групе у парадигми, као на пример: *ѿма дѣдес колѣвке, замѣсили у нѣћава.*

9. Консонантске алтернације које карактеришу један број именица мушкога рода у номинативу множине аналошки су успостављене и у акузативу множине ових именица:

а) алтернација *кц*: *вѣдо ајдѣце, чѣвао бѣрјѣце, знѣо војнѣце, дрѣжо грудњаце, вѣдим ћѣце, вѣли свѣњске језѣце, ѿму нѣдѣмце, дѣне лѣшнице, ѿма свѣдѣце, крѣне шљивѣце, јурѣо чѣтнице, бѣо Турѣце.*

б) алтернација *г / з*: *вѣлим бубрѣзе.*

³⁵ Наставак *-и* у генитиву множине познa је низ косовско—ресавских говора, а између осталог и говор куршумлијског краја (в. : А. Пецо, Б. Мишановић, *Ресавски говор*, стр. 327; Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 82; Р. Симић, *Левачки говор*, стр. 230, 241; М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 126; М. С. Вукићевић, *О говору околине Куршумлије*, стр. 400).

в) алтернација (*x*)/ *c*: *знао неке Владе, јоо орае* (али и: *од ораса*).

Широка заступљеност алтернација овога типа показује тенденцију за њиховим даљим проширивањем, уп. на пример *оба пџторца*.

10. Вокатив се битније не разликује од стања у стандардном језику:

а) именице мушкога рода имају наставак *-е* или *-у*: *брџте, дџвере, ђџволе, вџче, зџче, врџже, мџмче* (али и *мџже*); *копџчу, овџџру*.

б) именице женскога рода имају наставак *-о*, или *-а* код именица са суфиксом *-ица*: *дџвџко, жџно, мајко; зџица, Дрџица, Мџлица* (тј. ном. = вок.).

И у другим случајевима се може уочити тежња за обличким изједначавањем вокатива са номинативом: *џј ђџба, џј зџи, бре овџџр*.

11. И поред богате синтетичке деклинације акузатив, као општи падеж, јавља се у функцији:

а) инструментала: *са дџте ће да је јџне, жџџмо са срџове, с волдџе рџди, приџо с мџега брџта, игрџо се сас пџтома зџца, сас мџжа бџла, сас мџе сџнове бџла*.

б) локатива: *пџсу у пџље, пџсу у ливџду, џма бомбџну у јџта, пробџда га у рџбра, жџвим у Мрџче, бџо сам у вџјску, лежџмо на кревџте, превџчиш на вџлове, стџгло ме у кџсте*.

Ређе се акузатив јавља у функцији генитива: *нџе имџла дџџу, дџшо иџ сџло*. У једном броју примера може се јавити номинатив у функцији генитива: *џма такџ очџви, џма џи ки стџка*, — или акузатива: *устџре брџкови*.

12. Именице женскога рода на консонант делом чувају свој род и парадигму: *мџја рџч, мџја пџмет, вџлика дџљ, бџлес нџка*, уп. и: *од стџди, бџс сџли, у жџлости, од бџлести, до кокџши, до крџјндџсти, по мџсти*. У низу случајева испољена је тенденција да се ове именице прикључе именицама мушкога рода: *дџт му је пџмоћ, овџј кџп, овџи кџсти, овџм кџстем*, што је, дакле, створило неуједначеност и на парадигматском плану (уп. *са мџс / са мџсти / са мџшџом*).

13. Именица *дџца* мења се по а—парадигми: *дџвет дџџџ мџја мџјка родџла, од дџџџ ти нџшта слџђе нџма, штџ су дџџа побџили, дџли мџема дџџџма*.

14. Именице средњег рода, *мџсто* и *пџсџмо* показују парадигматску неуједначеност укључујући се појединим облицима у а—парадигму: *на јџдне мџсте, на дџџ—трџ мџсте, не мрџда са онџ мџсте; јџдна пџсџма, дџџ пџсџме, из онџ пџсџмџ, добџеш онџ пџсџму*.³⁶

³⁶ Облици типа *дџџ мџсте, трџ мџсте, дџџ пџсџме, трџ пџсџме* забележени су и у

15. Код једносложних именица *пџт* и *сџт* у генитиву множине бележи се нулти наставак: *кџлко пџт, шџс пџт, нџколко пџт; колџко је сџт* (и *колџко сџтџ*).

16. У појединим конструкцијама са предлогом *с* именица *стрџна* губи наставак у генитиву: *с дџе стрџн, с дџне стрџн* (и *с онџ стрџнџ*), *на дџе стрџн, јџдна га с јџдне стрџн дрџи*.³⁷

17. Именица мушкога рода *сирџма* укључује се добрим делом у а—парадигму: *код онџга сирџме, дџј онџме сирџме* (али *видим сирџма, џј сирџма*); *тџ су сирџме, пџно онџј сирџме, дџј онџма сирџмема*.

18. Властите именице мушкога рода типа *Рџде, Мџле, Јџва* имају дативски облик *Рџду, Мџлџ / Мџле, Јџвџ / Јџве*, — а присвојне облике типа *Рџдџе, Мџлџн, Јџвџн*.

Облик *Рџда* није забележен. Ипак, забележен је акузатив: *код мџга Рџду*.

19. Именице *дџчи* и *џши* у генитиву множине имају наставак *-џју*: *од очџјџу, од ушџјџу*. Овај се наставак може забележити и код именице *ћџр*: *од ћерџјџу*. На другој страни, овај наставак не налазимо код именица *гџст, кџст, нџкат* (в. т. 5а).

20. Један број именица мушкога рода показује нестабилност у грађењу множине наставцима *-и* и *-ови*, образујући притом дублете типа: *мџши / мџнџеви, гџлуби / гџлубови, кџтури / кџтурови*.

Б. Заменице

Именичке заменице

1. Датив и локатив личних заменица првог и другог лица јединине гласе *мџне* и *тџбе*: *дџј мџне, нџма тџбе пџмоћ* (в. II. А, бв), чиме је успостављен синкретизам у генитиву, дативу, акузативу и локативу јединине.

У инструменталу се јављају форме: *с мџном, под мџнџм, с тџбом*.

косовским говорима (в. код: Данило Барјактаревић, *Дијалектолошка истраживања*, Приштина 1977, стр. 101, 209). Слична морфолошка обележја именице *место* уочена су и у трстеничком говору (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 85). Овакве морфолошке особености ових именица тумаче се остацима двојине.

³⁷ Слични примери забележени су у трстеничком говору и у говору села Лукова у куршумлијском крају, а јављају се искључиво у вези са предлогом *с* (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 100; М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 126).

2. Датив и локатив личне заменице женскога рода у једнини је *ње*: *благо ње за тебе, кад је ње ддбро, ја сам ње дала, ње сд рдк; на ње ћути, у ње било нџшта*.

Енклитички дативски облик ове заменице је *ју*: *тџм ју пређо рџку, пџзда ју мџтерина*.

3. Енклитички облици датива и акузатива личних заменица првог и другог лица множине су *ни, ви и не, ве*: *ддшло ни пџсмо, пџсдо ви брџт, ддма не вџдо, ћџво ве салетџо*.

4. Енклитички облик датива и акузатива личних заменица трећег лица множине је *и*: *нџшта и не мџгу, нџћу и тџмо*.

5. Нелична именичка заменица *ко* обично се среће као *куј*. Парадигма неличних именичких заменица у основи одговара парадигми у стандардном језику. Ипак, уместо локатива заменице *ко* може се забележити облик инструментала: *по кџм га бџу прџтили*, — али и: *не зџвџсим о нџкџм* (и: *од нџкога*).³⁸ Неодређени заменички облик је *нџки* (нпр. *нџкем давџли, нџкем нџсу*).

Придевске заменице

1. Присвојне заменице првог и другог лица једнине су: *мџј, мџа, мџе и тџвј, тџџа, тџџе* (и *сџвј, сџџа, сџџе*). Као и у читавој заменичко—придевској парадигми и у бројним падешким облицима ових заменица чест је екавизам: *рџко мџе мџјке, знџ о мџе мџјке, дџо тџџе мџјке, бџло у тџџе кџће, пџт мџе сџнова, мџема ћерџма, с мџема брџћема, о мџема кокџшкема* (в. П. А, б). Примери са икавизмима прилично су ретки (уп. *рџко мџима сџновима, бџла сџс мџима ћерџма*). Множински наставак *-ема* / *-има* може се у овом случају сматрати петрифицираним обликом.³⁹

2. Присвојна заменица за треће лице једнине женскога рода има облике *њџјан, њџјна, њџјно* (множ. *њџјни, -е, -а*): *њџјан мџж, њџјна снџ,*

³⁸ Спорадичну употребу инструментала уместо локатива код ове заменице бележи и Радоје Симић у *Левачком говору*, стр. 352.

³⁹ Грађа из мрчког говора показује да се финални вокал *-а* у наставку *-ема* / *-има*, којим се карактерише заменичко—придевска парадигма, не може сматрати покретним вокалом. На то указује и грађа из других косовско-ресавских говора (в. код: Р. Симић, *Левачки говор*, стр. 363; Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 126). Ретки примери из мрчког говора, који немају вокал *-а* у финалној позицији (нпр. *дџо тџм женџма, вџдо дџима њџџеџм* уп. и *џшо за остџџем*) ипак нису довољни да се овом вокалу одреди статус факултативне фонеме.

На другој страни, сакупљена грађа не даје довољно аргумената да се на исти начин третирају примери: *мџему Мџџџ дџли, рџкла сџвџјему чџвџку*.

њдјно дѣте итд. Присвојна заменица трећег лица множине је *њѝов*, *њѝова*, *њѝово* (множ. *њѝови*, *-е*, *-а*) - али и *њѝн* / *њѝин*, *њѝна*, *њѝно* (множ. *њѝни*, *-е*, *-а*): *њѝов радник*, *њѝово тѣле*, *њѝни капљти*.

И ове заменице се, као и остале, уклапају у познату заменичко—придевску парадигму: *било у њѝове куће*, *испадо по њѝне воље*, *с њѝнема људима* итд. (в. П. А, 6).

3. Показне заменице за мушки, женски и средњи род јединице су *та*, *та*, *та*; *овд*, *овд*, *овд* и *онд*, *онд*, *онд*. Губљење консонанта *ј* у финалној позицији код показних заменица мушкога рода (в. П. Б, 2в), омогућило је њихово обличко изједначење са заменицама женскога рода. На морфолошком плану, и ове заменице се карактеришу укључивањем у богату заменичко—придевску парадигму: *о тѣм ѝзвору*, *тѣма људѝма*, *овѣ жгнѣ рѣко*, *у овѣ прве рѣтова*, *из овѣ лбнаца*, *по онѣ лѝвада*, *онѣма гљскема* (в. П. А, 6).

4. У конструкцијама са бројевима показне заменице за мушки и средњи род готово се редовно јављају у облицима *овѣ*, *тѣ*, *онѣ*: *с овѣ два брѣта*, *с овѣ два дѣтѣта*, *овѣ два старѣца*, *овѣ два говедѣта*, *овѣ два човѣка*, *овѣ два дѣна*, *овѣ три дѣна*; *вѝчи на тѣ два гдѣва*, *тѣ два дѣтѣта*, *тѣ два старѣца*, *тѣ три брѣта*, *за тѣ пѣт дѣна*; *јдѝ онѣ два [човѣка] нѣма*. Међутим, чини се да се у споју са атрибутном овакви облици не јављају: *ови два дѣбри дѣтѣта*.

5. Међу неодређеним придевским заменицама посебно се истичу: *нѣки*, *нѣка*, *нѣко* (мн. *нѣки*, *-е*, *-а*) и *нѣшто*, док су опште придевске заменице најчешће *сѣдки*, *сѣдка*, *сѣдко* и *сѣдѝта* (уп. у *сѣѣчѣму било прѣви*). Заменице овога типа познају и обличко проширење: *нѣкоја која млодо прѣча*, *сѣдкоје дѣте мѣне воли*.

Поред упитно—односких облика, *каки*, *кака*, *како* (мн. *каки*, *-е*, *-а*), међу квалитативним заменицама посебно се истичу опште заменице *сѣкојаки*, *сѣкојака*, *сѣкојако* (мн. *сѣкојаки*, *-е*, *-а*): *јѣо се лѣба сѣкојаки*, *ѣе се чљје сѣкојако* (тј. пуно чега лошег), *волови му сѣкојаки* (тј. неуредни, прљави), *сѣкојако ѝме ѝма*, *сѣкојаке трѣва се јѣло*. Овај говор познаје и упитно—односне заменице *кољни*, *кољна*, *кољно* (мн. *кољни*, *-е*, *-а*): *кољна је животѝња*, *кољно је мало* (али углавном у експересивној вредности).

В. Придеви

1. У говору Мрча, као и у другим косовско—ресавским говорима, неутралисане су разлике у наставцима номинатива јединице одређеног и неодређеног придевског вида, и то у корист неодређеног придевског вида (нпр. увек *лѣп капљт*, *стар чѣвек*, *покојан чѣка*, *велик пѣсо* и сл.). Међутим, на парадигматском плану, елиминисан је неодређени придевски

вид у корист одређеног, иако су његови остаци још увек присутни у мрчком говору (нпр. *Њго се са пѣтома зѣца*).⁴⁰

На другој страни, могу се забележити и остаци одређеног придевског вида у номинативу, али су они пре свега опстали у везаним синтагмама типа: *бѣли лѣк, црна дна* (тј. јадна) — као и у ономастичком материјалу: *Жути крш, Тавни пѣток, Златна цѣка, Мала река* итд. (в. VII. 3).

2. Придевску парадигму, као и парадигму придевских заменица, карактеришу следећи наставци:

а) наставак *-ем* у дативу, инструменталу и локативу једнине мушког и средњег рода: *овѣм дѣбрем човѣку, тѣм дѣбрем дѣтѣту; сас дѣбрем човѣкем, с мушкем ни да проговѣрим, с њѣм живѣм, с јѣднем квѣрнем зубѣм; о бѣлеснем зубу, на стѣчнем пѣлѣцу.*

б) наставак *-е* у дативу и локативу једнине женског рода: *дѣј овѣ дѣбре женѣ; седѣмо у лепе шѣме, лежѣ у тѣпле сѣбе, пѣсу по зелѣне ливѣде, ѣду по каљѣве њѣве* (али уп. и на јѣдној нѣге).

в) наставак *-е* у генитиву (и локативу) множине сва три рода: *остѣло и^с прѣшле рѣтова, ѣма старѣје женѣ, из државне стѣнова, од јѣке људи, пѣно старѣ капѣта, вѣдо мѣдо лепе крајѣва, пѣно мѣле пѣлића; пѣсли по зелѣне лѣвада, лежѣ по шарѣне ћѣлима* (уп. и на поѣдѣни мѣста).

г) наставак *-ема* у дативу и инструменталу (и локативу) множине сва три рода: *тѣшко бѣло старѣма љѣдѣма, мѣдема лѣко, овѣма дѣбрема женѣма, дѣли мѣлѣма дѣцѣма; другѣвала с мѣдема чѣрема, простѣрали с овѣма шарѣнема крѣдрѣма, лѣко је с дѣбрема љѣдѣма, ѣшо за остѣлем, ѣшли овѣма висѣкема планѣнема; по овѣма висѣкема шѣмема.*

3. Компарација придева у мрчком говору у основи је синтетичког типа, те добрим делом одговара компарацији у стандардном језику, уз одређене фонетске специфичности које овде долазе до изражаја (нпр. наст. *-еј* м. *-ији*, в. II. А, бб). У компарацији учествују три наставка:

а) наставак *-ши*: *лѣкши, мѣкши, лѣпши.*

б) наставак *-'и* / *-и*: *јѣчи, мѣђѣи, слѣђѣи, тѣрђѣи, чѣрђѣи, крађѣи, дѣбљѣи, дѣубљѣи, дѣжи, шѣри.*

в) наставак *-еј*: *старѣј, ситнѣј, чистѣј, опѣснѣј, јѣфтѣинѣј.*

Дистрибуција ових наставака углавном одговара стању у стандардном језику. Ипак, мрчки говор се одликује појачаном продуктивношћу наставка *-ши*: *бѣлши, здравши, нѣвши, прѣвши, скѣпши, слѣпши, сѣвши,*

⁴⁰ Слично је констатовано и за говор Лукова у коме је у неким устаљеним синтагмама (*бѣла лѣба, до судѣва дѣна*) сачуван наставак генитива једнине придевске парадигме неодређеног вида (М. Грковић, *Неке особине говора села Лукова*, стр. 127).

црнши, високши, зелениши — па и прѣкши м. пречи (нпр. прѣкши пут, или чешће прилошки: *ндј ти прѣкше тѣм*), дрѣкши м. другачији (уп. дрѣкше било прѣ).

4. Мрчки говор показује и тежњу за аналитичком компарацијом, при чему долази до изражаја конструкција *по— / нај— + позитив*: *била по мала жена*, ⁴¹ *он било најпаметан, тѣ било најкеалитетно месо, нај ти важно деца, за мене тѣ најнегодна*. Поред тога што обухвата придеве и прилоге, овај тип компарације тежи да у свој систем укључи и глаголе, на пример: *по растѣжу по вѣрош, нај сам волѣла тѣ*, — при чему речце *по* и *нај*, како показују делом и претходни примери, добијају прилошко значење *више / највише*.

5. Посебан вид аналитичког компарирања представљају конструкције са *боле* (уз афирмативну квалификацију) и *грђе* (уз негативну квалификацију): *он болѣ пѣсмен, она слабѣ ал ја сам још грђе слабѣ* и сл. Овакав тип компарације свакако је произашао из богате прилошке употребе облика *боле* и *грђе*: *болѣ вѣли Радѣјку не' мене, болѣ вѣлим бабу, вѣдне крѣве мирѣју болѣ, вѣли у' болѣ него синове, жѣле га ал мајке га грђе жѣо, ја грђе вѣму не мѣгу ништа, он свѣ грђе не мѣже*.

Г. Бројеви

1. Осим броја *јѣдан*, и делом броја *дѣд*, основни бројеви се не мењају: *из јѣднега суда* (и: *од јѣднога човѣка*), *јѣдноме човѣку*, *с јѣднем човѣком*, *о јѣднем човѣку*; *дѣо јѣдне женѣ*, *с јѣднѣм женѣм* (али и: *с јѣдну крѣву*), *о јѣдне женѣ* и сл.

Мрчки говор познаје облике *двѣма* и *двама*: *онѣма двѣма женѣма, дѣли двѣма женѣма, онѣма двѣма децѣма*. За мушки род у употреби је облик *двоица*, са његовом парадигмом (в. т. 4).

2. Својим фонетским карактеристикама основни бројеви одговарају косовско-ресавском типу: *шѣс*, *јѣданѣс*, *дѣвнѣс*, *трѣнѣс*, *четрнѣс*, *шѣснѣс*, *седамнѣс*, *дѣвѣс*, *трѣѣс*, *четрѣс*, *шѣсет* итд.

3. Мрчки говор чува систем редних бројева укључујући их у заменичко-придевску парадигму: *била до онѣг дрѣгог, стѣгла оѣв прѣве женѣ, онѣма прѣвѣма дѣли* (али и: *свѣ јѣдно за дрѣгом се рѣдили* — са локативом уместо инструменталом).

4. Мрчки говор познаје категорију бројних именица типа *двоица*, *тројица*, *четвѣрица*, *петѣрица* које се мењају по именичкој парадигми:

⁴¹ Међутим, овакво компарирање речцом *по—* најчешће нема одлике класичне компарације, што показују и примери типа *по дѣл*, *по долѣко* (уп. и код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 115).

рѣкли онѣма двојцема, отишла с овѣма двојцема, запрѣтио онѣма четворицема итд. Ове бројне именице, међутим, не означавају само скуп лица мушкога рода, већ могу означавати и мешовити по роду скуп.

Исто се може констатовати и за забележени облик *петина*: *јавио онѣма петинема, пдошо с онѣма петинема*. Суфикс *-ина* може се јавити и код десетица, али у означавању приближне бројности: *десетина, дваестина*.

5. У систему бројева у овом говору се јављају и збирни бројеви типа *двдје, трдје, четворо* (и *четворе*): *двдје кола, четворе кола било, имам четворе дѣцу* (али и *четворо дѣца*).

Д. Глаголи

1. Мрчки говор познаје инфинитив, али углавном без финалног вокала: *видет, дигнут, дираат, додѣјат, живеат, играт, ић, молит, наћ, паднут, прочитат, разговѣрат, спаваат, ставит, седнут, ућ, шдпнут* итд.

Ако се у оваквом инфинитивном облику у финалној позицији нађе група *ст*, она се упрошћава губљењем или пак редуковањем финалног консонанта: *пдс, пдмус, појѣс^т, рдс^т, зѣпс^т* итд. (в. П. В, 1а). Аналогијом према инфинитивима овога типа образован је и инфинитив *отис* м. *отић*: *отис ће ти дтац*.

2. На морфолошком плану презент показује низ особености:

а) у трећем лицу множине наставак *-у* је више заступљен него у стандардном језику, како због фонетске промене *-ају* → *-у* код глагола типа *йму, копу, плйву, узнемирѣву* (в. П. Б, 2б), тако и због аналошког преносења овог наставка код мањег броја глаголских основа: *почѣу да ме гдну, млдго дни грѣшу, дрѣго је кад остѣру* (али према *остѣрем*, в. т. 3в).

б) Код једног броја глагола тежи се систематском отклањању консонантских алтернација са морфемског споја. У једном броју примера уопштен је консонант из инфинитива: *помѣга оцу, помѣгу млдго, помѣгај сдд, полага говѣдима, полага и' свѣки дѣн, не мѣжу да ми стйза*, — па и *ддама бѣга, бѣгај брѣ*. У појединим примерима у парадигми је уопштен онај консонант који се јавља у већем броју лица: *печу раку, вучу сѣно, сѣчу дрѣва, завучу се тѣм*, — као и *не мѣжу да јѣду*.

в) Од глагола *јѣсти*, поред стандарднојезичких форми, облици презента могу бити и: *јѣм, јѣш, јѣ, јѣмо, јѣте, јѣду // јѣду / јѣду*.⁴²

⁴² За примере *јѣду / јѣду* истакнута је у науци претпоставка да припадају остацима старог атематског модела (в. Слободан Реметић, *Гѣвори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXXI, Београд 1985, стр. 339).

г) Презентски наставак за прво лице једнине, -у, поред тога што се јавља у примерима *мѡгу* и *дђу*, јавља се и у облицима *веђу* и - ређе *виђу*.

д) Као дистинкција према једнинским облицима *дђе*, *нђе* у мрчком говору су за треће лице множине у употреби облици *дте*, *нте*.⁴³

3. Систем глаголских основа и парадигми у мрчком говору разликује се донекле од стања у стандардном језику. То показују и неки презентски облици:

а) облици типа *сићље*, *узимље*, *шаћље*, *кљепље*, *скаћље* уместо *сипа*, *узима*, *шапуће* итд.

б) облици типа *седнут*, *паднут* уместо *сест(у)*, *паст(у)*.

в) парадигма *остарет*, *остарем*, ... *остару* уместо *остарет(у)* / *остарит(у)*, *остарим*, ... *остаре*.

г) парадигма *сви́рет*, *сви́рим*, ... *сви́ре* поред *сви́рат(у)*, *сви́рам*, ... *сви́рају*.

д) парадигма *ра́тит*, *ра́тим*, ... *ра́те* уместо *ратова́т(у)*, *ратујем*, ... *ратују*.⁴⁴

4. Од претериталних глаголских облика мрчки говор познаје перфекат, плусквамперфекат, аорист и имперфекат.

а) Са морфолошког аспекта перфекат и плусквамперфекат углавном одговарају стању у књижевном језику: *говѡда па́сла ва́здан*, *брѡго потрча́ли*, *бра́нио је се*; *био ђдно пи́смо*, *ѡни бѡу одре́ђили тѡ*, *већ бѡу полѡгали*.

Помоћни глагол *хтети* показује различите форме радног придева: *ктѡ* / **тео* / *тѡ* / *ћѡ* и - ретко, *ћѡ* (в. напоm. 23): **тѡ да зна*, *ћѡла да ме уѡѡви*, *тѡли д-ѡду* итд.

б) Аорист је фреквентан глаголски облик у овом говору. У првом лицу једнине одликује се губљењем финалног *х* (в. II. Б, 1), док се прво лице множине карактерише наставком -*ѡмо* (← -*хмо*). Гради се од свршених, а ређе и од несвршених глагола: *пѡче да па́да ки́ша*, *па́до у ру́ну*, *обрсте́ше све*, *потрѡвѡмо се од воде*, *ктѡмо д-устѡнемо*, *поќѡчимо се данѡс*, *ѡн би тѡмо*, *би́мо чоѡѡни па ѡѡо да́н*, *не умѡдомо да ка́жемо*, *не моќеде ви́ше д-ѡде*, *нѡмоде ни́кога*; *што се сме́ја ѡн / кад му тѡ реќоше /*, *ѡѡбро ѡн решѡва / али ми не умѡдомо да га послу́шамо*/. Аналошки према наставку трећег лица плурала имперфекта образован је аорисни облик *почѡу*, — са имперфекатским наставком: *ѡѡма почѡу да ме гѡну*.⁴⁵

⁴³ Отуда и футурска образовања са енклитичким обликом *те*: *те да ра́де све* / *ра́дите јјтре око штѡле* и сл.

⁴⁴ Уп. у дублете *ски́та* / *скића*, *раѡѡта* / *раѡѡти*, *ѡѡше се* / *ѡѡша се*, *грѡшам* / *грѡшим*.

⁴⁵ Исти облик бележи и Д. Јовић у *Трстеничком говору*, стр. 143.

в) Мрчки говор чува имперфекат, иако је његова фреквенција ограничена: *штā сеџ чиџаше, ђн тѢ прѢвџаше, брāнџмо му д^а џде, сеџаште мџло, иџашџ кџца, иџџдосмо по шума, зџџу ме тѢ џддине д—џдем, наџвџаше л—ти ракџџу.*

Имперфекат глагола бити је *бџа*, за сва три лица једнине, и *бџмо, бџсте, бџу* за множину: *ми бџмо у сџло, бџсте ли тџм, џни бџу паметнџџи.* Имперфекат глагола *хтети* је *ћџ*, за сва три лица једнине, и *ћџмо, ћџсте, ћџу* за множину: *ми ћџмо да пџџемо, ћџсте да дџџете, џни ћџу да пџдну, нџћџу да мирџџу.*

Једна од значајних карактеристика имперфекта је његово често проширење секвенцом *-џа*: *имџџџ ја лџба, зџџџџмо га такѢ, кџко и' онѢ зџџџџу, џни тѢ знаџџу, тѢ лџсно нџсаџу, лџни мирџџџџу.*

5. Футур карактерише двојство конструкција, које су у основи карактеристика и стандардног језика — конструкција са презентом: *џу да дџџем, те да дџџу џни сџтра, ће да ти отџдне џтац, џни те д—отџдну пџсле*, — и конструкција са инфинитивом: *дџћ џу сџџтра, џни те дџћ брџо, отџсће ти мџџка, џни те отџс одџде, рџдите (=радиће) џџтре око штџле, понџће сеџ онѢ.*

6. Као и стандардни језик, мрчки говор познаје два глаголска начина — императив и потенцијал.

а) У односу на стандардни језик императив се карактерише губљењем фонеме *ј* из финалне или медијалне позиције (тј. на морфемском споју, в. П. Б, 2б—в): *сџви, понџ, убџ, чџка мџло, пџта нџкога, сџџџа Бџџе, понџте ово, спрџмате рџчак* — као и губљењем фонеме *в* из истих позиција: *обџџ се, понџсте, мџнџте, остџнџте* (в. П. А, 4б—в). У појединим облицима, обично у вези са консонантом *д*, губи се читава гласовна секвенца: *џте кџћи, сџте тџнд, џте брџо, поџте тѢ, глѢ онѢ.*

Од глагола *јести* може се забележити императив *јџћи, изџћи, јџћите.* У једном броју императивних облика на морфемском споју је сачуван консонант из презентске парадигме: *лџџи дѢл (: леџџим, леџџџ), вџчи онѢ дрџо (: вџџџм, вџџџу),* — као и *сџчи га џдма, пџчите полџко, бџџај брџ.*

За појачавање императивности каткада се употребљава речца *дџла*: *дџла напџши тѢ, дџла потѢрај тѢ џџске.*

б) У мрчком говору потенцијал се твори као у стандардном језику. Међутим, форма *би* уопштена је у свим лицима: *ја би рџко, ти би дџшо, ми би џдма џшли, дџ л—би вџ стџли.*

7. Као и стандардни језик, мрчки говор познаје категорију глаголског придева и глаголског прилога.

а) Радни и трпни глаголски придев у основи су као и у стандардном језику. Ипак, дистрибуција наставака у трпном глаголском придеву не

одговара увек њиховој дистрибуцији у стандардном језику: *он био ожењет, то ти је уби́та сиротиња* (изр.).

Од глагола типа *трести, помустити, спасити, донети* трпни придев је *трешен, помужен, спашен, донешен*.

б) За разлику од стандардног језика, мрчки говор познаје само глаголски прилог садашњи: *седѣћи тамо, тражећи онда, идући путем, играјући се по ливада, као и причајући с мном, пјевајући по цео дан*, па аналошки и — *свѣ трачући* (в. П. Б, 2б).

В. Остале врсте речи

1. Прилози се у мрчком говору могу сврстати у неколико група:

а) прилози за време: *зимус, данас, летос, ноћас, синоћ, јучер, ономад, сјутра / сјутра / јутре, сабајле, стаљно, јвек, навек, сад / сџдек, тадек, ланџ, пџсе / пџсле, кндџи, кзџме, вџздан, отџи, џпет / јџпет / јџпет^т*.

б) прилози за место: *џд, џде / џдек / џденџ / џденџке, џнде / џндек, џнденџке / џнденџке, тџд^е / тџденџ, џвџд, свџд, џвл, џвр, тџна / тџнак (и тџнак), таџм, онџм / онџмо, наџред, наџтраг, блџзо, долџко, кџде / кџдек, наџвџр / наџпоље*.

в) прилози за начин: *грџдом, краџдом, брџго, лаџсно, сраџмотно, ин-терџсно, јџднако (=исто), јџједно (=уједно), наџедџма (=одједном), јџједна (=непрестано), наџосџмиџе / наџсџнте (=насумиџе), снџџжево, шаџкџчки, дрџкџџе / дрџкџше, наџглџд (=наизглџд), џџшка, наџвлаш (=намерно), сџм-џим, бараџџр, тамџн*.

г) прилози за количину: *маџно (и маџно), велџко (и веџлико), сџла, таџџдан, џдџвише, кџџа, џч*.

џ) прилози за узрок: *затџ*; упитни облик је *сеџџшита* (← тур. *seber*).⁴⁶

Од прилошких израза забележени су: *под_наџзад* (=најзад, на крају), *јеџмаџ* (=једном, јеџампут), *дрџџгема / дрџџџи ма*.

2. Поред већине предлога који су заступљени и у стандардном језику, мрчки говор познаје и следеће: *врз* (=преко, поврх), *про^ећу* (=према), *сеџет* (=због, ради), *осџм* (=осим), *с / са / сас*.

3. Мрчки говор познаје разгранати систем речца и партикула, посебно у појединим врстама речи.

У томе се најчешће истичу прилози у којима се јављају партикуле *-ек: сџдек, таџдек, џдек, џндек, кџдек; -на: џденџ, тџденџ, тџна: -нак: тџнак; -наке: џденџке*.

⁴⁶ Структурно и семантички паралелан облик *зџџшита* забележен је у говору трстеничког краја (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 154).

Код односних заменица уместо партикуле *год* могу се јавити и *гоћ* / *гоћ*: *што годћ, кои годћ*.

Поред речце за негацију *не*, чешће је у употреби речца *јџк* / *јџк^е*: *било прџ, ал сџд јџк. Нџсам тџла, јџк^е*.

Речца *ман* јавља се у функцији изузимања: *нисам ништа у уста тјурила, ман по неко јаје*.⁴⁷

IV. СИНТАКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

1. Као и у другим косовско-ресавским говорима, у мрчком говору је нарушено разликовање акузатива, као падежа правца, и локатива, као падежа места, што се уклапа у већ изражену појаву аналитичности у морфолошком систему: *живим у Мрче, пасу у пџље, био сам у Ниш: отишо у Крушумлију, пџље у Бџљу, иде у Бџград*.

Оваква нарушеност односа акузатив — локатив могла је утицати и на обрнуту појаву, тј. појаву локатива у служби акузатива: *џн тџд полџзио у вџјске*.⁴⁸

2. У значењу средства, инструментал најчешће прати предлог *с* / *са*: *џре с плџгем, секо сас нџжџм, гџђао га сас камџњем, испрџд се са чађом, мџзан сас мџшџом, вџзао га сас џзицема*. Притом се, како је већ поменуто, у функцији инструментала може јавити акузатив: *јдари ме с инџкциу, жџџемо са српџве*.

3. Конструкцијом *за* + инструментал увек се изражава какав удацбено — женидбени однос: *водџла снџу што ју за сџнем, онџ што е за тџм сџнем џегџвем, мџа снџ што ми за тџм пџсторкем, мџа снџ што е за овџм*.⁴⁹

4. И у низу других појава уочава се појачана фреквенција одређених предлошко—падешких конструкција у односу на стандардни језик:

а) конструкција *ка* + датив у означавању правца кретања, али и циља: *идем ка куђе* (тј. *кући*), *повџден је ка куђе, шта си га прџћо ка мџне* (тј. *мени*), *тројца џџли ка куђе да дџђу*.

б) конструкција *за* + генитив у временском значењу: *д—џемо за дџна* (тј. *док је дан*), *иди за лепотџ* (тј. *док је лепо време*), *дрџкиџе било за мџе*

⁴⁷ Уп. и *сал* м. само : *џн сал пџде дџл; тек^е / тек. тек^е сџд отишли ка куђе*.

⁴⁸ Ова појава забележена је и у говору трстеничког краја (в. код: Д. Јовић, *Трстенички говор*, стр. 160).

⁴⁹ Иста појава забележена је и у говору Левча (в. код: Р. Симић, *Синтакса левачког говора*, Српски дијалектолошки зборник, књ. XXVI, Београд 1980, стр. 123).

младе дана, тад био за бивше Југославије (али и: за бившу Југославију то било).

в) конструкција *по + локатив* у значењу какве просторне релације: *ће да се запдсли негде по Куршумлије, дни живе по Лабу, нешто ми бута по цѣпу, трчѣ по сѣни, иде свѣ по крају* (тј. крајем), *уп. и отдше по јабука, отдше по дѣвљака* — као и конструкција која означава радњу: *по лѣву кад сам ишо, иде по рађу*.⁵⁰

5. Посесивни датив чест је у овом говору: *кѣшобран једнѣ женѣ, сѣстра овѣм човѣку, штап мѣм дѣцу, говѣда тѣм дѣверу*, али и *овѣ чѣвек, овѣм шѣјкача*.

6. Повратни глаголи у безличним конструкцијама чести су у мрчком говору, на пример *закрѣжи се по сѣбе, пѣре се нѣму, не мѣже се вѣше* и сл., при чему је уочљиво и проширење њиховог опсега, *уп. 'ко те тѣжи те се уѣдтиш...* (тј. будеш ухаћен). Повратни глаголи реципрочног значења такође су делом проширили своју фреквенцију, *уп. спријатѣљили се брзо, сѣм се ујѣдају*, — али и: *шта ви је, шта се режите* (тј. режите један на другога).

7. Прилозима *де* и *ку(а)* чува се дистинкција између категорија миновања и кретања: *дѣ си био, дѣ копали данѣс, негде лежали*, али — *куд ли дтиде, куда ће, неће дна никуд*.

8. Мрчки говор познаје приповедачки императив: *а ја вѣкни па покри то, а дн онда јдри редом*.

9. У појединим случајевима, посебно у експресивном приповедању, мрчки говор познаје удвајање објекта: *вѣдо сам те ја тѣбе, дн те тѣбе упрѣтио, лѣдно ти тѣбе брѣ, што су му нѣму сѣнови спѣмен удѣрили, а то му се имѣње допѣло нѣму*.⁵¹

10. У мрчком говору може се забележити појава удвајања предлога, посебно у одређеним комбинацијама: *чѣву га [вѣпра] за у свѣње, сабѣре лѣти за у нѣву, да се уѣдти поготѣво за у кѣјсу, дѣ до у нѣву, испрѣте га до у Бѣжу, дѣшо до пред каѣну*.

⁵⁰ Може се, наравно, уочити и низ других предлошко-падешких конструкција, које су, очито, одлика овога говора, на пример: предлог *на + генитив множине* у примерима типа: *ѣмам лѣче на вѣлова, краѣе ми на јакала нѣте*; затим генитив множине у примерима типа: *свакојѣке траѣ се јѣло, ѣмаш разне рукоѣдѣиоца* (али: *ужѣљѣо сам се за дѣцу*).

⁵¹ Поред појаве удвајања објекта могу се уочити и друге врсте удвајања, тј. "појачавања" реченичних делова, *уп. јѣш ми нѣје вѣкат да се ја жѣним, па и: дѣш ти коју крѣшку тѣбе*.

11. У мрчком говору су уобичајене конструкције типа *за ништа м. низашта, од никога м. ниоткога, без ништа м. без ичега: ова нџа за ништа није, не зависим од никога, десетину наприка ми даде без ништа* (без ичега, тј. бесплатно).

12. На плану реда речи у реченици могу се уочити извесне особености које не карактеришу стандардни језик:

а) Код конструкција са помоћним глаголом у перфекту између глаголског придева и повратне речце често се интерполира помоћни глагол: *брањо је се, вдио је се ђк, знало је се тџ прџ*.

б) У облицима суперлатива, између морфеме *нај-* и придева / прилога могуће је уметање других речи, заменичких или глаголских облика, при чему су овакве конструкције, чини се, у служби експресивности: *нај му прџкше тџмо, нај ти вџжно дџца, нај је лџши био џде*.

13. На плану конгруенције могу се уочити следеће особености:

а) Ако су уз количинске, тј. бројне облике, предикати (глагол. придеви) су обично у мушком роду: *два вџла уџћени, два жџнски дџџта дџшли, двојџца дџма избџгли* (али и: *брџћа су јџднаки, даџџџа и дџчи испџли*).

б) У вези са претходном појавом је и учесталост придева у мушком роду плурала у примерима типа: *ови два дџџри дџџта, џџа дџџри дџџта* (али уп. и: *мџи кџншијџе, нџши кџмшијџе, нџши вџџсти*).

в) Потискивање безличне конструкције у примерима типа: *џџџе два—три брџџа имџле, имџли кџџи прџ, лисџџџе пџ џмају, пџре се нџму, нџкад пастџџма није се имџла, џму зџџџџџе, волџџи већ џмџли џџавезно* (као и: *по шџџс крџџа се џџџле*).⁵²

V. КАРАКТЕРИСТИКЕ ТВОРБЕ РЕЧИ

1. У творби именичких изведеница, као и у стандардном језику, уочава се богатство творбено—семантичких категорија уз учешће различитих творбених морфема.

а) У категорији носилаца занимања или так носилаца одређених својстава продуктивни су суфикси *-ар, -'ак / -ак, -(а)к*: *гуслџр, жџнскџр,*

⁵² Забележено је наравно и низ других синтаксичких појава. Тако на пример глагол *верџват(и)* има допуну у акузативу: *ја га не вџруџем, нџкад ме не вџруџе*, — док глагол *џџат(и)* се тражи допуну у дативу: *рџко му да се не џџи нџкоме, не џџи му се вџше*. Глагол *тражџит(и)* такође има допуну у дативу када је у значењу *захтевати, молити*: *не тражџим нџкем да ме кџпа*. Глагол *жџрит(и)* може бити прелазан: *џџек трџџа да га жџри*.

жетвар, *зрничар* (=врста снега), *јагањчар* / *јагачар* (=врста орла), *крзнар*, *опанчар* (=врста снега), *путар*, *споменар*; *досељак*, *кршићњак*, *одељак*, *дивљак* (=дивљи вепар), *прзак* / *рзак* (=неуштројен вепар); *помдљак*, *пивољак*.⁵³

У творбено—семантичкој категорији носилаца својстава посебно је продуктиван суфикс *-оља*, углавном код именовања крупне стоке, тј. бикова и волова: *Балдња*, *Белдња*, *Бороња*, *Булоња*, *Галоња*, *Жутоња* / *Жутдња*, *Зекоња*, *Китоња*, *Муроња* / *Мурдња*, *Павоња*, *Сивоња*, *Шароња*.

б) У грађењу збирних именица најпродуктивнији су суфикси *-ија* и *-е* / *-је*, чија се поларизација у основи може везати за однос *живо* — *неживо*: *деција*, *женскадија*, *јунадија*, *мушкадија*, *сточија* (али и *брдија*); *грђе*, *камђе*, *корђе*, *тђе*, *руковђе*, *ивеђе*, *кисје*, *лисје* / *лисје*, *лемезје*, *рјсје* / *рјсје*, *пласје* / *пласје* / *пласје*, *шумарје* (уп. и *штакле* м. *штаке*, као и топ. *Јаврје*, *Крушвље* / *Крушевље*, веров. и *Буче*).

У грађењу збирних именица поред ових (уп. и суф. *-ићи*, в. III. А, б) могу учествовати и други суфикси, као суфикс *-иња*: *женскадиња*, *младиња* (=омладина), па и *сиротиња*; *-ина*: *дивљина* (=дивље животиње), *живина* (=животиње, живи свет).⁵⁴

в) Изведенице месног значења најчешће се граде суфиксом *-иште*: *буњиште*, *дебелиште*, *звेत्रиште*, *згариште*, *курјузиште* / *кукурјузиште*, *пепелиште*,⁵⁵ али се у тој функцији могу забележити и други суфикси: *-аник* / *-аник*: *пчеланик*, *тђмчаник*; *-лук* / *-лак*: *газдџлук* (али и апстр.), *комшилук* / *комшилак* (тур. *komşuluk*).

г) У именичкој деминуцији заступљено је више суфикса међу којима је посебно продуктиван суфикс *-че* којим се деминуирају основе именица сва три рода: *вјуче*, *главче*, *говдече*, *гушче*, *дејдјче*, *јагључе*, *кашиче*, *клупче*, *копјлче*, *магдрче*, *чобанче*.

У служби сингулативности посебно се истиче суфикс *-ка*: *градушка*, *жјшка*, *пласка* (сена), *сламка*, *талка* (=кукурузно стабло након сече), *чемљка* (чешањ белог лука), *шумка*.

д) Изведенице апстрактног значења творе се углавном истим суфиксима као у стандардном језику: *-ство* (и *-сто*), *-ос* (< *-ост*), а ређе и *-ина*, *-ота*, *-оћа*: *богјсто* / *богјсто*, *братјмсто*, *кјмсто*, *рјпсто*, *срдтсо*, *убјсто*; *жјлос*, *крајнос*, *стђрос*; *висјина*, *низјина*, *мрстјина* (=масноћа), *ко-*

⁵³ Ови суфикси се, наравно, јављају и у другим творбено—семантичким категоријама, уп. на пример, суфикси *-ак*, / *-ак* у категорији месних именица: *тесњак*, *тђвњак* (и *тђвак*), *ертљак*, *шљивјак* (уп. и топ. *Јџлак*), — или суфикс *-(а)к* у моционој служби: *кђмак*, *мечак*.

⁵⁴ При томе треба имати у виду да је у овим изведеницама укључено и извесно апстрактно значење. Такав однос између збирног и апстрактног значења може се уочити и код других изведеница.

⁵⁵ Изведеница *сметлиште* забележена је у значењу *смђе*.

здовина (“мирише на козовину”), — као и *орањевина*, *црњевина* / *црњавина* (али и конкр. “црнина”); *лепота*, *суета* (али уз тежњу за конкретизацијом значења: *лепота* = лепо време, *суета* = суво место); *маснџа*, *скупџа*.

Посебно место у грађењу изведеница апстрактнога значења има суфикс *-иња*: *голотиња*, *ладовиња* (=хладноћа), *мокриња*, *питомиња*, *правдиња* (=правда), *самотиња*, *сировиња* (=сировост, влага), *топлиња*, *чистиња* (=чистоћа).⁵⁶

Глаголске именице граде се најчешће суфиксом *-ње*: *клијање*, *ницање*, *јездење*, *волење*, *орање*, *читање* — али и суфиксима *-ња* / *-њава*, *-ка*, *-ће*: *испратиња* (=погребна поворка), *шетња*; *јурњава*, *кукњава*; *пивка*, *пијанка*, *писка*, *смџка* (=сметња); *биће* (“саде нема биће у војске”), *убиће* (=бијење, батинање), *умреће* (“позив за умреће”).⁵⁷

2. Као и у стандардном језику придевске изведенице могу се сврстати у две групе — у изведенице описног значења и изведенице присвојног значења.

а) описни придеви најчешће се граде суфиксима *-(а)н*, *-(о)ит* / *-(е)ит* и *-љив*: *гледан*, *дџокан*, *дџран*, *злојшан*, *мрсан*, *купџан*, *пусан*, *русан*, *сиротан*, *скџтна*, *скџзна*, *стџлна*, *струџна*, *сјагња*, *тежан*; *биковит*, *кишџит*, *мџлит* (поет.) *пољевит*, *(п)рзовит*, *страновит*; *грожљив*, *коштурљив*, *приметљив*, *црељив*.⁵⁸

б) поред тога што се творе суфиксима *-ов* / *-ев*, *-ин*: *зџтов*, *стриџев*, *жџнин* и сл. — присвојни придеви се граде и суфиксима *-и* / *-ји*, *-џи* (чиме се обично изражава припадност бићима, тј. животињама) и *-њи* (за припадност одређеном предмету или објекту): *говџи*, *жаџљи*, *кџљи*, *краџљи*, *гурџи*, *телџи*; *волџи* (нпр. *волџа кџла*), *вучџи* (нпр. *вучџи траџ*); *брџњи*, *зимњи*, *ливџњи* (нпр. *ливџњи цџвет*).

Од именице *коза* забележен је и присвојни придев *кџзиљи* (уп. *кџзиња врџа*).

3. На плану творбе глаголских изведеница уочавају се неколике карактеристике:

⁵⁶ Очито је да се у једном броју примера суфикс *-ина* прикључује суфиксу *-иња*. Поред апстрактнога значења изведенице са суфиксом *-иња* могу имати и значење бића или каквог објекта: *животиња*, *мриџа* (= лењштина), *самотиња* (самоћа, али и усамљеник, усамљен човек), *шиџа* (= чир).

⁵⁷ У односу на друге штокавске говоре црногорски говори, чини се, познају у већој мери глаголске изведенице на *-ње* и *-ће* (Образовања од свршених глагола), Књижевност и језик, књ. 1, Београд 1983, стр. 47–54 / I део / и књ. 2–3, стр. 128–135 / II део /).

⁵⁸ Може се, наравно, забележити и низ других изведеница овога типа: *слаџбачак*, *чампарџо* (= ногат), *црџнџкас*, *џаеолџсан*, *пастџшат* итд.

а) Продуктивност одређених творбених морфема, префикса, може се, чини се, укључити у систем подмлађене префиксације. Тако, на пример, префикс *по-* чест је код изведеница које означавају одређени, најчешће кратки временски интервал, као и код изведеница које значе дистрибутивно извршење радње од свих субјеката, односно на свим објектима: *побраним* ("побрани сено док не дођем"), *покашљат* ("сљ понегде покашље"), *помирџват* ("мало тамо да помирују па ћу ка куће"), *поранит* ("да порани свиње"); *пожеднет* ("пожеднела говеда"), *пољути се* ("пољутили се један на другога"), *попедат се* ("сви би се попедали), *постарет* ("сјд смо постарели"), *потропсат* ("потропсали џаци"); итд.

Префикс *из-* продуктиван је у категорији глаголских изведеница које значе извршење радње до засићења: *изгајит* ("мучио се да изгаји дџу"), *изиграџт*, *испеват* ("није ни изиграо ни испевао"), *испаћават* ("ласно се испаћавау"), *изубиават* ("доста и' изубивано", тј. поубијано, испоубијано).

Различите семантичке нијансе носе и изведенице са префиксом *у-*: *уболџтит се* ("уболџтио се"), *укриват* ("укривам да не нађе"), *упитџмит* ("тешко га упитџмит"), *утуџат* ("волџви били утуџани"), *учџтит* ("да и' дџбро учџтите").

б) На плану перфективности — имперфективности глагола може се запознати низ карактеристика у дистрибуцији творбених морфема. Морфема *-ну-* продуктивна је у низу глаголских основа као обележје перфективности, односно тренутних глаголских процеса: *обрџнут се* ("да се обрџнеш ту"), *пџднут* ("мбра пџднут"), *пџнут* ("џће л' пџнут), *сџгнут се* ("сџгну се дџл"), *свиџнут* ("свиџнуће џни на тџ"), *сџднут* ("мбра сџднут"), *сџшнут* ("док се не сџшне), *шџпнут* ("шџпнуо му"), *дџгнут* ("мбра је дџгнут"), — али уп. и: "кџ да га е Бџг *казџуџ*", "чџка' док *порџсне*", "штџ да му *рџкне*", "свџ док *уљџне*".

Према постојећем односу *обаљиват*: *обаљџем*, *посаћџиват*: *посаћџџем*, *казиват*: *казџџем* одвајају се поједини творбени типови, уп. "мбра да је *дарџва*" (али и: *дарџју*), "сџд се *самџџива рџно*", "прегледџвали ме у бџлнице": "стџлно *погрешџџем*", "промеџџје одеџло".

Морфолошки однос типа *познџват*: *познџвам* (али и *познџем*) захваatio је већи број глаголских основа, учествујући у једном броју случајева и у основинским контаминацијама: "*самџџва се рџно*", "*поновљџвам му сваки дџн*", "*кад жџто полегџџва*", "*имџвало жџта сџла*", — али и: "тџ слабо *роџџва*", "*роџџвало се* прџ код куће" (и *раџџџло*), "*поручџвала сам пџсме*".⁵⁹

Из творбеног односа типа *кџпне* — *кџпље* имперфективни облик је проширио свој опсег обухватајући различите глаголске основе, уп. "нџшто

⁵⁹ У појединачним примерима бележени су и други облици несвршених глагола, уп. *живџемо* м. *живџимо*, итерат. *виџџџџџџ* м. *виџџџџџџ*, *примџџџџџџ* м. *примџџџџџџ* (са дџминутивним значењем), *смџџџџџџ* м. *смџџџџџџ*.

му *шдпље*”, “*сдпље млёко*”, “*пресдпље чбрбу*”, “*расдпље вбду*”, “*ћу да скдпљем гладна*”, “*сал удпмље дрва*”, “*клёпљу кбсу*”.

в) У мрчком говору уочава се низ глаголских изведеница са суфиксом *-исати*. Ипак, с обзиром на то да су готово све ове изведенице у ранијим временима директно преузете из турског језика, те да се творбени однос мотивациона реч — изведеница није сачувао, ови примери се, углавном, не могу сматрати типичним изведеницама: *арлайсат се*, *батдсат*, *беге-ндсат*, *доколдсат*, *мандсат*, *трдпсат* (и *стрдпсат*, *потрдпсат*).

VI. КАРАКТЕРИСТИКЕ ВОКАБУЛАРА

1. Особине мрчког вокабулара непосредно су везане за сеоски амбијент. То пре свега показује богата терминологија из области сточарства, земљорадње и покућства, — али и из других области, области фамилијарних, тј. сродствених односа, флоре и фауне, кулинарства, па и сеоског занатства.

а) Потреба да се у сточарском начину живота јасно обележе особености домаћих животиња, њихова старосна доб, способност за размножавање, условила је и постојање одређеног лексичког фонда на овом плану, уп. на пример: *гуре*, *гурдча*, *пастрма*, *крмак*, *свјска*, *двиздрка*, *прзак* (и *рзак*), *селдче* (и *селдкче*), као и *биковит*, *прзовит*, *пастушат*, *ждрбна*, *стёлна*, *скдзна*, *сјдгна*, *скдтна*. Отуда, наравно, и низ лексема које означавају човекову делатност у области сточарства, па и понашање животиња, на пример: *полдгат*, *накрёнут*, *удловит*, *утуцат* (и *утућ*), *напудит*, *пастрмит*, *рднут*, *разобадит се*, *пдтит се* итд. Безаност овдашњег становништва за животињски свет показује и богатство ономаатопејских речи, на пример: *букат* (за вола), *блётат* (за овцу), *вдштат* (за коња), *врётат* (за козу), *грдит* (за свињу), *какдтат* (за кокошку), *крктат* (за гаврана), *тутукат* (за голуба), *маукат* (за мачку), *крётат* (за жабу) итд.

б) У области земљорадње уочава се богатство лексема које означавају различите појмове — усеве, пољопривредне алатке и друго, на пример: *бёло жито* (и *бёло жито*), *мумуруз*, *гра*, *меуна*, *курзуште*, *клас*, *струк*, *тапа*, *трска*, *шишдрка*, *шудак*, *пдвољак*, *кужал*, *сёлке*, *стдже*, *стбг*, *руковех* (и *руковехја*), *завала*, *крстйна*, *десетак*, *лёк*, *брана*, *вак*, *стрёс*, *дглаз*, *прскдча* итд.

Конфигурација земљишта и његов квалитет такође заузимају значајно место у лексички, на пример: *дерлетдја*, *грёбен*, *дебёлиште*, *смдндца*, *кёлка*, *низйна*, *прёлом*, *плвоштйна*, *страна*, *теснак*, као и *брдњи*, *полёвит*, *страновит* итд.

в) У области покућства, тј. алатки и предмета за домаћинство, овај говор указује на очување бројних архаизама, и поред њиховог све снажнијег потискивања у условима савременог живота, уп. на пример: *ваган*,

заструг, ложница, каленица, сач, сџера, црепџа, грне, наћава, лопар, джжк, пирџка, полџеница, врућарка, инка (и винка), грџдџача, јанџик, крџиња итд.

2. На плану порекла лексема, односно међујезичких лексичких додиривања и укрштања, мрчки говор показује слојевитост којом се карактеришу и многи други српскохрватски говори, па и стандардни језик. Отуда се за мрчки говор на овом плану могу истаћи следеће карактеристике:

а) словенска лексичка основа са низом архаизама, односно са бројним лексемама дијалекатског или локалног карактера, уп. на пример: *брџана*, *вџак*, *вџакно*, *враџевина*, *врџе*, *грџдом*, *грџдан*, *грџре*, *жџљка*, *зџвет*, *зџјец*, *зџорит*, *кџра*, *корџба*, *крџиња*, *крџог* (и *закрџожит*), *крџтит*, *лџсно*, *лџчан*, *лџк*, *ложница*, *лџска*, *напџдит*, *нџжице*, *обрџт се*, *дџањ*, *опрџвит*, *прџве*, *потмџнет*, *прџзрет*, *прџзовит*, *селџче / селџке* итд. (в. Речник).

б) грчка лексика, која је у великој мери укључена у шири српскохрватски језички план, учествујући тиме добрим делом и у стандардном језику, уп. на пример: *авџија* (грч. *αὐλή*), *ваџан* (грч. * *βάγεινον*), *брџ* (грч. *μπρε*), *дрџм*, (грч. *δρόμος*), *јџетин* (грч. *εὐθηνά*), *крџвет* (грч. *κρεββάτι*), *кџмат* (грч. *κομάτι*), *лиџџа* (грч. *λιβάδι*), *мџре* (узв. , грч. *морџ*), *мџстаћи* (грч. *μουστάκι*), *пасџљ* (грч. *φασούλιον*), *самџр* (грч. *σαγμάριον*), *тџмелџ* (грч. *θεμέλιον*) итд.

Један део грчке лексике наставио је свој утицај и у време продора Турака на Балкан, када су посредством турског језика у јужнословенске и суседне балканске језике ушли бројни грцизми, или је пак њихов утицај обновљен (уп. нпр. *авџија*, *крџет* и др.). Овакву грчко—турску језичку симбиозу најбоље представљају глаголске изведенице типа *арлајџсат се*, *батџсат*, *бегенџсат*, *манџсат* и сл., код којих се у основи јављају глаголи турског порекла док се као суфикс јавља творбена морфема грчког порекла — *ισα*.⁶⁰

в) турска лексика, која је дошла до изражаја у најразличитијим областима људске делатности и људског сазнања, иако је у новије време

⁶⁰ Овакав тип творбе у великој мери је заступљен у Вуковом *Рјечнику* (о томе в. код: П. Радић, *Суфикси несловенског порекла у Вуковом "Српском рјечнику" из 1852. године*, Научни састанак слависта у Вукове дане, књ. 17/1, Београд 1988, стр. 295).

Грчки утицај може се претпоставити и на плану грађења збирних именица суфиксом *-ија*, који је у овом говору продуктиван (в. V. 16). Овај суфикс је забележен на ширем терену староштокавских говора, у косовско-метохијским говорима, у александровачком и бруском говору (в. код: Р. Алексић, С. Вукомановић, *Основне особине александровачког и бруског говора*, стр. 304). Овај суфикс је, међутим, заступљен и у низу других српскохрватских говора, нашта указује и његова заступљеност у Вуковом *Српском рјечнику* из 1852. године (уп. нпр. *Арџија*, *арџатија*, *брџџанија*, *Грџџија*, *Маџџрија*, *момџџија*, *Немџџџија*, *паџџрија*, *пашџџџија*, *солџџџија*, *Срџџџија*, *Турџџија*, *хаџџџија* итд.).

потиснута савременим начином живота, као и српскохрватским језичким стандардом. Турцизме, стога, бележимо и у оквиру различитих врста речи:

— именице: *haber* (тур. haber), *alāt* (тур. alāt), *bājca* (тур. bahçe), *edkat* (тур. vakit), *inĥa* (тур. yenge), *būljuk* (тур. bölük), *dāmar* (тур. damar), *jāncik* (тур. yancik), *kdiu* (тур. kayış), *kōmšija*, *komšiluk* / *komšilak* (тур. komşu, komşuluk), *kāt* (тур. kat), *kašijka* (тур. kaşık), *makdse* (тур. makas), *pastĥma* (тур. pastırma), *sāč* (тур. saç), *sōvra* (тур. sofa), *sĥča* (тур. sıçsa), *talbūdna* (тур. daulhane, davulhane), *mīna* (тур. tipe) *ĥuprījā* (тур. köprü), *ĥutek* (тур. kötek), *šēfteliĥa* (тур. şeftali), *kadivūca* (тур. kadife), *raβaβijā* (тур. arabacı), *šijše* (тур. şişe) и др.

— придеви и прилози: *baraβar* (тур. beraber), *baĥka* (тур. başka), *būvakaτ* (тур. birvaktile), *deβan* (тур. dert), *ič* (тур. hiç), *kōca* (тур. kosa), *marūvētan* (тур. marifet), *raτnē* (комп., тур. rahat), *sabaβile* (тур. sabahile), *sāmĥim* (тур. şankim), *tamān* (тур. tamam) и др.

— глаголи: *alālit se* (тур. helâl), *arlaycat se* (тур. anlamak), *batūcat* (тур. batmak), *beĥenūcat* (тур. beĥenmek), *mānūcat* (тур. behane) и др.⁶¹

Утицај турског језика препознатљив је и у фразеологији, упор. нпр. полукалке типа *némat haber*, *jēsti ĥutek*, које познаје и шира балканска територија (тур. haberi yok, алб. s'ka haber, арум. nu ari hābari; тур. kötek yemek, арум. mākā kiuteka итд.).⁶²

г) лексика европског порекла, која се посебно у новије време интензивније укључује у лексички систем овога говора. Ту се, пре свега, могу истаћи бројни германизми преузети из немачког језика, на пример: *арманика* (нем. Harmonika), *жаџа* (нем. Säge), *лџкуз* (нем. Luxus), *кōштат* (нем. kosten), *парадџз* (нем. Paradeis), *плџ* (нем. Platz), *потрџит* (нем. treffen), *регрџоват* (нем. rekrutieren), *цџгла* (нем. Ziegel), *шџнац* (нем. Schanze), *шџља* (нем. Schale), *чпдрет* (нем. Sparherd), *штџркат* (нем. stärken) итд.⁶³

⁶¹ Турцизми се у ограниченом броју јављају и у оквиру других врста речи, на пример предлога (*seβet*, тур. seβer), речца (*јок*, тур. yok), узвика (*аман*, тур. aman).

⁶² В. код: Оливера Јашар-Настева, *Македонските калки од турскиот јазик*, Македонски јазик, кн. 1-2, Скопје 1962/63, стр. 167; Б. Конески, О. Јашар-Настева, Б. Настев, *Македонската фразеологија во балканскиот контекст*, у зборнику радова: Б. Настев, *Аромански студии*, Скопје 1988, стр. 90.

⁶³ У одређивању порекла стране лексике консултована је следећа литература: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I-III, Zagreb 1971-1973; Max Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin, 1944, стр. 1-154; Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979; Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохишког дијалекта*, књ. I, II, Београд 1932, 1935; Miloš Trivunac, *Deutsche Lehnwortforschung im südslawischen Sprachraum*, Belgrad 1941, стр. 1-24; Ivan

3. На лексичко богатство овога говора најбоље указују бројни лексички дублети. Образовању дублета овога типа могла су допринети различита језичка и дијалекатска укрптања којима је био изложен овај крај (При томе су поједини облици данас јасно маркирани као архаични и ретки): *бубањ / гди, кдиш / рѣмик, жирѣка / копрѣва, бркови / мустаћи* (арх.), *лонац / грне* (арх.), *шѣрна / каленѣца* (арх.), *кашѣка / ложица* (арх.), *двѣља / љица* (арх.), *парадајз / патлиѣан* (арх.) *стакло / срча* (арх.) *газдѣлук / богаство* (рет.), па и *вдѣша / стакло* (арх.) / *шѣше* (арх.) итд.

Овакво лексичко богатство на плану синонимије омогућило је да у лексичком систему дође до изражаја и тежња за семантичком специјализацијом бројних облика, чиме се појава синонимије у знатној мери редукује, уп. *мдс* (=брвно) : *хупрѣља* (=мост), *нбжице* (маказе, обично виноградарске): *макдсе* (маказе за подшишивање), *пасуљ* : *град* (=врста неког граха, тзв. *дѣљи град*), *вдѣша* (=флаша, боца) : *бѣца* (=дрвена посуда која се користи приликом печења ракије), *тестѣре* (=мања пила којом рукује обично један човек) : *жѣга* (велика пила за сечење стабала, којом рукују два човека) итд.

VII. ОНОМАСТИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ

Говор села Мрче (етник *Мрчанин / -нка*, ктетик *мрчки*)⁶⁴ карактерише се развијеним системом именовања, који је и поред одређених трагова међујезичких укрптања на овом терену у основи сачувао богати словенски ономастички систем.

1. У систему именовања људи истичу се три типа имена:

а) презимена, тј. патроними, као на пример: *Антић, Гѣлић, Ђевић, Милѣновић, Мѣлетић, Милѣђевић, Мѣнић, Сѣвић, Филиповић*. С обзиром на то да Мрче није многољудно село, те да је изложено константном опадању броја становника, систем секундарних и старих презимена или породичних надимака није развијен.⁶⁵ Забележена су само два стара

Popović, Geschichte der serbokroatischen Sprache, Wiesbaden, 1960, стр. XX—687.

⁶⁴ М. В. Мишићевић у делу *Краљевина Србија* у прегледу села Косаничког среза помиње и ово село, али у облику *Мрча* (стр. 392). Исти облик, *Мрча*, помиње се и у раду Слободана Марјановића, *Антропоними међу топонимима Горње Топлице* (Втора југословенска ономастичка конференција, Македонска академија на науките и уметностите, Скопје 1980, стр. 173—182), у којем је дат део ономастичке грађе овог села.

⁶⁵ Бројност секундарних презимена превасходно је карактеристика многољудних насеља, в. на пример код: П. Радић, *Из ономастике села Милошева у Великом Поморављу*, Ономатолошки прилози, књ. III, Српска академија наука и уметности, Београд 1982, стр. 419—458; П. Радић, *Из ономастике села доњег тока реке Белице у северној Србији*, Ономатолошки прилози, књ. VII, Српска академија наука и уметности, Београд 1986, стр. 549—583.

презимена: *Давидовић* (за Антиће) и *Нисвић / Инисвић* (за Милићевиће).

б) лична имена — мушка: *Благдмир, Бдрица, Гдран, Ддбрица, Дрдган, Драгйша, Ђурђе, Живота, Жика, Здран, Јдвцица, Љубйша, Мйлан, Мйле, Милйсав, Милдрад, Мйлош, Ндбојша, Ндвцица, Радйвоје, Радойца, Радд-љуб, Радоња / Радуња, Славдмир, Савко, Станко*; женска: *Анђа, Гордана, Даница, Дрдгцица, Драгйша, Загдрка, Златйборка, Зорка, Јагйта, Јана, Лепдсава, Миланка, Мйлија, Милијана, Мйлицица, Радбјка, Раддмирка, Рајна, Слободанка, Стана, Стојанка, Султана*.

в) хипокористици — мушки: *Блага* (:Благдмир), *Раде* (:Радйвоје), *Слава* (:Славдмир); женски: *Гдрица* (:Гордана), *Сула / Сутка* (:Султана). Занимљиво је да хипокористици не представљају продуктивну категорију, тј. не потискују из употребе лична имена.

2. С обзиром на то да је сточарство основна делатност мрчког становништва, разумљиво је да у ономастичком систему значајно место има именовање стоке.

а) Најзначајније место у именовању животиња припада крупној стоци, биковима, воловима и кравама, што је и разумљиво с обзиром на то да имају велики значај у пољопривредним радовима и људској исхрани. Њихово именовање најчешће је у спрези са одређеном физичком особином, на пример: *Бгдња, Баљко / Бљко* (хипок. *Баљдс, Баљуга, Баљдшко*), *Булоња, Зјкоња, Пјавоња* (хипок. *Пјавош*), *Сйвоња, Шароња* (бикови и волови, в. V. 1а); *Баља, Бјлка, Булка, Сйека, Шарка* (краве).⁶⁶ Притом се као код именовања људи могу уочити моциони паралелизми типа *Баљко : Баља, Бгдња : Бјлка, Булоња : Булка, Сйвоња : Сйека, Шароња : Шарка*.

б) Именовање овога типа обухвата и друге врсте животиња, на пример, овце: *Баљуша, Калуша, Свиљна*; овнове: *Бјлца, Калушко*; козе: *Чуља, Шула*; вепрове: *Гаран, Шаран*; псе: *Гаца, Зјљко*, као и новија именовања, *Леси, Цјки* и сл.

3. У систему именовања посебно место имају:

а) засеоци: *Дјелиће, Дрјм, Мјла Рјка*;

б) путеви: *Јавдрски пут, Луковски пут, Пут за Гјрине*;

в) њиве и ливаде: *Беглчка ливда* (према оближњем шиптарском селу), *Белдсица, Букова гјва / Вјкова гјва, Вјсйно гјвно, Вјлика ливда, Гјрине* (некада је овде изгорела шума), *Долйна, Дрјм, Јелњак, Калдрма, Код брдда, Кдсйна лдква, Круглицца / Округлицца, Крушјвље (и Крушјвље), Крјевина, Мјла ливда, Мјла њива, Манјче / Оманјче, Мидјлјв крс, Пашалуче, Полдм, Пушйна рјван, Равнйште, Рјдвцица, Сјдала* (ливаде у коси), *Шевар, Шлјкмиште*;

⁶⁶ У обраћању стоци ови облици су најчешће скраћени при чему учествују и речце *ка* или *ојс*, на пример: *ка Бул*, *ка Бјл*, *ојс Бјљ* и сл.

г) шуме: *Буче / Буца* (букове шуме), *Дрендова глава, Јавор, Јаворје, Јелак, Обли камен, Падиње, Сребреница*;

д) узвишења, брда и планине: *Жута прлина, Златна чука, Клисура, Пилтковица* (врх), *Прѣсло* (висораван), *Трѣска, Томашевица, Чука*;

ђ) камењари: *Бѣли крш, Врлѣтница, Жупи крш, Мѣчкина рупа, Оштри крш, Прјосоје, Сйга, Цуцуља*;

е) потоци, реке и извори: *Бѣли пѣток, Вѣлика река, Гарѣнски пѣток, Гужевник* (и *Гужевник*, поток), *Извор код Јавора, Извор у Буче, Код водѣ* (извор), *Корѣто* (извор), *Мала река, Сѣочка река, Синѣновица* (извор), *Слѣтски пѣток, Тавни пѣток, Штѣвска река*.

4. Ономастичка грађа села Мрче, и на основу површног прегледа, указује на низ архаизама који се крећу у релацији словенска — несловенска база. На несловенском плану могу се, чини се, издвојити неколика слоја:

а) предсловенски језички слој који је у виду супстрата сачуван у једном броју облика, пре свега у оквиру старобалканске пастирске терминологије, уп. на пример корен *баљ-* у речима *Баљко, Баљѣс, Баљѣга, Баљѣшко, Баља, Баљѣша*, као и *баљас* (тј. *баљаст*, белоглав). Исти корен забележен је у арумунском (*ba'lu*), албанском (*balosh*) и грчком (*μπάλια, μπάλιος*). Слично се може констатовати и за основу *кал-* у речима *Калѣша, Калѣшко* (као и за основу *бач-* у апелативима *бачѣја, бачѣца, бачѣвина*).⁶⁷ Мрчки топоним *Цуцуља* такође указује на предсловенски језички супстрат.⁶⁸

Чини се да се овом језичком слоју могу прибројати и поједине творбене морфеме, као на пример суфикс *-оња* у бројним изведеницама типа *Бѣлдња, Зѣкоња, Пѣвоња, Шѣроња* (па и лично име *Рѣдоња / Рѣдуња*). Суфикс *-оња* у одређеном фонетском лику познају и румунски и албански говори,⁶⁹ а његова старина у српскохрватским говорима је несумњива.⁷⁰

б) грчки језички слој, који се од претходног не може увек јасно оделити, препознаје се на овом плану преваходно у једном броју личних

⁶⁷ В. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. I (под *balja*) и књ. II (под *kaluša*), в. и тамо наведену литературу.

⁶⁸ В. нпр. код: Божидар Настев, *Контакти међу македонскиот и ароманскиот јазик*, у зборнику радова: Б. Настев, *Аромански студии*, Скопје 1988, стр. 70.

⁶⁹ В. о томе код: Петја Асенова, *Към характеристиката на балканския езиков съюз (фонемна, морфемна и именна система)*, София 1984, стр. 195.

⁷⁰ Име *Рѣдоња* као и *Сестроња*, потврђено је већ у Дечанским хрисовуљама (в. код: Милица Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, Нови Сад 1983, стр. 81).

Могуће је да се у оваквом контексту може сагледати и име *Рѣдуле* које се јавља у мрчким народним песмама. Наставак *-ул* био је чест у старосрпским именима влашкога порекла (о томе в. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. III, под *-ul*; в. и тамо наведену литературу).

имена. То се, на пример, може констатовати за шире заступљено лично име *Ђурђе* (грч. Γεώργιος), али се то вероватно односи и на име *Јагџ-та* (грч. -лат. Agatha). Занимљив је у том смислу и патроним *Нисџ* / *Инисџ*, који се, чини се, такође може довести у везу са балканским грцизмом *νησί* (арум. nisie, алб. nisī, "острво").⁷¹ Име планинског врха *Пилдтовица* подсећа на библијско име (уп. грч. Πιλάτης).⁷²

Грчки наставак *-ија* (*-ία*, *-εία*, *-ιά*) широко заступљен у румунским, арумунским и албанским говорима,⁷³ вишеструко је чини се заступљен у мрчком говору (в. и V. 1б). На ономастичком плану у везу са њим могу се довести лична имена типа *Драгија*, *Милија*.⁷⁴

в) турски језички слој препознаје се у низу топонима. *Бегљичка ливџа* у првом делу синтагме има турцизам *беглук* / *беглак*⁷⁵ (тур. beglik = бегово имање); *Пашалуче* има у основи турцизам *пашалук* (тур. paşalık). Слично је и са облицима *Калдџма* (тур. kaldırım = каменом поплочан простор), *Сиџа* (арап. sibga).⁷⁶

У облику *Синдновица* препознаје се муслиманско лично име *Синап* (тур. Sinan). Међу личним именима мештана Мрча забележено је и лично име *Султџна*, што је, у ствари, хипокористик од облика *Султанија* (тур. sultaniye = принцеза, царева кћи).

⁷¹ О томе в. код: Р. Skok, *Etimologijski rječnik...*, књ. II, под *нисџа*. Уп. и старогр. νησος, острво (в. код: *Grčko-hrvatski ili srpski rječnik*, приредили О. Гроки и Н. Мајнарић, Загреб 1976).

⁷² У *Речнику косовско-метохиског дијалекта*, Гл. Елезовића, реч *пилдт* значи "ђаво, препреден, окретан скоро као крилат" (књ. II). Ово показује да се ова реч, као и топоним, могу везати за библијско име Понтија Пилата.

⁷³ П. Асенова, *Към характеристиката на балканския езиков съюз...*, стр. 192, 193.

⁷⁴ Мушко име Драгија забележено је у Дечанским хрисовуљама (в. код: М. Грковић, *Имена у Дечанским хрисовуљама*, стр. 175).

⁷⁵ Апетатив *беглак* (поред *беглук*) бележи и Гл. Елезовић у *Речнику косовско-метохиског дијалекта* (књ. I) (уп. и *комшиљук* / *комшиљук* у мрчком говору).

⁷⁶ *Сиџа* је, по Гл. Елезовићу, арапска реч која значи "иње на гвозђу или на сукненим стварима". У овом облику Елезовић је забележио и име села у околини Пећи (Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*, књ. II).

РЕЧНИК ⁷⁷

А

абер, м — у изр. *абер не́мат*, не мари́ти.

а́кат, -ам несврш. мучити се око чега, задржавати се с чим. — *А́ка, а́ка дн с мѝном на пѝту.*

ала́лит се, -им сврш. опростити се од кога. — *Да се ала́лимо*; отарасити се кога. — *Ала́лио сам се ове́ крѝва.*

арлајсат се, -ишем сврш. и несврш. разуме (ва)ти. — *Че́кај док се арлајше́м ма́ло.*

Б

ба́ба, ж ташта. — *Ба́ба ми бѝла дѝбра.*

бајча, ж башта. — *Пуштио говѝда ње́гѝва, уѝшла у кѝпус у бајчу.*

ба́љас, -ста белоглав.

бараба́р, прид. непром. исти, једнак. — *Јагње ње́гѝво бараба́р с ѝвцом сѝд*; прил. заједно, упоредо. — *Иду бараба́р.*

бати́сат, -ишем сврш. крепати, црћи, али фиг. и ослабити, осушити се.

ба́чеват, -ујем несврш. бавити се прерадом млека. — *Баче́вѝла сам пре́ мѝдо.*

бачѝвина, ж зграда у којој се бачује. — *У бачѝвина се берѝ ка́јмак, сѝра.*

бачи́ца, ж жена која бачује. — *Бѝла сам до ла́ни бачи́ца.*

ба́шка, прил. одвојено, посебно.

беге́нйсат, -ишем сврш. и несврш. волеги, заволеги. — *Онда ја беге́нйшем девѝјку.*

бе́ло жи́то (и бе́ло_жито) јечам.

белу́цат се, -ам несвр. беласати се. — *Сне́г се белу́ца по ливада.*

бе́лце, -ета (и беѝче / беѝче) — беланце.

бе́љик, м врста церовог дрвета. — *Гре́ду да о́тсечи́ш од бе́љика, то́ најбо́ље.*

беѝче — в. белце. — *Сла́ђе беѝче од жу́јче.*

бикови́т прид. (и пасту́шат) неуштројен, фиг. бесан. — *То́ је бикови́т ве́нар.*

би́рвакат, -кта — у изр. од би́р-

⁷⁷ У речничком прегледу акценгованс су само основне речи, тј. одреднице, док се парадигматска акценгуација углавном не даје.

вакта, одавно, одавнина. — *Од бйрвакта знам ту причу.*

биће с туча, батинање. — *Сјде нѣма биће у вѣјскѣ.*

благ дан — изр. празник.

бѣље, прил. више. — *Бѣли и' бѣље него сйнове. Бѣље вѣлим бѣбу.*

бѣца ж (и полѣвница) дрвени суд у који тече ракија док се пече.

брана ж (и влак м) дрљача, оруђе за дрљање, тј. уситњавање орања.

брѣт (се) бѣрем несврш. скупљати (се). — *Од јутра до вѣче ту се бѣре народ. Треба да бѣре сѣно.*

брго, прил. брзо. — *Брго да дођеш.*

брдија, зб. брда. — *Пасу ми бѣце по онѣ брдија. По цѣлем брдија йду.*

брѣњи прид. брдовит. — *Тѣ су брѣња мѣста.*

брйждѣт, -им несврш. шибати, сећи (каже се за ветар или промају). — *Овде у кѣће мѣдго брйждѣ.*

бук м (мн. букови) вир. — *Вѣдопад кад пѣда чйни прѣво бук. Купѣу се тѣмо у бук.*

букова печѣрка — изр. гљива која расте на кори буковог дрвета.

буљук м гомила, мноштво. — *Тѣ бѣло буљук дваца и гѣведи.*

бурѣт, -им несврш. мокрити. — *Нѣка је, нека бурѣ.*

бутат, -ам несврш. гурати. — *Стѣлно ми нѣшто бута по цѣпу.*

В

ваган м дрвена посуда.

вѣздан прил. цео дан.

вѣкат, -кта м (мн. вѣктови) време, доба, — *Вѣкат да се тѣра ка кѣће. Йди ми нѣде вѣкат да се ја жѣним.*

вѣљат, безл. треба, мора се. — *Вѣљ да се рѣди мѣдго.*

вѣрен, прид. куван. — *Он и вѣрен и пѣчен.*

вѣрит, -им несврш. кувати.

вѣлико (и вѣлико) прил. много. — *Крѣве вѣлико лежалѣ. Он йма вѣлико дваца.*

вѣнт м (мн. вѣнтови) гласине, неистине, у изр. *вѣдити вѣнтове.*

вѣнка ж (и йнка) левак. — *Вѣнка је за ракију, за вѣно.*

вѣтлит, -им несврш. обртати (се), окретати (се). — *Сѣв ѣде у град, по јѣдан сѣм у вѣйве вѣтли.*

вѣштат, -им несврш. њиштати. — *А кѣљ сѣмо вѣшти.*

вѣлак м (мн. вѣлакови) две греде причвршћене једним крајем за осовину од волујских кола. Служе за свлачење дрва са планине; дрљача (в. брана).

вѣлачно с глиста, паразит у животињским цревима.

вѣлачит, -им (и вѣлачит) несврш. дрљачити. — *Вѣ вѣлачи орање. Дрљача се зовѣ што се вѣлачи; гребенати. — Тѣд се вѣлачи вѣна на вѣлачѣру.*

вѣша хиц. од во.

вѣр — у изр. *на вѣр петндес дѣна*, петнаестодневно.

вѣрањевина ж црнина. — *Турѣли вѣрањевину, рушили.*

вѣреме, —сна непогода, киша, снег. — *Вѣреме бѣло и несам мѣдго да дођем.*

вѣрѣт, -им несврш. кувати шта до клучања, обично воду. — *Вѣрѣли смо*

вѡду.

врз, предл. поврх, изнад. — *Врз*, —
земљѣ се вѡди.

врливѡј м губљење, тј. нестајање,
одлажење у различитим правцима.
— *А сѡд тѡ, мѡмци и девѡјке сѡмо*
врливѡј неки.

врсник м (мн. врсници) вршњак. —
Он ми врсник.

врућарка ж чаша за врућу ракију.

вршан, -шна пун, препун. — *Сѡба*
пѡна вршна била нарѡда.

Г

газдѡлук м богатство.

гѡлит се, -м несврш. ведрити се. —
Евѣ, гѡли се. Вѡздан се гѡли.

гѡвит, -им сврш. треснути, стропош-
тати се. — *Гѡвила о зѡмљу.*

гѡнтат, -ам несврш. причати глу-
пости, бесмислице. — *Нек гѡнта ѡн.*

главња ж клادا, греда.

глѡдан, -дна леп. — *Не глѡда ме ѡн*
што сам глѡдна.

гледѡнце, -ета (мн. гледѡнци) зе-
ница.

глеђана ж око.

госпѡдит се, -им несврш. чинити се
господином или госпођом, гордити
се. — *Никако се не господѡм.*

гѡч м (мн. гѡчеви) бубањ.

градѡшка ж (и градѡшка) комад
града.

грѡдан, -дна (и рѡжан, -жна) жалос-
тан, јадан. — *Е, грѡдан ти.*

грѡдит, -им несврш. гроктати. —
Свѡња грѡди вѡздан.

грѡје прид. комп. горе. — *Грѡје врѡме*
бѡло прѣ; прил. више. — Ал мѡјке га
ѡпет грѡје жѡѡ.

грѡбен, м најстрмији део какве пла-
нине.

грѡдељ, м руда на плугу.

грѡдом прил. идући, тј. у путу.
— *Липцѡла би грѡдом. Јѡм грѡдом.*
Свѡд грѡдом.

грѡња ж ларва мољца.

грѡн м жбун, грм. — *Израсѡ ту*
јѡдан грѡн.

грѡне, -ета земљана посуда, лонац.
— *Тѡ се свѣ тури у грѡне.*

грѡаница ж врста јела од печеног
кукурузног брашна.

грѡда ж млад сир.

грѡдњача ж — / *Тѡ је памѡчно плѡт-*
но за цѣђење сѡра /.

гурѡча ж крмача. — *Е, тѡ је вѣлика*
гурѡча била.

гѡре, -ета прасе. *Ѳнда заклѡли тѡ*
гѡре. Гѡрића бѡло кѡца.

Д

дѡљ, -и даљина. — *Вѣлика тѡ дѡљ.*

дѡмар, м жила, хрскавица. — *Јѡдари*
ми инѣкцију као у дѡмар. Расѣчѡм
рѣп и извѡдим ју ѡнѡј дѡмар.

двизѡрка, ж овца или коза са
навршеном годином.

дебѡлиште с плодна земља.

деверѡчић м деверов син.

дѡда, -е таст, женин отац. *И дѡда*
ми пѡшо.

дѡла, узв. хајде, нека. — *Дѡла ти*
напѡши.

дѡран, -рна јадан, кукаван. — *Еј,*
дѡрна дна.

дерлетѝја ж слаба, неплоднањива или ливада, обично у странама.

десетак м крстина од десет снопова.

дѣтла ж детлић.

дечѝја зб. деца

дивљак м дивљи вепар.

дивљѝна ж дивљач, дивљс животиње.

дѣ_ока (и дѣка) — у изр. *дѣћи кѣме дѣ_ока*, досадити, додијати коме.

дѣколан, -лна беспослен. — *Такѣ тѣ кад је чѣвек дѣколан.*

доколийсат, -ишем несврш. беспосличити, досађивати се. — *Етѣ, не радѝ, доколийше.*

добѝтит, -им несврш. долазити. — *Тѣшко кѝће коѝдј нико не додѝ.*

досељак м (мн. досељаци) досељеник.

дрингарѝт, -ам несврш. звонити, звецкати. — *Дрингарѝду сѝдови.*

дрѝгема прил. (и дрѝги ма) други пут, следећи пут.

дрѝги ма в. другема.

дѝљат, -ам (и дѝљат) несврш. копати.

дѝрат, -ам несврш. задржавати се око чега, тумарати. — *Нѣ зна дѣ и' остѝвила но дѝрам те трѝжим тѝмо.*

Ђ

ђаволѣсан, —сна љаволаст. — *Ђаволѣсно је јѝре*

ђѣка ж (и рѝба) одело, роба. — *Има-ла сам ја пѝно љѣка.*

Ж

жага, ж тестера, пила

жаљосан, —сна — у изр. *Јѝ сам жаљосна дѣцѝ*, тј. жељна деца.

жарѝка ж коприва.

жељка ж корњача.

женскадѝја / женскадѝња зб. женска чељад. — *Женскадѝја раѝтала од дваца сѝкно.*

живѝна ж животиње; живи свет.

жѝшка ж варница.

жујѝце, -ста (и жујѝче, жуѝче) жуманце.

жујѝче в. жујѝце. — *Слађѝ бѣдѝче од жујѝче.*

жутѝн м биљка са великим жутим цветом.

жуѝче в. жујѝце.

З

зѝвала ж хрпа незденутог сена. — *Отѝоси се прѝво кѝпе у зѝвале, па у пѝас.*

зѝвет м обичај. — *Зѝвети не трѣба да се напушћу.*

зѝвѣтриште с заветрина.

зѝвој м место на глави где коса расте у разним правцима, цвет.

заврѝиват, -ујем несврш. запиткивати, упитати кога питањима. — *Заврѝује ме комадѝнт.*

загѝдит, -им сврш. зачинити, дотерати (обично ручак). — *Ручак трѣба да загѝдѝ.*

загрѝчит, -им сврш. одвојити, предвојити. — *Мѝрам да загрѝчим стѝку.*

задѝавит, -им сврш. презалогјити, заварати се храном. — *Крѝве мѝло задѝаве ујутро, па посе нѝсу гѝадне.*

задуљат, -ам сврш. закопати. — *Ка- ка ме мати́ка заљу́дла, она́ка ће ме заду́ља.*

за́јец м зец.

закло́пит, -им сврш. затворити. — *Закло́пила де́цу у сџбу.*

закрѣ́жит, -им сврш. направити наред, нарочито после каквог посла. — *Одма закрѣ́жи по себе.*

заломѣ́н, прид. пун којекаквог ло- ма и наноса (нарочито за ливаду). — *Тре́бе лива́де кад ова́ко заломѣ́на.*

за́мѣтак, -тка цак или врећа на ле- ђима.

за́очи прил. скупо, прескупо. — *О́ће да продѣ́ здо́чи.*

запа́јат, -ам несврш. давати коме воде или какве течности да пије. — *Прво и' мдло запа́јдо док се несу по- врѣ́тили.*

заравѣ́н прид. вршан, пун. — *Дѣв ка́нте заравѣ́не.*

за́струг м (мн. заструзи) дрвена по- суда за кајмак. — *Има́ли смо прѣ пуно за́струга.*

затмо́нет, -им сврш. затамнити, за- мрачити. — *Сунце затмо́не. Зат- мо́нѣла сџбу. Ча́ша затмо́нѣла.*

зачѣ́пат се, -ам сврш. закачити се, везати се за што. — *Зачѣ́пила си се за говѣ́да па са́мо тѣ. Зачѣ́пило се за ма́јку.*

зѣ́рит, -им несврш. говорити. — *Зѣ́ри јаче, брѣ.*

зи́мњи, прид. зимски. — *Тѣ је зи́мње дѣба.*

злојѣ́шан, -шна онај који слабо једе. — *Изјно дѣте злојѣ́шно.*

зрнча́р м врста зрнастог снега.

S

сви́ска ж двогодишња овца.

И

изво́лет, -им сврш. изнаћи коме нешто, измудровати. — *И тѣ ми, бѣ- гати, изво́лѣла.*

изга́јит, -им сврш. очувати, одгаји- ти. — *Тре́ба да де́цу изга́и.*

йзедна прил. непрестано. — *Ма́јка га йзедна трѣ́жи.*

йме од волѣња — изр. име од миља.

йн, йна, йно један. — *Тре́ба му са́л по йно кашѣ́че.*

йни́ја ж сватица, девојка на свадби.

йнка в. винка.

искору́тит, -им сврш. извалити. — *Подмѣштио пи́јук на врѣ́та оздѣле и искору́тио врѣ́та.*

искѣ́чит, -им сврш. попети се, изаћи. — *Искѣ́чили на брѣ́до; фиг. Измерѣ́ли смо, мдѣго искѣ́чили.*

искѣ́чит се, -им сврш. отети се, осло- бодити се. — *Кад е́дд га затѣ́дре бн се искѣ́чи.*

испа́ћават се, -ам несврш. размно- жавати се. — *Испа́ћѣу се лѣко.*

испра́тница ж (и испра́тњица) ис- праћај (обично регрута у војску).

испра́тњица в. испратница.

истѣ́шат се, -ам сврш. смирити се након свађе, љутње; каже се за хлеб који се склања са јаке ватре да би се затим равномерније и спорије допе- као.

истѣ́рит, -им сврш. испустити. — *Иѣ́је из рука́ истѣ́рио.*

ицџат, -ам сврш. исисати. — *Кџче зачџс ицџа крџа.*

йч прил. ништа, нимало. — *Йч не бегенйшем ја тџ.*

J

јагањчџр м (и јагачџр) врста орла.

јагачџр в. јагањчџр.

јаглџче, -ета везена марамица.

јанџик м сџљачка торба.

јџдамџ прил. јџдном, јџдамџут. — *Јџдамџ дџшо глџдан.*

јџдар, —дра пун, дебео.

јџднако прил. исто. — *Бџће, тџча, тџ ти је јџднако код нџс.*

јџва ж врста дрвета.

јџк, рџца за одрицање.

јџмужан, —жна— у изр. *јџмужан сџ-ра*, сир каџ се тек почне правити од невареног млека.

јунаџйја зб. јунад.

јџтре (и сџџтра) прил. сутра.

K

каџивџица ж цвет разнобојних латица.

калаврџка ж некаква штета, невоља. — *Мџја дџџа направџла калаврџку. У тџма пџсмама сџмо нџка несрџћа, калаврџка; прид. бројни. — Ймам дџџу калаврџку; уп. и изр. пџвише калаврџка, превџше. — Ймам људе пџвише калаврџка.*

каленџца ж земљана посуда, шерпа.

каленџче, -џта мања земљана посуда која служи као тањир.

канџица ж преџћа.

кџнтат, -ам несврш. радити, петљати око нечега.

каравџн м (и карамџн) врста крушковог дрвета.

карамџн в. караван.

кџт м спрат.

качџмак м врста јџла од кукурузног брашна.

кџџме прил. пред зиму.

кџиша ж џушка, пејор. нос. — *Кџд га појџре, јџж набџе кџшу дџле и ску-тџри се.*

кџџтат, -ам несврш. гџгати, клатити се.

кџџбук м (мн. кџџбуци) мехур.

кџџба ж неплодно земљиште, најчџшће због лоше конфигурације. — *Пшџниџа у тџ кџџбе нџе мџгла да рџди.*

кџџћи прил. увече.

кокаџат, —чем несврш. кокодакати. — *Онџа дџна кокаџе вџздан.*

кокџица ж кошчица.

колџгат, -ам несврш. шврљати. — *Овџ вџлови мџџго вџле да колџгу. Вџше вџлим да колџгам нег да рџдим.*

колийни прид. колийџки. — *Еј, колийно је дџно мџло.*

комшиџак м (и комшиџук) суседство, комшиџук. — *С комшиџкем нџе мџго.*

комшиџук в. комшиџак.

кџпат, -ам несврш. дупсти (нпр. дрво). — *Прво трџба да кџпа дрво; окопавати (нпр. кукуруз).*

кџра ж (и самџр) корњачин оклоп.

кџрам, -рма (и трџбу) стомак, трџух, најчџшће код животиње.

кормџн м пејор. стомак.

корџба ж пџжсва куџица. — *Спџж има корџбу.*

кѡтур м карика у ланцу.

кѡчар м свињац.

кѡца прил. пуно, доста. — *Имам чѡ-
љади кѡца. Иђашѡ кѡца, шта му сѡд
би.*

кошара ж зграда, обично оплетена
прућем и са сламеним кровом. У
њој најчешће бораве овце.

коштѳрак, -рка коштица у воћу.

коштурљив прид. који има у себи
коштицу.

крѡдом прил. тајно, у тајности.

крѡтит, -им несврш. сећи.

крѡвит се, -им несврш. врчати
(обично се каже за јарца или срн-
даћа).

крѡлук м врста дивљег голуба.

крилѳкат, —чем несврш. каже се
за гласове које испуштају голубови
крилуци.

крѡкат, -ам несврш. халапљиво јес-
ти, ждерати.

крѡкѡт, —ћем несврш. грактати.

крѡпит, -им несврш. заливати, прс-
кати шта. — *Зѡчеви угѡнули, вѡлда
овѡ што кропѡмо жѡта.*

крѡшња ж котарица у којој се држи
плетиво.

крѡстѡнице ж мн. крѡта.

крѡтна ж гомила унакрсно сложе-
них снопова.

крѡт м (и крѡт) кртица.

крѡтог м (мн. крѡтози) отпаци, сме-
ће, посебно начињено после каквог
посла.

крѡта прид. (и тѡшка, стрѡдна)
трудна.

крѡћѡњѡк м (мн. крѡћѡњѡци)
хришћанин.

кѡжаљ, —жља (и клѡс) клип куку-
руза.

кѡја ж кучка.

кѡкља прид. мршава. — *Она кѡкља
жѡна.*

кѡн м врста дрвета.

курѡзиште с место под кукурузом.

Л

ладѡвиња ж хладноћа.

лѡсно прил. лако. — *Јѡ извѡдо сѡѡ
оѡам лѡсно. Лѡсно ћѡмо.*

лѡчан, —чна гладан (за животињу,
пса).

лѡк м леја — *Крѡпе дѡректно на лѡ-
кова; мрвица, мало. — Дѡј му сѡмо
лѡк водѡ.*

лемѡзје зб. сламени кровни покри-
вач.

лѡна прил. (и лѡна) мало, малчице.
— *Лѡна се сѡмо подѡгне. Сѡд лѡна
дрѡкше.*

лѡнѡгѡза ж лењивац, нерадник.

летѡрак, -рка лептир.

лѡвра ж пејор. пас, кучка.

лѡса ж пејор. лице. — *Кѡтѡ ударим
по лѡсѡ.*

ложѡца ж кашика.

лопѡр, м. дрвена направа лопатас-
тог облика на коју се ставља хлеб
кад се пече. — *На лопѡре тѡриш и
печѡш.*

Љ

љѡска ж јаје. — *Накѡво дѡста љѡс-
ка; ивер.*

М

мајно прил. мало. — *Мајно ли се такв копџиле. Мајно ли ти тџ. Нек мајно попрџчају.*

макарит, -им несврш. кварити, преиначавати, обично какву намеру. — *Те џџне макарџе џџџма.*

манџсат, -шем (и манџсат) несврш. — налазити ману нечему. — *Нема шта да му манџше. Манџшу, неће да јеџу.*

марџвџтан, -тна послушан, миран; честит.

маслџтат, -ћем несврш. слинавити, шмркати; фџг. трабуњати, причати глупости.

матрикука ж лагарија, измишљџтина, у изр. *бџпске матрикуке.*

међа ж камен међаш.

мџк на сџза, — изр. нежан, спреман да лако заплаче.

мџчак, -чка (мн. мџчкџви) медвед.

мир м плик, на пример од опеко-тине.

младџња ж омладина. — *За младџњу данџс џџџро.*

млозџна ж мноштво.

мџлба ж (и мџлба) моба.

мџс, -ста брвно преко какве воде.

мочџло с бара; вир крај кога се тр-ли.

мрџзга ж језгро ораха или каквог сличног плода.

мркосвџстица ж вртоглавица, нес-вестица. — *Ўвати ме мркосвџстица.*

мрстџна ж масноћа.

мрџња ж лењштина.

мумџруз м кукуруз.

мустџћи мн. бркови.

мушкаџија зб. мушка чељад, муш-карџи.

Н

набџрат, -ам несврш. скупљати. *На-род се набџра ту.*

наџвек прил. увек, вџчито. — *Наџвек сам код џваца.*

наџвлаш прил. намерно — *Наџвлаш пролаџим овџм путџм.*

наглџд прил. наизглед. — *Лџп мџ-мак наглџд.*

наџвџр прил. напоље, ван.

наџџват, -ам несврш. — у изр. *наџџ-ват џме*, давати име, крстити, име-новати.

наџџама прил. одједном.

наџџит се, -им несврш. нагнути се, накривити се. — *Наџџио се и дрџма.*

наџџуљак, —љка плик, жуљ.

наџковџља ж наковањ.

накрџнут, -ем сврш. покренути, по-терати шта у неком смеру. — *Ајџ накрџни стџку.*

намеџнут, -ем сврш. назначити, под-сетити. — *Намеџни ми мџло па џу да ти каџжем.*

намет м снежни смет.

напџсџмице прил. (и насџнте, на-сџнте) насумице, не гледајући.

напџџит, -им сврш. истерати, али и изагнати стоку на какву храну. — *Треба да напџџим говџда да не џдем за вџма.*

напџџен прид. (и напџџен) истеран. — *Бџла напџџена свџња. Напџџене свџње на жџр бџле.*

напџџит се, -им сврш. испугчити се. — *Напџџио се џут.*

нара̀внит, -им сврш. напунити, на-
вршити. — *Трѝес го̀дина нара̀внио.*

насѣнте (и насѣнте) в. напосумице.
— *Плетѣ насѣнта. Насѣнте плѣла.*

натѡнтат, -ам сврш. натрпати, по-
себно у облачењу. — *Натѡнта му*
онѣ ђеке.

на̀хва ж на̀вс.

на̀брдат се, -ам сврш. напити се.
— *Одма се на̀брда.*

нѣспутно прил. (и снѣспутно) оно
што није успутно.

ницѝња ж оток на телу.

нѡжице мн. маказе, првенствено
виноградарске или за шишање ова-
ца.

О

обѣлит, -им сврш. ољуштити. — *Трѣ-*
ба да обѣлим кромпѝр.

обѣр м креста у живине.

обсѡвка ж зовино дрво.

обиђѣње с воља, жеља, укус(?) — *То*
је по тѡдем обиђѣњу.

обијѡдит, -им сврш. обићи; фиг. по-
кушати, пробати, примаћи се. —
Вѡле ни обијѡдио. Нѡће ни да оби-
јѡде сѡно.

обињат, -ам сврш. нападати, нах-
ватати се (за иње). — *Кад обиња по*
шѡме.

обрамња́ча ж обрамица.

ѡбрат, обѣрем сврш. окупити, поку-
пити, потерати. — *Остѡше тѣлаци,*
ѡди и ѡѡ да обѣреш. Вечѣрас обѣ-
ри ранѣје стѡку. Мѡрамо да обѣremo
ѡвце. Обрала га милициѡа; спопасти.
— *Обрѡше ме те ја попѡ јѣдну.*

обрѣт се, -ем (и обрѣтнут се) сврш.
наћи се, затећи се где. — *Обрѣо се*
тѡна. Кѡ зна ѡѣ би се обрѣле.

обрѣтнут се в. обрет се. — *Дѡ ми е*
да се обрѣтнеш тѡна.

овѣјат, -ем сврш. очистити зрневље
од плевѣ. — *Не мѡж да г—овѣеш ни-*
како.

ѡгањ, -гња (и огањ) ватра. *И ѡнда*
запѡљѡмо ѡгањ.

ѡграња ж ограда.

ѡдбит, обѡѡем сврш. отерати, одаг-
нати; изр. — *да се обѡѡе вѣме,* да
престану падавине, киша.

ѡдвѡше прил. пуно, превише. — *То*
ѡдвѡше да маскѡраш...па да се
уѡѡти; више, махом. — ѡдвѡше ѡѡ
стѡри лѡвци успѣу.

одеља́к м (мн. одеља́ци) онај који
је од породице одељен.

одјѣѡама прил. одјѣдампут, одјѣд-
ном.

одѡлет, -им сврш. притужити, доја-
дити. — *Штѡ не ѡмре, бѡш ни ѡдоле*
вѡше. Такѡ ће му жѡвот одѡлет.

ѡжек м жарач, гвоздена шипка ко-
јом се разгрѣе ватра.

озѡмче, -ета лањско младунче, нај-
чешће теле.

окѡнут се, -ем сврш. оклизнути се,
омаћи се. — *Да се окѡне крѡва тѡмо*
ѡгле.

ономѡд прил. прекјуче.

опанча́р м слаб снег кад тек обели.

ѡплаз м део њиве који се не изоре,
који се прескочи при орању.

опрѡвит, -им сврш. у изр. *опрѡвит*
траг, пронаћи, уочити траг, ући
у траг. — *Отѡше ми нѣгде говѣда,*

мбрам да опрџвим траг. Опрџљам траг де керџи залуту.

опу́чен прил. обрушен, ороноу. — *Опу́чен је пут.*

опу́чит се, -им сврш. сурвати се, срушити се.

оста́ват, -ам (и оцта́ват) несврш. — у изр. *Девети пџас ће тџ да остава,* нејасно је да ли значи ослободити се каква греха.

откло́пит, -им сврш. отворити. — *Треба да откло́пи врата.*

отб́ч прил. пре.

оцта́ват в. остават.

П

па́ прил. (још и) некако, којекако, опет. — *Дивљина слџбо. . . лисџце па́ џмају.*

папу́че, -ета (множ. папу́чићи) папуча.

пасџнтоват, -ујем несврш. одговарати, погодовати. — *Овџ ми бџш пасџнтују.*

пастрџмит, -им несврш. уређивати свињско месо, обично за зиму. — *Пастрџмили свџње ономџд.*

пасту́шат в. биковит. — *Овџ пасту́шати вџпар.*

патџнка ж копча.

па́тит(се), -им несврш. множити (се), размножавати(се). *Ти мџж да па́тиш стџку ко́лко дџеш.*

пџдат се, -ам несврш. клизати се, обрушавати се (уп. спџдати се).

пепџлиште с згариште.

петџна ж пет особа, петоро, петорица.

пџвка ж (и пиџанка) пијење, пиџанчење.

пџвољак, —љка каже се за плод дивље јабуке, који је обично ситан; фиг. кржљаво, неугледно биће.

пџвџлит, -им (и пџвољит) несврш. једва живети, таворити. — *Пџвџли онџм.*

пиџанка в. пивка.

пџле, -ета птица.

пџле—гџска ж гущче.

пира́јка ж пракљача.

пла́ч м— уп. у изр. *Дџо му неки плач,* тј. плаче због нечијег урока.

плџча ж потковица.

плџштџна ж врста земљџшта по конфигурацији.

побџцит, -им сврш. оставити, баталити. — *Слџву нџје требџло да побџци.*

побрџнит, -им сврш. одбранили, заштитити за неко време. — *Побрџни сџно док дџђем!*

погџбит, -им сврш. — у изр. *погџбит дџте,* абортирати.

подмџштит, -им сврш. подметнути. — *Подмџштио пџвук на врата оздџле и искорџтио врата.*

под_на́зад прил. најзад, на крају. — *Неђу сџд да преврџкујем под_на́зад.*

пока́шљат, -ем сврш. повремено кашљати. — *Чујем како понџгде пока́шље.*

пџклад м намирнице које комшије—сватови доносе на свадбу.

покрџпит, -им сврш. попрскати. — *Жџто кад нџкне, покрџпе га да не ра́стџ трава.*

пола́гат, пола́жем несврш. давати стоци храну.

полапит, -им сврш. појести или попити нешто на брзину. — *Пдлапи онд и дде.*

полѣк прил. помало. — *Сад ми се већ полѣк смејѣ. Да му полѣк воде.*

пѣловница в. боца.

пољевито прил. богато пољима, под пољима.

помѣлит се, -им сврш. појавити се. — *Онѣј први иде и помѣли се на брѣг.*

помѣљак, -љка м оно што старији носе у цепу да обрадују децу, најчешће какав слаткиш.

пѣоде, — у изр. *ић у пѣоде, ићи у посету* младенцима или пријатељи-ма.

поѣдит, -им несврш. ићи у посету (уп. пооде).

попѣдат се, -ам сврш. испосурвавати се, заредом се откотрљати. *Ласно би се попѣдала дбл.*

попрљушит, -им сврш. каже се за снег који мало падне, тек обели.

попѣчак, -чка мотка.

пораснут, -ем сврш. поодрасти. — *Он ће са цуцу, док мало сам порасне.*

посадит, -им сврш. поставити кога (за сто).

потмѣнет, -им сврш. потамнети. — *Чѣша потмѣнѣла.*

потрѣпсат, -шем сврш. испропадати. — *Потрѣпсали цѣци.*

пошѣљат сврш. послати. — *Ја би ти овд пошѣљала.*

поштѣкнут, -ем сврш. ишчашити. *Да не поштѣкне руку.*

прав прид. поштен, невин. — *Прѣв љдвек се никад не бой.*

правдѣња ж правда.

прѣ — у изр. *прѣ дана*, претходних дана, *прѣ гѣдина*, ранијих, претходних година.

прѣбанцарѣт, -ам сврш. нешто на брзину завршити. — *Покѣсио сам брзо, прѣбандарѣо.*

прѣближан, -жна у близини. — *Брѣћа су прѣближни; близак, сличан. — Та ѣдва (значања) су прѣближна.*

прѣвртно прил. наопако, посебно за начин изговарања који се разликује од овдашњег. — *Тѣ прѣвртно причаш.*

прѣгѣдет, им сврш. пребринути нешто на брзину. — *Прѣгѣди тѣ и гѣтово.*

прѣзрет, -ем сврш. осетити, нањушити шта. — *Штѣ ти е, штѣ си прѣзро.*

преквѣтат, -ам пречистити, затрети. — *Свѣ тѣ пѣмрело, свѣ се тѣ преквѣтало.*

прѣлом м планинско седло. — *Енѣ онѣј прѣлом, пѣсе тѣмо се сѣђе.*

прѣмешѣјај м (и прѣтовар) преседанье, премештање из једног превозног средства у друго.

прѣсан, -сна сиров, недорађен. — *Бѣла ми прѣсна обѣћа.*

прѣтовар в. премешѣјај. — *Дѣ ѣмаш прѣтовар?*

прѣтрѣгнут се, -ем сврш. затрети се. — *Ће се прѣтрѣгну.*

прѣчат, -ам несврш. везивати попреко. — *Онѣ се обѣћа прѣчала бѣла.*

прѣзак м (мн. прѣзаци) (и рѣзак) неуштројен вепар.

прѣмит, -им сврш. — у изр. *прѣмит се на пѣсо*, прионути, навалити на какав посао.

приповѣдат, -ам несврш. говорити, фиг. саветовати. — *Детѣту трѣба да приповѣдаш.*

прљ м (мн. прљѣви) тешко дрво, маљ, посебно код тулка (в. тулак).

прскѣча ж канта за прскање, опрашивање.

пѹват, -ам (и пѹшит, -им) несврш. дувати. — *Вѣтар пѹза.*

пѹзат се, -ам несврш. клизати се.

пунорбкац, -кца војник који служи пуни војни рок.

пѹнут, -ем сврш. дунути. — *Само док пѹне.*

пѹсан, -сна сиромашан.

пѹшит в. пуват. — *А вѣтар сѣмо пѹши, пѹши.*

пчеланик м (и трмчаник) место на коме се чувају пчеле.

Р

рѣбација ж онај који превози робу запрежним колима, али и животиње које су у запрези. — *Тѣ рѣбације здвемо волдѣе, волдѣе и домѣтине.*

рабѣтат, -ам (и рабѣтит, -им) несврш. радити, али, чини се, више бавити се каквом радиношћу. — *Женскадѣја рабѣтала од дваца сукно.*

рабѣтит в. работат.

рађ м (и рађа ж) рад. — *Иде по рађу. Нѣм кад да одмѣрим од рађа. Йма рађе.*

разбѣрат, -ам несврш. схватати, разумевати.

разбрат, разбѣрем сврш. разумети, схватити, разазнати. — *Чѣк док се ми маљо разбѣremo. Нѣсам разбрала. Тѣк се у болнице лѣна разбрала и каже — дѣ сам ја овѣ?*

разбѹтат, -ам сврш. растурити, развалити. — *Те разбѹта говѣдо плѣт.*

разјѣрат, -ам сврш. рапчарати, распалити (ватру) — *Да разјѣрам вѣтру.*

разлѣпит се, -им сврш. — у изр. *разлѣпит се од седѣња*, тј. укочити се.

разобѣдат се, -ам сврш. растрчати се, разбећи се од уједа обада (обично за стоку). — *Разобадѣу се говѣда и удѣре у трк.*

расипат се, -ем сврш. — у изр. *расипао се мѣсец*, млад је месец, младина је.

расипѣват се, — ујем несврш. — уп. расипат се. — *Расипѹје се мѣсец.*

рѣстегља ж мера у дужини раширених руку.

растрѣљен, прид. раптркан (обично за какво насеље).

рѣтнѣ, прил. комп. (и рѣтнѣје, рѣтнѣје) згодније, комотније.

рѣтнѣје в. ратне.

рѣтнѣје в. ратне.

рѣчатѣлит, -им сврш. разапети, рапчепити. — *Ја ћу да је рѣчатѣлим за овѣ што учини.*

рѣчѣнит, -им сврш. одустати, растурити какав план. — *Мѣраш сѣд да рѣчѣниш.*

рѣкло с блуза. — Дарѹје жѣни рѣкло.

рѣмик м каиш.

рѣзак в. прзак.

рѣмат, -ам несврш. јецати, обично у каквој болести (?) — *Брѣ, рѣма дѣте.*

рѣнут, -ем несврш. бацати (обично каквом алатком), чистити (нпр. снег, сточно ђубре). — *Ваздан рѣне снег. Рѣне ђубре под говѣда.*

рѣг м (мн. рѣгови) греда у кровној конструкцији.

рѣга ж јеленак.

родѣмња ж плод.

рѣба в. ђека.

рѣжан, -жна в. грдан. — *Е, рѣжан ђн, шта ђе сѣд.*

рѣковеђ м (и руковеђа ж) количина жита која се једним потезом српа посече.

руковеђа в. руковеђ.

руковеђе зб. руковети.

рѣпа ж ноздрва.

рѣс м трун (обично у води).

рѣсје зб. труње, шљам.

рѣшан, -шна жалан, у жалости. — *За мѣм старцем смо били рѣшни. Немђ ја дѣраш, ђн је рѣшан.*

рѣшит (се), -им несврш. облачити (се) у црнину. — *Полѣзю у војску, нѣсмо нѣга рѣшили.*

С

сабајле прил. рано ујутро.

саборни зѣуби —изр. низ предњих зѣуба, секутићи. — *Вѣте му саборни зѣуби.*

сѣл парт. (и сѣл) само. — *Сѣл пѣде ђбл.*

салабрѣт, салабѣрем сврш. сабрати, покупити.

самѣр в. кора. — *Жѣлка ѣма самѣр.*

самотѣња ж усамљеност; усамљеник.

сѣмрт, -и смрт. — *Ѡће сѣмрт да учи ни сѣбе.*

сѣмѣним прил. бајаги, на пример.

сѣч м поклопац под којим се пече хлеб.

свѣтак, -тка светац, црквени празник.

свѣтлѣвац, -вца свитац.

свѣкнут, -ем сврш. навићи. — *Свѣко ђн на тѣ.*

свѣрѣјка ж свѣрала.

свѣрда ж свѣрдио.

сѣбет предл. због, ради. — *Нѣсмо мђгли сѣбет гора. Сѣбет нѣга тѣ рѣдим.*

сѣбѣшта прил. зашто, ради чега. — *Сѣбѣшта си дркѣдо? Сѣбѣшта ти тѣ трѣба?*

селѣкче, -ста (и селѣче) мушко јаре након навршене године.

селѣче в. селѣкче.

сѣно с покошена трава; сасушена трава сакупљена у стог.

сѣла прил. много, пуно. — *Учи шкѣлу сѣла. Сѣла дугѣчке сѣкѣ нѣси. Сѣла слѣтко за јѣло. Сѣла кокѣшке ѣма. Дѣбар Слѣва сѣла.*

сѣлѣке ж осје (на класу жита).

сѣриње ж сир.

сѣровѣња ж влажност, влага.

сѣјтра в. јутре.

скѣзна прид. за козу која носи у себи плод.

скѣруш, -и (и скѣруша) оскоруша.

скѣруша в. скоруш.

скѡтна прид. носсѣа, бременита (за животињу).

скраћенорѡкац, -кца војник који служи скраћени војни рок.

скупс, скубѣм несврш. чупати из корена, из земље.

скутурит се, -им сврш. склупчати се.

славељ м славуј.

сламарче, -ета кућица покривена сламом, пејор.

слѣгнут, -ем сврш. сићи. — *Кудѣ ћеш да слѣгнеш.*

слезѣнка ж слезена.

слѣпо куче (и слѣпо куче) врста ситног глодара који живи под земљом.

слѣпо ђко слепоочница.

слѣпо пйле слепи миш.

смѣтка ж сметња, сметање.

сметлиште с смеће, љубре.

смўшит, -им сврш. затурити, утајити. — *Знам га, смўшио ми нешто.*

снага ж тело.

снѣжево прил. снеговито. — *Било снѣжево, а ми котрљамо дѣблиће шакљички.*

снѣпутно в. неспутно.

сѡвра ж сто, трпеза.

спѣдат (се), -ам сврш. скотрљати се, сурвати се, срушити (се). — *Мбрам да пазим да се не спѣдам. Ће да га удари, па ће да га спѣда тјмо дбле.*

споменар м. каменорезац, занатлија који прави споменике.

спўж м пуж.

срндак м срндаћ. — *Срндак оволикѣ рѡгове ѿма.*

срња ж срна. — *Угледам четйри срње, бѣгу.*

срча ж стакло. — *Удари се днда на прѡзоре срча.*

срчѣвина ж хростовина.

стаќло с флаша, боца.

стѡг м округла гомила жита.

сточија зб. стока.

стрѣс м растресита земља након орања. — *Онѡ орање, дно мѡко, тѡ здвемо ми стрѣс.*

стрнајка ж шева.

стрѡпсат, —шем сврш. пропасти, иструлити. *Сѡѣ ће тѡ брѡго да стрѡпше.*

струдна в. крута.

стўд, —и хладноћа. — *Сѡѣ у стўди рѡдиш.*

студѣн прид. хладан.

Т

тајдан прил. много. — *Сточија имѡло тајдан. Скўпо тајдан.*

таља ж кукурузна стабла након сече, кукурузовина.

талбуѡна ж свирка; весеље.

тамнина ж мрак.

татаба ж стеница.

тежак, —шка многи, бројни. — *Тѣшко вѡће ѿма. Тѣшке пѡре ѡзну.*

тежан прид. тежињав, од тежине.

тења ж муљ, тиња.

тѣпат, -ам несврш. тући, бити. — *Тѣпали га, брѣ.*

тѣрат, -ам несврш. — у изр. *тѣрат с ракију*, много пшти, опцијати се.

теснак м теснац.

тѣтак, -тка теча.

тѣшка в. крута.

типа ж крпа, дровак.

тмна прил. тамна. — *Тмна слика на телевизору*.

топлиња ж топлота.

тѳрине ж мн. отпад од сена, шљам.

тѳрник м уторак.

трајат, -ем несврш. постојати, одржати се, издржати. — *Ужељео сам се за децу па не могу да трдем. Болѳ ме дамар па не могу да трдем.*

трбу в. корам.

трѣбит, -им несврш. чистити. — *Трѣбе ливаде кад овѳко залдмѣне, трѣбе дѣ ѳма крш, дѣ ѳма шумар, дѣ ѳма трн.*

трмка ж кошница.

трмчаник в. пчеланик.

трѳја ж мрвица.

трѳсат, -шем несврш. пропадати, трулити. — *Кат ѳу ја да трѳшем у земљѣ, нек трѳшу и дѳкати.*

трска ж стабло кукуруза пре сече.

тѳбожак, -шка грудва која се образује приликом сирења.

тѳлак, -лка шупља направа од дрвета којом се хватају лисице.

тѳрит, -им сврш. ставити, метнути.

тутѳкат, —чем несврш. ономат. за врсту голуба “кој тутѳче”.

тутѳтин м врста голубова.

тѳчит се, -им сврш. срести се, сударити се с ким. — *Тѳчио сам се с мѣчком.*

ѳ

ѳѳрке ж мн. клинасти делови у кровној конструкцији.

ѳѳнут, -ем сврш. гурнути. — *ѳѳну га дн тѳмо.*

ѳѳприја ж мост.

ѳѳрукат, -ам несврш. ѳарлијати (за ветар). — *ѳѳрука вѳтар.*

ѳѳтат, -им несврш. стајати, налазити се. — *Штѳ ѳе ми да ми ѳѳтѳ. Јѣдна се удѳла, јѳш дѣѳ ѳѳтѳ.*

ѳѳтек м батина —у изр. *јѣсти ѳѳтек*, добити батине.

ѳѳшкат, -ам несврш. гур(к)ати.

у

ѳѳбит, убијѣм сврш. —у изр. *ѳѳбит свињѳ*, заклати свињѳ.

убиѳе с батинање, батине.

ѳѳрат, уѳѣрем сврш. сазнати — *Јѳ ѳу да уѳѣрем тѳ.*

уѳѳрѣт се, -им сврш. умокрити се.

уврѣдит, -им (и урѣдит) сврш. повредити, озледити. — *Уврѣдио нѳѳу.*

угрѳбит, -им сврш. пожурити, предухитрити. — *Ако не угрѳбим да ѳѳрем.*

ѳѳјѣдно прил. ујѣдно.

ујѳловит, -им сврш. ушкѳпити.

ѳѳјац, -јца м ујак. — *Видим ѳѳјце.*

укрѳват, -ам несврш. прикривати.

улегнут, -ем сврш. ући. — *Стдј ту да говеда не улегну.*

улица ж ледина пред кућом, дво-риште.

уложа ж уколажа, улож.

умазит се, -им сврш. зализати се (тј. косу). — *Умазио се па гледан.*

умрет, -ем сврш. — у изр. *Умрет на детету*, умрети на порођају.

умреће с смрт. — *Кад добијем позив за умреће.*

упитомљен прид. припитомљен.

упрати, -им сврш. послати, упути-ти. — *Он те тебе упратио беде.*

урабџат, -ам сврш. урадити, обич-но нешто из радиности. — *Жена нешто д-урабџта па д-обуће дете. Такџ било прџ.*

уредит в. увредит.

устират, -ем несврш. сукати. — *А дн само устире бркове.*

усток м врста хладног ветра.

уsulан, -лна куражан, који се не стици. — *Била сам онда усулна.*

усулит се, -им сврш. усудити се. *Не смџш да се усулиш.*

утраковат, —ујем несврш. запитки-вати.

утућ, утучџм (и утуцат, -ам) сврш. ушкопити.

утуцат в. утућ.

уцрњаџит се, -им сврш. обући црн-ину, ставити обележја жалости. — *Уцрњаџила сам се.*

Ц

црепуља ж земљани суд у коме се пече хлеб.

цуцула ж цуцла. — *Са цуцулу ће дн, док маџло порџсне.*

Ч

чампџр м све оно што има кукаст облик те може где запети, тј. зака-чити се.

чампџрџс, -ста ногат (нпр. за каквог инсекта, уп. чампџр).

чапџрат, -ам несврш. ударати о што, закачињати у шта. — *Оно дрџма, ма... чапџрџ она црџп.*

чекутџна ж чекиња у дивље свиње.

чемуњат, -ам несврш. требити, чистити.

чемуњка ж део белог лука, чешањ.

чџс, -ста — у изр. *чџсти у мајке*, рађају се све једно за другим, учестало.

чџка (и чџча) отац.

чџнит, -им несврш. вредети, али и уштедети. — *Узни, тџ ти чџни. Чџнио сам.*

чистџња ж чистоћа.

чџча в. чика.

чџбра ж девојка.

чџк м чекић.

чукџр м узвишење.

Ш

шакџчки прил. шакама. — *Котр-љамо дџблиће шакџчки.*

шапџлат, -ем несврш. шапутати.

шџша ж мн. листови око кукурузног клипа.

шџфтелија ж бресква.

шипкџиње ж мн. шипков жбун.

шишарка ж кукурузни клип без зрневља.	живот.
шйше, -ета боца.	шовелѧк м. зб. опало и сасушено шумско лишће.
шкрагља ж врста гусенице са рошчићем.	штѧкља ж болесничка штака. — <i>Йшо са штѧкала</i> .
шљањак, -ља чланак (нпр. на но-зи).	штйркиња ж неплодна жена.
шња́ра ж неуредан живот (?) (уп. шњарит).	штркаљ -кља рода.
шња́рит, -им несврш. превише пу-штити, али и пити, водити неуредан	шуљак, -ља (мн. шуљкови) рђав кукурузни клип, са мало зрневља. ⁷⁸

⁷⁸ У Мрчу сам забележио и један број народних умотворина. Међу краћим формама, које могу бити значајне и у истраживањима овога типа, посебно се истичу: а) пословице: *Тешко кјће којѧ нико не додди, Бдљи ми свѧј љво него туђ анђео, Инѧт лѧш занѧт, Кѧка ме мотѧка заљуљдла онѧка ће ме задуља, Туђе тѧга*; б) клетве и благослови: *Дѧље га бѧло, Ђво га салетѧо, Кумѧла ти вѧду и вѧру, Милѧла на кѧлени, Муѧа те мунѧсала, По сунцу одѧо, Приш га погодѧо, Росѧна те однѧла*.

У Мрчу се може забележити и низ узречица, па и псовки, на пример: *Амѧн (брѧ), Бѧжа мѧјко, Еј весѧла (ти), Еј ердан / ердна, Еј црњи ти, Мѧре, Сачуѧа Бѧже, Што рѧко нѧки; Јебѧм га под лѧво колѧно, Јебѧм ти бѧже говѧдо, Јебѧм ти бѧже створѧње* (и образовања тога типа).

ТЕКСТОВИ

... Па после увати рат. Ми па и несмо баш... По несмо били на путу. Само од ове голамфера смо осећали. Краћу, убиство... ко изаћу... Ка^т кошиш ливаду, убије те. А од Немаца несмо ми ту ништа, овај, оштћени, право ти кажем. Је^з да е непријетель био и зауз^о земљу и богаст^о тб. А ту ми, као село, кољко раније тб палено... тб четрдесет од, не види се одавде, четрдесет, овај, Бугари утѣрали у кошара. Ми зовемо кошара овб што пра^вљено за овце. Само, ту додуше и њин војник погинуо. И четрдесет запал^или живе те погорѣли. И, стражар стојао на врата, онај е тѣрао ки онб овце кад затвараш унутра, у штаљу, и бб. И к^ј је, овај, мање убоде^н, онб како почело да горѣ она, кошара, она папрад, слама, знаш, кошара... Ми тб само грѣде и покривено сламом, знаш. Не знаш ти шт^а е кошара, па и нема са^т тб да видиш. Ка^жем ти, само овако рогови, ки онб крѣв на кућу, па покривено сламом и папрадем и... сламом већинном, и папрадем. И ту утѣрали тај народ и стражар бб кад улаз^или на врата. И к^ј е био мање убоде^н... кроз онај дим једно_две ђсобе, баш овем што е кућа... Жика, Живота ова што ради доле, овај, Жикина мајка... Она мање била убоде^{на} и побегла и остала жива. Жикина мајка. Животе баба, Животинем оцу мајка. Е, и још једна, ту удата била, она умрла... Па и ова умрла, Жикина мајка. Е, и још једна мање убоде^{на}, овај, била млађ^{га} ђсоба... Овб друго сагорѣло, сагорѣло ки онб ка^т туриш нешто у тупин, сагорѣло нач... Четрдесет и два ту убачено, и сагорѣло. Од Бугара. А тб било... не знам где год^ине, трин... није тринаесте, тринаесте ваљда било мајку му. Заборавио сам, четрнаесте трѣба да е.

Дванаесте год^ине помѣр^ена гр^аница оданде^к. Е, ѡво е гр^аница, онај грѣбен и она Пилатовица шт^о е. Ту е... дванаесте год^ине одатле помѣрени Шиптари. И направѣли границу, ова што е данас. Ови кѡи су били владари раније, краљевѣ... владари углавном. Тб тамо шиптарско било раније. Па и сад га већ освају. Имају и наши тамо земљу, ови наши ту и^с села... Да виш ти њине волѡве как^и су, овб мѡже ништа. Па и онако мршавѣ. Ал код њѣ је са стѡку специјално... овај, за стѡку. А овако да рођѣва слабо, компир мало, али питѡмо за стѡку, тб краве говѣда, овце... Има пашњак добар, плац, нема трње, питомиња. Јагње негѡво бар^абар с овцом сад, не мож да разликуеш. Ми до сад били смо... нема прѡблѣма до сад. Само сад не идѣмо, знаш. Ал до сад није им било лоше ништа. Не

смѣју ђни нйшта мис^лим да... поготову овй што йму ливаде гѳре. Нйшта, ки ти ка^т чуваш говѣда, ки ја, ки ђн, ки ја, йсто, нѣ, тѳ нѣма. Само тамо даље, праве прѳблѣма овѣма... Ту овй... нѣше овй. Ту маѳо куѳа йма, јѣдно пѣ—шѣс куѳа... Овй ђдѣна, а дѳл^е овй по Лабу, овй дѳле друго су. Овй дѳле ймају свѣ, само... Овй узнемираву. Па прйчо ми, тѳ из Бабице, каже пѳштио говѣда негѳва, уйшла у купус у бајчу — а знаш у бајчу кад уйѳе говѣдо штѳ мож да направи штѣту. Тѳ нйје ливада, да пасе траву и... и нйшта. А у бајчу се то брѳјало, да ти погази купус, час побѣре онѳ. И каж^е — не смѣм д—истѣрам говѣда из бајчу. Те ме убйје! Из мѳе бајче — каже.

Имаѳи смо стокѣ. Јѳ сам чув^ао маѳи, јѳш несам пѳшо у први рѳзред. Пѣтн^аес гѳведи сам чув^ао, шѣс крава, волѳви то ђбавезно имаѳи, ел тѳ вѣлика, мислим, услуга трѣбало — да се довучѣ сѣно за стѳку, за пѣтн^аес гѳведи и за ђвце. Оваца ймало ѳко четрдѣсет брава. Тѳ имаѳо мѳј стрйц, тѳ чув^ао, полагаѳо је нйма и преко зймѣ, а лѣти пѳсле чув^аѳи смо мй дѣца, а ја сам веѳйном говѣда чув^ао. Пѣтн^аес гѳведи, ђггами ја сам чув^ао. Имаѳо и јунадија и стара говѣда и краве. По шѣс крава се отѣле, волѳви веѳ ймаѳи ђбавезно, за раѳ. Зйми, цѣлу зйму вучу дрва, ѳубре, онѳ што с^е сађѣре лѣти за у нйву. Ако не поѳубраш нйву, цађе што сађиш и компйри... Ко не поѳубреш, ко не стаѳиш онѳ стѳчно ѳубре, у нйву. Ту ладна зѣмља, нйје ки у Банѳт. Поѳубраш нйву, мис^лим, преко зймѣ, па поугариш рѳно с прѳлеѳе за кукуруз. Па пѳново пѳсе кад бѳде да сѣеш, овѳј, поѳреш. Преко зймѣ, кад је снѣг извѳчѣш ѳубре у тѳ нйву и чйм окопнй поугариш онѳ ѳубре и заѳреш. Е, кад бйдне да сѣеш око прѳвог маја, веѳйном такѳ, ѳко прѳвог маја... пѳсле пѣ—ше³ дана, седам—ѳсам, сѣјеш кукуруз, пѳново ђреш. Па да ти рѳди! Е, на онѳ курузйште, тѳ се сѣје пѳсле с прѳлеѳе ѣл јѣчам ел пченица сађи. А друкше не мѳже. Дѣ овѳ кукуруз^с сађ, ѣво вйдиш онѳмо онѳј кукуруз. Сађ кад скине ђн онѳ, пѳшти стѳку да маѳо онѳу траву попасѣ стѳка и ђндек, ако не сѣе пченицу јесѣнас, у прѳлеѳе јѣчам ђбавезно јѣчам, ђѳло жито. Па пѳс^е се тѳ мѣна, ђѳље и рѳди. Не сѣје се двапут. Мѳже и двапу^т да се сѣје јѣдно жито у кукуруз, ел јѣчам, али веѳйном такѳ рађимо. Јѣчам се сѣје с прѳлеѳе. Пченица сађ. По правйлу да смо стйгли са^д се ђна сѣе. Нѣ рок шѣсн^аести, девѣтн^аести... Тѳмйн дан, Јѳ^ван дан. Сађ, са^т трѣба се сѣје пченица. И ђна обнйкне, ел знаш, пѳсле увѳте голомрѳз^ице, йспред снѣга, и ђна ако, ако је у клийѳању, у нйцању орѣди је, унйшти је нѳчисто. А кад ђна нйкне, тек маѳо избйје... Нек бѳде Је^с снѣга цѣлу зйму ђна не маѳи, ка^д се посѣје сађ на врѣме, те ђна обнйкне. А дешѳвало се посѣјеш каснйе, нѣ мож да стйгнеш, увѳти је мрѳз, па онѳј стрѣс, голомрѳз^ица и дйгне знаш коѳико, сйгурно за дѣсет сантйна онѳу зѣмљу издйгне онѳ мрѳз. Онѳ орање, ђно мѣко, тѳ зѳвѣмо мй стрѣс. И онѳ жито издйгне нѳчисто, одѳѳи га од зѣмље и смрзне и вољно. Нѣмаш зрно ђпште. Веѳйном тѳ, затѳ се сѣје рѳно. Трѣба маѳо да се... От прѣ тѣр^али ђвце да нагази маѳо стѳка онѳ орање, маѳо, да не мѳш тај стрѣс да издйгне жито.

Са^т тек маѳо се смйр^ило. Нѣ знам, лѣтѳс нѣки пут се јављѳло. Маѳи

степени били, два—три, до четири—пет, а онај пре једно... па то... Како су остале куће ја... Доста и поврћени. Мене скинуло с куће цреп ки онб да си бацао, да се попео па да бацаш, једну... пе—шес реди скинуто с куће било. Ки онб да си се попо па да скидаш. Тб... ја се потрвио у куће, радио рађаше. Ка—ко дрмну, свѣгло прѣкину, радио угаси се, тамнија... Брзо се... не могу да потрвим на врата. Оно из себе, већ знаш, једна врата, па друга, па трећа на терасу... Оно дрма, ма... чапара она цреп, онај покривач са оцака, она цигла, то пуца, обалује се она сѣга, онб с оцака.

Дали нам кредит најпре. Само овај са^т што дају, он требало се да пре четири годне. Само ови наши покркали, сад га дају кад... Овај кредит што одобрен ту на... оштете мислим. Комисија изађе и толико предвиђу за кућу, да прaviш другу. И сад са осамсто милијона, шта мѡж д—урадиш ту, само, ѡво темељ смо ставили... Само темељ, и зидано и ту цреп узет и ѡто. А те пारे да су дате... то предвиђено пре четири годне, да се даду. Ал куј е то кѡчио, тб... Зна се! Е, да су дате пारे те пре четири годне кућа би завршена свѣ била. За те пारे. Ал сад за милијарду шта мѡж да... Добро, несмо добили милијарду, него мање. Само темељ и да се зида и плѡча и вољно. Мисим доњи кат. Темељ појѡо негде... Цимѣнт и онб, пѣсак кѡб, пет милијона кубик. Купујемо га. Па доле приземље и горе један кат... Такѡ по проѡкту онѣм. Не мѡж да прaviш ти веће него кѡлко ти у плану. Према кредиту. Само тај кредит само... да ти почне кућу, иначе ту нема вајде... Дао за камиѡн пѣска тријес пет милијона. Тѡ отишло у стубѡве, у онѣ на^т прозор, мѡђу врата, отидне тѡ. Шта е метар дубина овај темељ, па пѡсе онај циклaш, овај шѡлован. Па свѣ тѡ скупо, мајстори скупи. Свѣ тѡ скупо претѣрано. Једна цигла стѡ иљада. А отишло негде, овај, хильаду и, иљаду и седамсто комада... Само за циглу. А цимѣнт, а беомал?

Имам ја двѣ двоѡцѡвке ко^т куће. Идем ја... од детѣта, поред ѡца, бѡгами. Поред ѡца. Отац ми био ловац. Ја сам се учио уз неѡга ки онб куче за старѡга пѡца. Од детинства. Али тѡ мене интересѡвало. Ја пратим керийѣ, опраљам траг дѣ керийи залуту, он чека. Убије по два—три зѣца донѣсемо кући, лисйцу. А и имало пре дивљач, сад и нема. Иму зѣчеви, ал, овај, угинули. Ваљда овѡ што кропимо жита и, шта ти ја знам. Не знам, ел бѡлес нека, нема зѣчеви слабо. Лисйце па имају, по онѣм кршу, у онѣ Бање, ту. Зимус сам уватио три комада. А—а. Тѡ је ту мајсторйја... Па ѡна уиѣ тамо у јаму у камен. Има тамо шупљине дѣ ѡна уиѣ, преко дана склони се и ја зашнем тамо, има нека мајсторйја и увати се. Тѡ се зѡве тулак, од брѣста се направи, од дасака... Ништа, ништа ју не стављам ја да једе, да се намами, само тѡ е шупље и ѡна глѣа да прође. Ал тѡ зашето на илазу, ѡна мрдне онб и прљ увати је за шиу, заврат. Па тѡ прѡста ствар, али за њу мајсторйја велика. Тѡ ови стари, овај, такѡ тѡ однекуд видели, набавили. А вагамо тѡ, преко зиме ми. Кад је ладно ѡна уиѣ, знаш, уиѣ унутра, тамо у ону јаму, у рупу. И... дању борави тамо, а после ноћу изађе, скйта. И, видиш траг дѣ уишла... ја тѡ поштавим и

увати се... Па нека жива, нека и ние, липцала. Убие је онај прљ. Одерем кожу. Онб баџим, месо, кожу одерем, проџам... Обавезно се увати. Само де, де не мож да прокопа, знаш, да изађе. А ако има места да копа де е мѣко, де е зѣмља, неће д—уйђе... на тај тулак. Па осѣћа, тб е... лисѣца опасан, овај, мајстор, дивљина. Опасна лисѣца, тб се чува, што кажу, ки лисѣца. То никакo д—йе пѣтѣм онако као обична животиња. Тб све по крају, пазѣ да нешто нема приметљиво да се увати. Поготову за у кљусу. Чик ти у кљусу... Тб одвише овѣ стари ловци кои су мајстори кад запну ту кљусу, тб гвџје, она згази, онб ђп — с једне стране и с друге и увати је за нџгу. Ал тб она осѣћа тб гвџје! Тб одвише да маскираш и да е тб чисто стрџо гвџје ако мало се осѣћа да е нешто ватано па да ниси опрао, овај, водѣм и тб... Осѣћа, дође, овако само тек такла на снѣг. И тб маскирано, снѣг пао, и врне се назад, заобиђе. Ааа, за гвџје лисѣца опасан... чувар, да се не увати.

Па продо сам зимѣс, овако... Једна ми била у другу класу. Па џо сам шеѣ милиѣна за три. Две биле по три милиѣна, а једна... била у другу класу, ние имала реп. Па ние скупо било. Па ту слабо плаћу у Друштву. Слабо. Само, мѣсим, да нађеш некога шпекуланта што нѣси овѣма крзнариѣма за Београд... Ја мѣгу, ја д—уштаѣим, мѣгу. Ја сушим лепо. Осушим је ја, па осушим... Ја је посѣлим са пѣпо и осушим на даску. А, сува е, сува е, оргинал. Мож да стоѣ кољко ђеш. Осушим је ја. Ја ѣдма осушим. Ако е не сушим она усмрѣи се, подуспари се, опадне длака. А, ѣдма сушим чѣм је одерем, посѣлим пѣпѣлем да упиѣ ону маснѣу с коже, онб... што има и... овај, на даску разапнем. Преврнута, длака унутра. И навучѣм даску. Оргинал напраим за њу, ширѣну и дужѣну, па истѣглим доле, доле на дно даске закѣвем... А реп расѣчем, онб... извадим јој онај дамар, онб, ону жиљу. А, извадим и расѣчем плѣс. Ел ако се не расѣче остане крв и опадне, опадне реп.

Добросав Милановић,
рођ. 1926

Ми смо брѣ млџо гѣру имали и тб такѣ несмо мѣгли себѣт гѣре да ѣдемо. Дрѣва млџо, знаш, ѣмамо ми млџо гѣру, букве. Па тб, тб млџо кошта та наша гѣра. Себѣт гѣре, а онако друго, себѣт нѣива, себѣт ливада, ој побѣгла би ја тб сам да несам ѣвде. Страна, брѣ, навек страна. Па дѣца ѣвако дѣца овудѣк мѣжу д—йду по овѣ страна, ми стари не мѣжемо. Јѣс, само гѣру нама жао, јели биће скѣпша дрѣва него леба. Стари кѣто но се разболѣо па нѣје мѣго. Он тб имање глѣдо и тб, допало му се тб имање. Тб у Кастрат тамо доле у низѣну. И тб му се имање допало нему и сѣла. Има, каже, и кѣчар за свѣње и за кокошке, и штала за говѣда и кућа и свѣ намештај хѣути у кућѣе. Оѣсѣлио се јѣдан тамо, сал старац био па се оѣсѣлио код сѣнова негде и тб. И тб имање нѣје било млџо скупо. Онда биле скупе пारे, јѣпет нѣје било скупо, ми смо тб мѣгли да снаѣденемо да ѣземо. Продај стоку, продај свѣ и мѣгли смо, ал ѣн се после разболе... Ови напуштише тб. А нѣје био дао капару јѣш, нѣшта нѣје био дао. Па

сид ја понегде вѣљу. . . видиш да смо, реко, отишли Милинко! — Па добро чика — чика звали оца — па добро чика, каже, решава, добро он решава, ал^и ми, каже, не умедомо да га послушамо.

Оно јес, о^вденаке чис ваздук и свѣ тѣ чисто, ваздук и вода има лепа, ладна и не купујеш, воду не купујеш. . . Свѣ тѣ овако добро свѣ, имаш, па тиш стѣку, имаш млѣка, имаш сира, имаш кајмака — тѣ не купујеш. Рѣди ти компир, рѣди ти пасуљ, рѣди ти кукуруз, рѣди ти бело жито. Мѣж да држиш свињу, мѣш кокѣшку, мѣш краву, мѣш вола, мѣш свѣ, али мучан живот код нас. Млѣго се мучимо ми. Видиш како је дерлетѣја, ту кѣсе, кѣсема кѣсе. Такѣ тѣ кѣсе и кѣсе, па се тѣ осуши онам, па пѣсле навале па бѣру. Видиш како је живот ђд наниже кад га вучѣ и кад га бѣре. Брѣ, мучан живот о^вденаке код нас, мучан живот. Додуше, њиве им^амо по рѣка прилично, имамо по рѣка њиве, али, бр^ате, мучан живот код нас ђд па нек прича куј ђне.

А зими, у низину снѣг паѣ с опроштењем дѣвде, нѣ мож да прѣгазиш зими како снѣг. . . Па ме^тава, вѣтар, пуши, пуши, нѣ мош ис куће д^а искѣчиш. Ал, ипак, ми зими довучемо сѣно за лепотѣ. Скупе се данас пѣт пари вѣлова, на примѣр, једнѣме довучу сѣно. Разумеш ти тѣ. Е, дрѣги дан онѣме другѣме, па пѣсле пијанка, па пију, па пѣву, па лѣмпују, тѣ ѣј, нѣ умѣм да ти кажем како је. Никад овако ми по јѣдни сами да вучемо сѣно, јѣк, бр^ате, но све такѣ скупи^{мо} тѣ рабаѣије. Тѣ рабаѣије зѣвемо волѣве, волѣве и домаћине који. . . каже — пошо ми она, каже, да ми вуче сѣно, каже, имам толико и толико рабаѣије. Ко су пѣт, имам пѣт рабаѣије, ко су четѣри, четѣри. Тѣ такѣ се скупе, довучу сѣно, па и дрѣва спрѣме, па и бр^ашно, бѣгами, купе. Седиш, бр^ате, зими. Полѣжи стѣке. . . Лѣпо ми си имамо де зѣвемо таван, дѣ ни рана борави. Сал озгѣр смѣстимо тѣ у сувотѣ, полѣжимо стѣке, пуштимо на реку напѣјмо. Рѣка ни. . . вѣдо си да ни је рѣка до штале. Напѣјмо, седимо, бр^ате, седимо, нѣма, тѣ седимо. А лѣти је мучан живот, брѣ. И жњѣш га и дрѣш га, па га сѣљеш, па га влачиш. Пѣсле, брѣ, ка^т стѣгне па га прскаш о^т тр^авѣ. Мука вѣлика, мука о^вденаке, мука. Мука што страна, што незгодација, онако, онако чис ваздук. И кад му година, бѣгами, рѣди берѣшет. Кад му година.

А овѣ млађѣги грѣе куку нѣг овѣ старѣј. Па тѣ свѣ пѣбеже народ, па нѣма куј млађѣги. Свѣ тѣ пѣбеже народ, брѣ, на пѣсо. Па нѣма, с^амо жѣна и чѣвек, б^аба и стар^ац, б^аба и стар^ац, рѣтко ти нѣшто од млађѣге, омладине да нађеш, брѣ, ко^т куће. Свѣ тѣ иде на пѣсо. Ёто овѣ мѣи! П^асторак ни на пѣсо, Зѣбран на пѣсо, овај и ђн нѣгде ѣе по Куршумлије се запѣсли. Она жѣна му раѣи у Бању, и ђна ѣе отић у Куршумлију, сал ми дѣве остајемо. А оста^{ну} свиње, оста^{ну} говѣда, оста^{ну}. . . А падне вѣлик снѣг. Мбраш да полѣжиш, мѣраш да рѣнеш. Л^ани дѣвде је снѣг бѣо код нас. Мѣја сн^а дѣва д^ана по цѣо дан рѣнула. От куће дѣле до говѣди рѣни, рѣни, рѣни, па пѣсле от куће па навѣше ка свињама, рѣни, рѣни, рѣни. Снѣг дѣвде, па тѣ намет оволики тѣ. Пѣсле ка^т прѣђѣш међу ѣнѣга што рѣнеш, оволико тѣ висѣна. Па дѣва мѣтра има висѣне што е тѣ рѣнула. А у низину нѣма ѣнаки снѣг да пада. У низину нѣма онолики да падне, по м^ало падне,

по мајло. Ја сам била у Прџкупље у бблињцу, и у Нйш. Мјли снѣг, тек онако попрљушило помјло. Тџ мџ да га вјдиш увече попрљушило, ујутру га нѣма. Код нас јџк. Плинињско мѣсто.

Па тџ, како да ти прјчам... Код нас овако: доведу девојку, накупе свираче, онџ, свираче накупе, ѣрманике. Знаш штџ су ѣрманике? Јѣсте. Па она бѣс. Знаш бѣс штџ е? Знаш онџ што говџри, не говџри него... онџ, како се звѣше. Јѣсте, бѣс. Јѣдан бѣе у бѣс, двојца свѣрѣ. Јѣдан бѣе у бѣс, бѣмбе, бѣмбе, бѣмбе, и она свѣра, свѣра. Тѣшке пѣре узну, по десет, по петнаес милијона џни узну за тџ. Тѣшке пѣре узну. И свѣдба такџ, снѣша... Посѣде снѣшу код младожење, дѣ е кѣм, дѣ е стѣри свѣт, тџ посѣде снѣшу код ѣџ. И такџ тџ сѣдѣ. Е, пѣсле, дѣвер ѣма пѣсле. Дѣне се онѣнде снѣша, и дѣвер. Па се прџво дѣвер здравѣ, па снѣша. Стѣре пољуби ѣруку, с младема се рѣкује. Такџ код нас снѣша. Тџ такџ. Игрѣнка, пѣсма, закџљу свѣнѣу, закџљу џвцу, закџљу... Тџ печѣње ки дрѣва. Пѣво, сѣк, ракију. Узну вѣлику чѣшу оваку. Оволику чѣшу вѣлику узну, пѣју. Пѣју ракију, тџ попије свѣки. Тџ свѣки мѣра да попије, мѣра да попије. Увѣте вѣрата, не даду, мѣра да попије. Ако не пѣје! Мѣра да попије. Нѣшта тџ. Кџ те тџ пѣта. Увѣте... Шиптѣри не пѣју ракију, џни увѣте Шиптѣре, па увѣте вѣрата па не даду — мѣра да попије па нека цѣркне. Код нас мѣгџо тѣру с ракију. Мѣгџо с ракију тѣру, е. И такџ свѣдба по двѣ дѣна, по... по дѣн и нѣџ. И такџ тџ тѣра се тѣ талбуѣна. Она... нѣ знам онџ како звѣђу што онџ говџри јѣко... Не мѣгу да погѣдим... Тџ све тѣ што прјчаш џно тџ е сѣ на онџ чѣје. И такџ код нас свѣдба. Лѣпо, лѣпо код нас свѣдба, џбгами.

Јѣ сам краџом отѣшла. Нѣсам смѣла кѣжем родѣтелима. Пѣсле долѣзе прјјатељи на мѣр, џни нѣт да се помѣре... Еј, тѣ ти је вѣлика заврзлѣма тџ. А сѣд јџк, сѣдѣк... От прѣ тџ бегенѣсали се прјјатељи и тџ девојка... даду је. А сѣд јџк. Мѣмак и девојка се бегенѣшу и више тџ гѣтово. К џтѣ онџ да се мѣре, нек се мѣре, ко нѣте џни се узели па бѣш нѣџ брига. Мѣ смо... мѣџ Слѣва џву краџом ѣзо, из Бѣње је ѣзо, из Фѣбрике. Али ѣшли тѣмо... џдма прјјатељ се помѣриџо. Па кѣже, кѣд је нѣ дѣбро, кѣже, штѣ ја... мѣу вѣду да пѣјем па да је мѣтим. Лѣпо се џдма помѣриџи. И ѣвече јѣ догѣра говѣда. Снѣ ми велѣ, мѣма, џвѣц се тѣ мајло. Штџ? Ёе Слѣва довѣз девојку! Е, рѣко, немѣ да лѣжеш. Јѣ сѣл тџ рѣко и свлѣчи онѣ цѣпиле како сам била за говѣдѣма дѣну и стѣгоше прѣт кућу. Чѣтвѣре кѣла бѣло. Он тџ кѣзѣо у Бѣњу. Свѣ тџ нѣша свѣјта. Ума мѣџ ѣнук што је у Крушумлију, џн ѣма кѣла, нѣгѣва кѣла, па зѣт што мѣ отѣшла унѣка ѣма кѣла, па јѣш џндѣнаѣс јѣдан из нѣшега сѣла, што ми дѣверѣчиѣ, и џн ѣма кѣла. Чѣтвѣре кѣла бѣли. Свѣ тџ џви мѣџи с Фѣмилијама џдѣле из Бѣње, и дѣца и жѣне и пѣсторак и снѣ ми што је за пѣсторкем и нѣгѣв сѣн и нѣгѣва ѣѣрѣка и нѣгѣв зѣт и снѣ мѣем пѣсторку што е за тѣм сѣнем нѣгѣвѣм и дѣца и свѣ тџ.

Умѣли смо мѣ пѣт џстѣла, пѣнѣ она сѣба што ни е дѣња. Пѣна врѣна била нѣрѣда. Пѣсе звѣше по сѣло онџ вѣче. Умѣли смо, сѣдрѣ бѣло печѣње. Двѣ браѣва бѣли клѣли мѣем старѣу за гѣдину, па тџ џстѣло печѣње. Умамо... она замрзѣч, па смо тѣрили у нѣга, па тџ имѣло печѣња ки

дрва. Час жене тѡ спрѣмйше, докле она други дан. Дан и нѡћ свадба. Па сад кад долѣзе пријатељи јѡпет ћемо ма̀ло да правимо. Са^т те пријатељи долѣзе у поудење. Знаш ти тѡ како је код нас. Па дѡђу у поуде... Па видиш како. Они донѣсу прѣсе, донѣсу њине ћерке и гле, донѣсу дѣр, донѣсу судове, донѣсу... е, пѡсле ми кад идемо код њи та̀мо исто ми пѡсле идемо код њи и ми тако исто. И ми тако исто. Домаћин кой је, ѡн тѡ заповѣди. Одма, чим посађује ѡн тѡ — лепо да пијете, да седите, да се веселите, да пијете, да једете. Све тѡ, са̀мо свађга нема. Свађга и туча и бића нема. Тѡ биће — свађга, туча исто свађга. Тѡ ти је једнако код нас. Неки велѣ тучѣ се, неки велѣ бије се. Е, тѡ прво домаћин заповѣди кад посађује и пѡсле нема, кѡј неће лѡцки напоље. Одма напоље, нема тѡ. И ако и рѡд, са̀мо ко неће лѡцки. Па нема тѡ. Накѡпиш ти наро̀д, на прѣмер, пѡну сѡбу, што реко неки... па један ти тѡ мѡже загалѣми да ти тѡ, учини смѣтку. Па нема тѡ. Н^а ова крај свѡт ти је тѡ тако. Не смѣ нико да смѣта, не смѣ и готово. Одма домаћин истѣра, нема ту. На прѣмер, дошли му пѡна кућа па једна рѣа д—учини па да му све тѡ разјури. Не мѡже тѡ. Тѡ са̀м помисли како је.

И видиш како! Све тѡ редом. Да ти ја кажем како је. Најпре шићер и вода се да, па кафа, па пѡсле лѡта ракија, по три онѣ чашице ма̀ле. Знаш како су? Јѣсте. Па се пѡсле ѡзне врућарка једна ова̀ко. Ја сам једну попила кад ми ова ѡнук довѣо снау. Ја сам једну увече попила. И ништа ни ниѣ било. Весѣла сам била, милијѡн сам у тањир тѡрила. Е пѡсл^е, тѡ да ти кажем, кад је свадба тѡ тако провѣду, пѡсле купе пѣре. Један ѡва̀ко, на прѣмер, ѡва̀ко јел кѡмшиа, или на прѣмер деверйчић тѡ тако ѡзне тањир и на тањир пешкир и пѡсле пред сва̀кога принѣсе тѡ и колико кѡј тѡри, на прѣмер, стѡ танке да тѡриш, стѡ иљада. Тѡ тако накѡпе пѣре, накѡпе бѡгами...

Е, војник кад иде у војску исто тако купе пѣре. Пѣре тѡ купе, тѡ са̀ми турѡу. Дѣра тѡ не умѣм да ти кажем, и јѡргѣне и... шта ти нема дѣр војнику код нас. Нема тѡ, не умѣм да ти напричам. Са̀мо, ми смо били рѡшни, мѡј стѣрац ѡмро, те з^а овѡга несмо правили испрѣтницу, а з^а онѡга првога смо правили испрѣтницу. Еј, тѡ имѣло брѣ, тѡ пѡно било и ниѣ мѡгло с^{вѣ} да стѣне да се тѡ посади. Тѡ имѣло наро̀да страбѡа. Ал јѡпе све ми то по сѡба. А ови поједини лѣтос што су правили испрѣтнице, свадбе, ѡни по напоље. Напоље. Купе онѣј, не знам како се зѡше... тѡ све покривено, и на̀около и озѡр и све тѡ ки ода̀вде чак дѡнде дѡле, па тѡ колѣк^о ѡнеш наро̀да йма. Јѣс, бѡгами, јѣс. Да ми је нека̀д са̀мо да се обрѣтнеш на̀ко, на прѣмер, кад је свадба. Да се обрѣтнеш ту, знаш, на тѡј мѣсто... Тѡ ти ја и велѡу. Тѡ ти ја баш и кажем.

Па видиш како. Неки донѣсе јѡрган, неки донѣсе чѣршав, неки донѣсе кошуљу, неки донѣсе пешкир, неки донѣсе сервѣзе овѣ брѣ... Тѡ знаш како је тѡ? Јѣс, шѡље, тањѣри, шѣрпе, тѡ тако донѣсе, донѣсе тѡ тако. Е, за пѡклон донѣсу по кило ракиѣ, тепсију пиѣте. Тѡ се донѣси на тепсију грѡда, јѣли, на прѣмер, шићер, јѣли нешто. Грѡда се то зѡве што се... мѡзу се кра̀ве па се потсиꝑље... И тѡ тако. Што се тѡри пред мѡмка тѡ негѡво,

на пример, а и дар нама својта донесе. Мене, на пример, дар, и мене и мѣма фамилије целе тѣ донесе дар. А комшије сваки донесе тепсију пиће и тѣ што ти причам, кילו ракије... Тѣ зову паклад. Газда печење углавном мора да спреми, ракије и пиво и сок и тѣ такд. Тѣ народ не дондси. Донесе кילו зѣјтина... Јес, дондси се тѣ. Не умем да ти напричам како се тѣ дондси. Тѣ се дондси, тѣ сила брѣ код нас се дондси. Јесте, бѣгами. То нема.

Код нас млого лепо, ја ти кажем, млого лепо свадба кад је и кад иде војник тѣ свирачи, тѣ пѣсма, тѣ талбуѣна. Испрате га до у Бању после свѣ с ту свирку. А ми после плачемо, жао не што иде ни војник и жао не, плачемо... Дешѣва се свашта. Чујеш по народу како. Дешѣва се. Мѣжда си чуо... Троица ђали ка кѣне да дођу војника и улѣго у сѣбу те и сѣ побико Шиптар. Шес ранио и три на мѣсто убико. А кроз три дана да се пуште ка кѣне. Њине мајке се радују за ка кѣне ки... ја сад одма могу да плачем, ја сам тѣ мѣка на суза. Њине се мајке радују ка кѣне д—отидну. Они дѣ су? Пдсе та Шиптар ђао да побегне, па и њѣга увѣтили те убико. Ја га нѣ би убико, него би га пѣкла и свакојако би га мѣчила. Како тѣ може да се накани?! Не дај бѣже. Тѣ е брѣ жалосно. Тѣ е брѣ страшно.

Свакојаке ја зунѣрине знам. Тѣру мене кад је нѣгде слава, на пример, тѣ ме тѣру да пѣвам. Ама не могу, рѣко, и гѣтово. Па ја кад ми е Слава довео ову снашицу трипут сам свѣга запѣвала сама. Свѣ тѣ ћути ки онѣ укѣпано, нема тѣ, вѣде да слѣшају, ћути свѣ тѣ. Слава каже — А, запѣва ти ки мѣја стрина, свѣ милијѣн да ти дам — једнѣме чѣвѣку велик, Радовану, — запѣва ти, каже, такѣ милијѣн свѣ сад да ти дам, запѣва као мѣја стрина.

Ја сад не могу да пѣвам. Ја сам сад брѣ остѣрела... бриге и тѣрет, не могу. А ја сам мѣгла да пѣвам. Сад не могу. Сад ме мѣзи тѣ, сад ме не интересује тѣ. И јѣпет, јѣпет могу да пѣвам, ал ме не интересује. Свѣ до врѣме. Чѣвек на мѣке. Нѣвек овако чѣбанин. Киша бије, мораш да си чѣбанин. Нѣма кѣ. Беѣ стѣке нѣ мож да се живи. Сѣљак беѣ стѣке не може да живи. Бѣз два говедѣта нѣ мож да живиш. Ваља ти да побреш, ваља ти да довучѣш дрво, ваља ти да довучѣш стѣке рѣну... По четрнаес, по петнаес сам ја чѣвала. Такѣ.

Тамо горе ој, маглита планина, маглита планина

тамо горе ој, ој девојко моја

Ју планине ој, зелена ливада, зелена ливада,

ју планине ој, ој девојко моја

Ту ми пасу ој, Радулове овце, Радулове овце,

ту ми пасу ој, ој девојко моја

И код њима ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 и код њима ој, ој девојко моја
 Ју рука му ој, сребрано свирајче, сребрано свирајче,
 ју рука му ој, ој девојко моја
 Кад засвири ој, долеко се чује, долеко се чује,
 кад засвири ој, ој девојко моја
 Чак су чули ој, из горе ајдуци, из горе ајдуци,
 чак су чули ој, ој девојко моја
 Чим су чули ој, одма дотрчали, одма дотрчали,
 чим су чули ој, ој девојко моја
 Везаше му ој, руке наопако, руке наопако,
 везаше му ој, ој девојко моја
 Љуто писну ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 љуто писну ој, ој девојко моја
 Чак је чула ој, љуба Радулова, љуба Радулова,
 чак је чула ој, ој девојко моја
 Чим је чула ој, одма дотрчала, одма дотрчала,
 чим је чула ој, ој девојко моја
 Љуто моли ој, из горе ајдуце, из горе ајдуце,
 љуто моли ој, ој девојко моја
 Пуштите ми ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 пуштите ми ој, ој девојко моја
 Ал кајдуци то несу веровали, несу веровали,
 ал кајдуци то несу веровали
 Не пуштише ој, Радуле чобанче, Радуле чобанче,
 не пуштише ој, ој девојко моја
 Ухватише ој, ту његову љубу, ту његову љубу,
 ухватише ој, ој девојко моја
 Ухватише ој, па је обесише, па је обесише,
 ухватише ој, ој девојко моја

Султана Савић — Сутка
 рођ. 1903.

Првослав Радич

ОЧЕРКИ О ГОВОРЕ СЕЛА МРЧЕ В ОКРЕСТНОСТИ КУРШУМЛИИ

Резюме

Село Мрче находится в окрестности города Куршумлия, на скатах горы Копаноник. Этот край Куршумлии перетерпел в течении прошедших веков много миграционных движений что особенно проявилось в новое время, особенно в конце девятнадцатого века. Такое положение манифестируется и в сегодняшнее время, до наших дней процесс языковой унификации показал заметный прогресс.

По своим элементарным языковым характеристикам село Мрче принадлежит косовско—ресавскому речевому типу. На это прежде всего указывает легко не переменяющаяся трёхударная система (*пѣток, девѣјка, дѣте*, — которая бережёт предударные длины: *брѣди, дѣђѣмо, ћутѣт*), точное екавское отражение ята (*нѣсам, згоднѣје, дѣо ћѣрке, пѣсу по ливѣде, секѣра, додејѣла ми*), потеря, то есть супституция согласных *x* (*ѣлада, лѣдан, грѣови, стрѣ, прикѣѣтио, мѣковина, трѣје, смѣј*), уподобления формы родительного и предложного падежей множественного числа во всех родах (*приѣам о коња, стрѣпсали по рѣка, пѣсли по брѣда*), окончание *-ићи* в множественном числе существительных среднего рода (*гурѣћи, пилѣћи, грнѣћи, ћѣбѣћи*), усиленная продуктивность окончания *-ши* в сравнении (*бѣлши, здрѣвши, нѣвши, прѣвши*), продуктивности общего уменьшительного суффикса *-че* (*вѣче, глѣвче, јѣглѣче, мађѣриче, чобѣнче*) — итд.

С другой стороны, говор села Мрче конечно характеризует ряд языковых особенностей которых невозможно подвести под характерными чертами косовско—ресавского речевого типа. Здесь можно, на пример, внести факультативное явление специфичного акута (*рѣдим, приѣча, лѣсје, корѣње, девѣта, стѣри, јунѣчки*), неметатезированной группы согласных *сј, зј*, (*лѣсје, пѣсје, гѣвзје*), окончание *-ема* в дательном, творительном и предложном падеже множественного числа существительных *а*-парадигме (*дѣј гѣскема, ѣди ѣѣвѣма, прѣтрѣсѣ вѣлема, рѣде по смѣнема*) — итд. Такие явления иногда открывают и некоторое число архаических языковых

черт, явившихся в результате некоторых миграционных влияний, хотя невозможно вполне отказать их аутохтонное происхождение.

Наблюдая са стороны миграции в том смысле можно узнать связь мрчкогo говора с говором Жупы, Бруса и Трстеника, но и са соседним говором Косова и Метохии. С другой стороны, в этом говору можно узнать особенности призренско-тимочкогo речевогo типа, которые особенно можно выделить в отдельных явлениях Балкана (аналитичность в склонении и в сравнении, обновленна префиксация, балканские образовательные морфемы итд). Отдельные языковые элементы указывают на связь с черногорскими типами речи (нпр. лексический план). Потому само по себе понятно, что и степень компактности языковых особенностей в отдельных языковых планах различная (уп. *причамо о дпанака, разговбрамо о пднина* : *прича о кдъима, било му у рудма / и : било у фидшема / : стёгло ме у кдсте, има бомбону у уста*).

Этот вклад о мрчком говоре представляет попытку представить основные характеристики языковой системы села Мрче в области Копаоника. Имея в виду что область Копаоника представляет пространство как более новых, так и старых этнических и междязыковых смещении, все дальнейшие исследования этих типов говора будут иметь значительно большее значение для нашей филологии.

СОФИЈА РАКИЋ—МИЛОЈКОВИЋ

ОСНОВЕ МОРФОЛОШКОГ СИСТЕМА ГОВОРА ДОЊЕ МУТНИЦЕ
(КОД ПАРАЋИНА)

САДРЖАЈ

	Страна
УВОД	79
ОСНОВЕ ДЕКЛИНАЦИОНОГ СИСТЕМА	81
ИМЕНИЦЕ	81
ЗАМЕНИЦЕ	92
ПРИДЕВИ	96
БРОЈЕВИ	98
ОСНОВЕ КОНЈУТАЦИОНОГ СИСТЕМА	99
ГЛАГОЛИ	99
РЕЗЈУМЕ	118

Југозападна међа косовско—ресавског дијалекта, која је истовремено северозападна међа јужноморавског говора, пружа се од Ртња његовим огранцима на Буковик, одакле се западном косом постепено спушта у моравску долину до Сталаћа.² Важно је, према овим подацима, нагласити да граница између косовско—ресавског и призренско—тимочког дијалекта пролази недалеко од Доње Мутнице, а у косовско—ресавским говорима дуж целе те границе има доста призренско—тимочких наноса.³

Овај рад, дакле, представља покушај осветљавања структуре морфолошког система једног поморавског типа говора у коме се на косовско—ресавску основицу наслојио онај из југоисточног суседства. Тако, по неким својим основним морфолошким особинама, говор Доње Мутнице искаче из косовско—ресавског дијалекта, којем у основи припада.⁴

артикулацију: *собољујем, сејем, девџка, намџте, славуј*, а може доћи и до његовог нестајања у неким облицима присвојних заменица: *мџа, теџа, сеџу*, у ном. синг. м. показних заменица: *овџ, таџ* и у 3.л.пл. презента неких глагола: *уживџу, презивџу—се*.

Сугласник /џ/ чува се у малом броју речи, углавном у туђицама: *франџџ, шифџн, фрџла*. У осталим ситуацијама редовно се супституише сугласником /в/: *виџкер, вџша, кџва*.

Африката /s/ место /з/: *свџзда, свџрка*, пресџо среће се обично у говору старијих људи, а и код њих често у слободној варијацији са /з/.

Сугласник /х/ елиминисан је у иницијалном положају: *аџйна, дџу, рџним—га*, а у медијалном положају имамо супституцију: *џво, стрџа, приџод*. У финалној позицији, такође, дошло је до губљења /х/ или до његове супституције: *стрџа, дрџа, сџе, смџај, плџк*.

Белари /к/ и /г/ нормално се изговарају у свим позицијама сем у, финалној, где имају изразиту палаталну аспирацију: *војник^х, поток^х, бџле^х, стрџег^х*. Старо —л (—) понекад је невокализовано, па имамо дублетне облике: *стџона / стџлна, свџски / сџлски*.

До метатезе сугласника дошло је у лексемама: *ерџџе, гџџџе, кџџџи, клџџџе*.

Група *лск > џк*: *петрџџиџки, вџмџиџки, Бџшковиџка мџла*.

¹ Информатори су ми били: Живка Радовић (1922), Милева Секулић (1900), Калина Вукадиновић (око 90 година), Милија Радовић (1914), Десанка Вукадиновић (1911), Велика Стефановић (1899), Гвоздена Рачић (1903), Николија Рачић (1907), Ружа Бошковић (1907), Загорка Ружић (1901), Бранка Бошковић (1934), Петројка Ракић (1931) и покојна бака Борка Дола Радовић (1911).

² Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*. — Нови Сад, ²1985, 101.

³ П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, 104.

⁴ Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*. — СДЗБ, Београд, књ. XVII, 1968, 302—329 бележе, поред синтетичке деκлинације, употребу општег падежног облика с предлозима у служби зависних падежа. Ову појаву објашњавају не као инфилтрат који у својој експанзији прелази границе призренско—тимочке говорне зоне, већ као особину унесу у ресавски говор миграционим струјањима из крајева источне Србије. И Радоје

ОСНОВЕ ДЕКЛИНАЦИОНОГ СИСТЕМА

На испитиваном су се терену сукобила два деклинациона система: призренско—тимочки, чије је основно обележје употреба општег падежа с предлозима и основни, косовско—ресавски деклинациони систем — са свим падежним облицима.⁵ Из тог сукобљавања изашла је стара косовско—ресавска деклинација знатно нарушена. У овом говору доследно се облички издвајају: номинатив, акузатив, вокатив и датив. Иначе, у употреби је општи падеж (по облику је то акузатив у једнини, а номинатив у множини) са предлозима у служби појединих зависних падежа (генитива, инструментала и локатива), а готово сасвим су напуштени синтетички облици инструментала и локатива, док се за исказивање једнинских генитивних значења употребљава и општи падежни облик, поред употребе одговарајућег синтетичког падежног облика. Деклинациони систем у говору Доње Мутнице у још неколико праваца је нарушен: ликвидацијом III именичке врсте, делимичним затирањем видских разлика код придева и делимичним напуштањем променљивости бројева. У ограниченом броју могу се срести и облици аналитичке компарације придева. Аналитички принцип компарације омогућио је да се у извесним случајевима пореди и именице, глаголи и прилози: *пѠ—ме стра од—њѣга, Ѡн нај мѠж да—тѠ урѠди, Ѡн пѠ учиѠ од—њѣга, нај вѠлим Ѡ—оглѠђем кѠске, пѠ близо.*

ИМЕНИЦЕ

Код именица у говору Доње Мутнице разликују се род и број, затим падежни облици у мери и по систему падежних облика, који могу бити карактеристични за прелазне говоре на међи косовско—ресавског и призренско—тимочког дијалекта. Има колебања и померања у роду. Именска флексија сведена је у једнини, осим независних падежа — номинатива, акузатива и вокатива, на генитив, датив и делимично локатив код именица II деклинације, с тим да се у служби генитива јавља и општи падежни облик. На основу забележеног материјала може се утврдити дистинкција: синтетички генитив углавном долази у комбинацији *предлог + падеж*, аналитички генитив углавном долази у комбинацији са *количинском одредбом* или *егзистенцијалним глаголом*. И у овом говору важи

Симић, *Левачки говор*. — СДЗБ, Београд, књ. XIX, 1972, 221, наводи “но у Ј. се чују, код речи са деклинацијом, паралелно с облицима једног и другог типа, и конструкције о општим падежом”.

⁵ О аналитизму именичких система у балканским језицима вид. детаљније код Петја Асенова, *Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския съюз*. — Софија, 1989, 54—67.

О систему деклинације у призренско—тимочким говорима уп. Александар Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. — СДЗБ, Београд, књ. I, 1905, 301—304.

правило о синкретизму номинатива и акузатива именице мушког рода која значи нешто неживо, и генитива и акузатива код оне која означава нешто живо. У множини је именска флексија сведена на *susus generalis* (акузатив је изједначен са номинативом у сва три рода) и на посебан облик за датив. Треба напоменути да се облици за датив највише користе код именица које значе жива бића, док се код осталих именица говорници углавном испомажу различитим предлошким конструкцијама како би избегли праву усмереност, нпр. *пришо сам уз буре* уместо *пришо сам бурету*. Поред старијих морфолошких структура, које постоје као репрезентанти основног штокавског деklinационог система, у говору Доње Мутнице имамо аналитичке конструкције као еквиваленте осталих падежних облика (делимично једнинског генитива, множинског генитива, инструментала и локатива). Забележени су још и остаци синтетичког инструментала у прилошкој функцији, а има и нешто примера синтетичких падежних облика инструментала и локатива, који су или остаци старе деklinације, или су усвојени као резултат снажне експанзије стандардних језичких форми у новијем времену.

Именице I и In деklinације. а/ Једнина. 1. *Генитив*. Именице оба деklinациона типа имају у генитиву јединине падежни завршетак *-а*, као што је то и у стандардном језику: *кад—остане човек без—живота, бдље од—благога дана, из—кукуруза, после—рата, из—потдка, па—у—сред—дња, около—плота, од—вампира—не било стрја, да—лечиш тд дете од—засипа, из—једнога гроба, преко—прага, код—чобра позади, од—тога дња, рипи од—тавина,*⁶ *без—домаћина, до—Велигдана, од—качамка одвјено, докотрлд—се до—потдка, од—краја па—до—краја, из—мјјега цџпа да—дам, од—Божјћа до—Ускрса, дђшо из—рата, код—једнога мјјега стрјца; из—мјста преврнуо, запдј—га ис—црпчета, ујјтру прџ Сунца, преко—врела, тд—ти од—срца, на—вр сџла.* У овом говору се, не ретко, за исказивање генитивног значења употребљава и облик акузатива / општег падежа, не само у случајевима када је падежно генитивно значење обележено предлозима *из, од* и *до*, већ и онда када се оно исказује обликом без предлога (уз егзистенцијалне глаголе или количинске одредбе): *ддма други, дан, из—први сџџки рат, из—Попдџац, до—крај мјесеца, и—сџра пџла чџнак;*⁷ *чџк из—трџће сџло, из—Бдшњане, нџма сџрење, прџшло мјло време, човек из—Буљане, имдо ддста имџње, гџ йма мјсто, из—једно оделџње у—дрџго.*

2. *Датив*. Нормалан је посебан облик датива за именице I и In деklinације, са двама специфичним функцијама — наменском и посесивном. У овом је облику доследан наставак — *у: дџу нџма гддина, сџмо једна бџла дџу, дџла онџм човеку, примџкла—се мџмку, мџем зџту—се родџло унџче,*

⁶ Предлог *од* је овде преузео и аблативно значење које се у књижевном језику изражава предлогом *с*. У нашем материјалу налази се још један такав пример: *кдса—ми сџв онџла од—гдџе.*

⁷ Петрифицирани су генитиви у заклетвама: *Бдга—ми, детџта—ми.*

примакло—се сѣлу, окрѣнула—се према—сѣвем дрвету, према—обрѣзу; у—Милдратовем сину кѣћу, мѣм брѣту шурѣк.⁸

3. *Вокатив*. Наставци су за овај падеж у говору Доње Мутнице -е и -у, при чему је први резервисан углавном за именице са тврдим консонантом у основи: *чѣвече, брѣте, зѣте, нѣрѣде, сине*, а други за оне са палаталним: *прѣјатељу, родитељу, кѣћу јѣдан*.

У доњомутничком говору приметно је колебање у употреби наставка -е / -у код именица које се завршавају старим палаталним сугласницима, при чему је чешћи други наставак: *овѣаре / овѣару, кокошаре / кокошару, коваѣцу / коваѣче*. Забележено је и *коваѣч, овѣар*, дакле вокатив изједначен са номинативом.

Именица *ѣдр* има доследно наставак -е: *ѣдре*, а тако је и *Тѣдоре*.

Према *Милош* вокатив је *Милоша*. Тако је и *Ћроше*.

4. *Акузатив / општи падеж*. Код именица I деklinације акузатив се облички, као и у стандардном језику, подудара са номинативом код именица које значе нешто неживо и са генитивом код именица које означавају нешто живо: *завѣше—ми нѣкат, дѣжи гѣре нѣс, па—све—дѣље у—луѣ, Цѣгани прѣђше низ—дрѣм, вѣдо крѣв, поглѣдни човѣка у—дѣчи, вѣкни кѣма, тѣре на—кѣња, уловѣо зѣјца јучѣр, поглѣј јунѣка*.

Код именица II деklinације акузатив је, као и у стандардном језику, увек изједначен са номинативом: *запѣј дѣте, послѣжи кѣмче, увѣтим—ти јѣ пѣле, исѣчи стѣкло, низ—пѣље ѣдѣш, вѣдиш сѣло, ољѣскала—сам лѣнче, д—оградѣ крѣло, тѣрили—смо—га нѣ—дно ѣѣве*.

5. *Инструментал*. Услед специфичног морфолошког развоја у овом говору срећемо се са аналитичким типом инструментала. Овде дајемо потврде за употребу општег падежног облика, тј. акузатива са инструменталним предлозима *с / сѣс, под и пред*: *дѣће сас—јѣднога човѣка, дрѣги сас—дрѣгога кѣња, сес—Жѣвка—се разговѣру, не—говѣри с—мѣжа, рѣди с—камиѣн, с—бѣч—га удѣрио, дѣни—се вѣнѣдѣли под—шѣливѣр, пред—главни улаз ѣма звѣндра; зар—да—се—грѣшиш сас—пѣле, долазѣо с—ѣвѣдѣо дѣте, не—смѣш—га помѣнеш с—ѣвѣдѣо прѣво ѣме, олѣпѣно с—бѣѣто, исѣко—се са—стѣкло, са—цѣло сѣло посѣдѣжан*.

Осим инструментала са прилошком функцијом: *нѣсе рѣдом, сѣлом долазѣо, дѣвѣли шѣком и—кѣпѣм, чули смо свега три примера синтетичког инструментала: с—дрѣвѣтом, с—дѣтѣтом, ѣшо пѣтем* (чешће *ѣшо низ—пѣт*).

6. *Локатив*. У служби локатива је облик општег падежа (акузатива) са предлозима *у, на* и *о(д)*: *жѣвѣо мѣло у—град, и—мѣ прекѣдноѣ лежѣмо у—пѣток, провѣдомо вѣк, сѣѣ у—нѣки стрѣ, пѣно сѣриѣѣ у—ѣѣбар*,

⁸ У једном забележеном примеру функцију датива преузима генитив: *кѣѣдо код—Рѣдѣвоја*.

10. *Акузатив*. Функцију множинског акузатива у овом говору врши општи падежни облик (*casus generalis*) — номинатив множине: *рани бикови, средили и—свдбу и—гдсти, нисам синови имдла, да—проведем кихени свдтови, прѣзала дна волдѣи, учила ти страни језици, рѣбу сјудови, оградѣ ја колачи, он грѣдио грѣбени, разбио—му зуби, пожуни камѣње, пѣњемо—се у—вагбни; добѣли—смо унѣчићи, нарани пилићи, не—мдѣу да—побѣрем јаја, иде на—прѣла, ндси свѣ стѣра одѣла.*

11. *Инструментал*. Функцију инструментала врши множински облик општег падежа с предлозима *с / свс, пред* и *под*: *долѣзѣли с—кѣњи, ел—сес—волдѣи долѣзѣли, нек—иде с—њѣјни дрѣгови, грѣѣ с—ндкѣти, с—ти дѣаци, бѣјемо с—камѣње, са—српови—се нѣпре радѣло, под—пѣсти осѣћа; сѣм с—пѣци да—се—бѣриш, да—се—мѣж глађу с—јаја, са—дрѣга сѣла—се такмѣче; стѣојѣи пред—врѣта, идѣу с—рѣзна кѣла.*

Облици синтетичког инструментала забележени су у свега три примера: *ишли с—кѣлима, с—мѣјема очѣма—сам видѣла, с—говѣдѣима.*

12. *Локатив*. У говору Доње Мутнице место облика синтетичког локатива употребљава се множински облик општег падежа са предлозима *о(д)* и *по*: *сѣмо о—мѣмци разговѣру, причѣ нѣшто од—њѣни стрѣчѣви, лѣтѣо по—брѣгови; пѣше тѣм о—рѣзна сѣла, смѣца—се по—брѣда, а тако и pluralia tantum бѣли—су на—кѣла зѣјно.*

13. Хипокористичне фoрме именица типа *Ђура (Сѣва, Љубѣ, Тѣма)* у овом говору увек имају промену по II деклинацији *јзѣла од—Ђуре, јзѣни од—Ђуру — дѣла—сам онѣм Ђуре — видѣо Ђуру — ѣј Ђуро — сес—Ђуру—се разговѣрѣла — разговѣру о—Ђуру.*

14. Мушка имена типа *Рѣде (Мѣле, Дѣне)* имају промену: *бѣла код—Рѣдѣта — дѣла Рѣдѣту — вѣкѣни Рѣдѣта — ѣј Рѣде — иде нѣд—руку с—Рѣдѣта — о—Рѣдѣта причѣу.*

15. Код хипокористика на *-и* као *Зѣки, Мѣки* у акузативу се јављају облици на *-ита*: *вѣкѣни Зѣкѣта, видѣо Мѣкѣта*¹¹ (дѣтив *Зѣкѣту, Мѣкѣту*), аналогијом према *Рѣдѣта, Рѣдѣту.*

16. Имена типа *Данѣло (Гаврѣло)* и *Благѣје (Вићѣнтије, Димѣтрије)* имају деклинациону шѣму мушког рода: *од—Данѣла — примѣко—се Данѣлу — вѣдѣи и—Данѣла — ѣј Данѣло.*

17. Једнинско проширење *-ин* познато је код именица: *Срѣбин, чѣбѣнин, Цѣганин, грѣђанин, бѣрбѣрин, Мутѣничанин, Крушѣвѣљанин*. Номинатив множине гласи: *Срѣби, чѣбѣни, Цѣгани, грѣђани, бѣрбѣри, Мутѣничани, Крушѣвѣљани.*

¹¹ Уп. Недељко Јогдановић, *Гѣвор Алексиначког Поморѣва*. — СДЗБ, Београд, књ. XXXIII, 1987, 151.

Појединачне појаве. 18. Именице *леба*, *лука* и *сира* увек имају такве форме и не показују променљивост: *бели леба — д—йде да—ми—украде од—онај леба — днели његдеи јечмен леба, несмо имали кјсо леба да—јемо — тјурим нешто с—леба, спреимим леба и—с—леба; црни лука — од—лука—ми удариле сјзе на—дчи — вдим да—јем лука — зачйниш с—лука; стари сира — од—млад сира—се прдви — днела сира на—пйјац.*

19. Именица *деда* у овом говору увек има облике: *од—мдјега деду, нйје—се растйјала од—деде — у—мдјем деде кјућу — чјеа деду — еј дедо — живела с—тдеа деду*, дакле деклинациону шему женског рода.

20. Именица *дан* увек има деклинациону шему мушког рода: *бдла од—благога дана, од—та дан — у—та дан ддошо — пред—онај дан — у—један дан—се свд тд десило*. Номинатив множине гласи *данови*, а у генитиву множине је *мдго дданови прдшли*, али и *шесндес дана*.

Ако стоји уз име неког празника, именица *дан* има следеће облике: *Петрвдан — око—Петрвдана — на—Петрвдан, Велигдан — до—Велигдана*.

21. Именица *посао* у јединици има фонетизам *пдсо*: *сдм неки пдсо — сдтрела—се од—пдсо — не—мдж пдслу да—станеш на—крај — йма мдго пдсо — замајд—се с—неки пдсо — на—пдсо—је*. Плуралски облик *пдслови* мало је фреквентан.

22. Именица *мдзак* има деклинациони тип мушког рода: *из—мдзак — мйсли с—та мдзак*.

23. Именица *камен* има само збирну множину (уп. т. 7): *сдм летй камдње — од—камдње — мй отуд бйјемо с—камдње — скдчу по—онд камдње*.¹²

Напомене о роду неких именица. 24. Именице *рдт* и *пуж* увек су у овом говору мушког рода као и у књижевном језику: *тд било после—рдта, он био у—први свдцки рат*.

25. Именица *пйјаца* мења се у овом говору по I именичкој врсти: *пйјац — йде од—пйјаца — пдошо неки чдвек на—пйјац, да—се—йде за—пйјац*.

26. Старе именице на консонант женског рода појављују се са мушким конгруенцијским индикатором и прилазе I деклинацији: *глад—га сдтро, звер—га напдо, ддошо јдсен, ту га смрт ндошо, с—уждго мас, пдошо—му крв, други ндћ прдошо, увдтиш по—неки рдч, пропдо ствар, родйо—се у—вдрош, дуги бдлес/т/ био, у—његдв стдрос/т/, мдго пропдтио у—његдв мддос/т/, посдли с—та сд*. Ове именице углавном имају једино облик *номинатива* и *општег надежа*, који је изједначен са номинативом. Датив није уобичајен код ових именица, пошто су оне претежно апстрактне или

¹² Уместо именице *шав* редовно је *рш*, а уместо *пас* — *пцето*.

градивне. Овде наводимо и облике: *из—вѣроша долѣзи — пришо вѣрошу, од—тѣга ствѣра нѣма ништа (поред од—тѣ ствѣр) — тѣм ствѣру придѣва значај — кад—пришо ствѣрѣма, ђн вѣдо.*

Напомене о неким именицама средњег рода. 27. Именице средњег рода типа *прѣсе* у сингулару имају посебне облике једино за датив и делимично генитив јединице, сви остали падежни облици замењени су општим падежом (акузатив у јединици, номинатив у множини): *од—прѣсета — прѣсету, од—тѣлета — тѣлету, од—пѣлета — пѣлету, од—гѣчета — гѣчету, од—дѣгета — дѣгету, од—бурета — бурету.* У множини се срећу колективне форме: *прѣци — прѣцима, телѣћи — телѣћима, пилѣћи — пилѣћима, гѣчићи — гѣчићима, дугмѣћи — дугмѣћима, бурѣћи — бурѣћима.* Колективна образовања типа *јагњад, телад* не егзистирају у говору Доње Мутнице.

28. Именица *џоке* чује се са значењем “конопац којим се везује сноплѣ, када се жање”: *од—џокета, од—џоке — џокету — везује сас—џоке — ст/ојѣ на—џоке.*

29. Именица *пѣто* — *од—онѢ пѣто—се бојѣм, од—пѣта — баѣи онѣм пѣту — с—тѢ пѣто—се дрџиш* у номинативу множине гласи *пѣта.*¹³

30. У овом говору веома се ретко чује лексема *детѣнце*, а никако се не чује *детѣшце*. Чује се најчешће *миѣко дѣте*.

31. Именица *дѣбо* средњег је рода и непроменљива је: *лѣтѣе дѣбо, зимѣе дѣбо, које—ли дѣбо — прѣдѣмо до—нѣко дѣбо — у—овѢ дѣбо.*

32. Именица *јајѣ* изгубила је у овом говору деминутивно значење. Друга форма *јаје* ретко је у употреби. Примери: *од—јајѣта, од—јајѣ — јајѣту — дај—ју једно јајѣ — кѣѣни—се с—тѢ дрвено јајѣ — сѢд—сам збрѣла седамдѣсет јајѣта; јајѣа—се не—нѢсе свѣку субѢту на—пѣјаѣ — од—јајѣа напѣвим тѢрту — зѢру јајѣа, разѢје јајѣа — било да—се—гађамо с—јајѣа — ки—да—ст/ој/ ѣ на—јајѣа, а забележено је и разѢјѣем по—дѣѢ три јајѣта — траже јаја.*

33. Именица *дѣте* има следеће облике: *од—дѣтѣта / од—дѣте — дѣѣа дѣтѣту — зѢѣѣи дѣте — гѣ дѣте — с—дѣте ѣшла у—вѣрош — причу нѣшто од—онѢ бѢлесно дѣте — имѣли—смо три дѣтѣта — с—дѣѢ мѢји дѣтѣта, а у множини: дѣѣа—су тѢ — код—мѢу дѣѣу—сам — шѣла гѣће тѣжене људѣма и—дѣѣѣма — бѣгам с—мѢу дѣѣу — а—Ѣн кѣже: дѣѣа, немѢ—да—се сѣгрѣте.*

34. Именице *дрѣво* и *зрѣно* у дативу јединице имају облике *дрѣвету* и *зрѣнету*, а у генитиву јединице срећемо дублетне ликове: *од—дрѣѣѣта / од—дрѣво, од—зрѣнѣти / од—зрѣно.* Забележено је и *пѣт дрѣѣѣта, нѣколко зрѣнѣта.*

¹³ Придев изведен од именице *пѣто* гласи *пѣшки*.

Збирна множина је једина коју има именица *дрво* — *дрвѣће* док други облици нису забележени. Множину именице *зрно* нисам чула. Од именице *крило* номинатив множине је *крила*.

35. Именице *око* и *уво* имају деклинацију: *до—ока, испод—око — кад—примакнем дѣснем оку — вѣдим сам на—једно око — с—једно око гледа — ст[о]ји—ми у—око неки рус; испод—уво / испод—увета — увету — чује на—лево уво — с—уво — у—уво—ми има нешто, а у множини су мушког рода: маји дчи — испред—дчи — кад—примакне очима — гледај с—дчи — магла—ми на—дчи; уши—ти прлави — из—уши — пѣри уши — слушаши с—уши — у—уши—ми неко зујање.*

36. Именица *челаде* својим јединским облицима понаша се као и друге именице средњег рода с проширеном основом, али се веома ретко чује: *од—челадета / од—челаде — дала челадету*, док је у множини мушког рода: *дѣбар—му чѣлад — од—вѣдв чѣлад — чѣладу дѣва.*

37. Именице *раме* и *сѣме* имају деклинацију средњег рода: *скинуо са—раме, са— рамена баџио — по—рамену— га ударио — подбаџио на—раме — мрда с—једно раме — вѣси—му на—раме; од— сѣмена / од—сѣме — сѣмену — вѣди сѣме. У множини је болѣ—ме рамена.*

38. Именица *теме* у овом говору гласи *тѣмељ* и мушког је рода.

39. Именица *јетра* у говору Доње Мутнице није позната. Место ње говори се *цигѣрица / цигѣрка*.

40. Именица *плећа* у овом говору није *pluralia tantum*, већ има лик *плѣћка*, множина *плѣћке*, те промену женског рода.

41. Именица *прса* у говору Доње Мутнице није позната, чује се *грудн: из—грудн—му рче нешто — према—грудима — тѣри на—грудн — боли—ме пѣд—грудн — лежи—ми на—грудн цѣо нѣћ.*

42. Уместо именице *пазухо* у овом говору нормално је *мишка: тѣрио под—мишку и—ндси*, а у множини *мишке: држи—га под—мишке.*

43. Именица *вѣче* најчешће се чује у том лику и онда је средњег рода: *добро—вѣче, на—Бѣдње вѣче, от—пршло вѣче дѣвече*, али се чује и са ликом *вѣчер* и тада је женског рода: *и—дѣђеш дрѣгу вѣчер, па—идемо и—ми свѣку вѣчер, кад—бѣдне љвечер.*

44. Именица *говѣдо* најчешће се у говору Доње Мутнице чује у форми *говѣче* (једино пеј. *говѣдо једно*): *од—говѣчета / од—говѣче — говѣчету—сам дала — продао говѣче.* Лексема *говѣда* осећа се као збирна именица која има множинску промену. Поред облика множине, забележен је у акузативу и облик са падежним завршетком *-у*, тј. облик именице женског рода на *-а*: *од—говѣда — говѣдима—сам дала — ја вѣдим говѣду — сас—говѣду.*

Именице II дефлекције. а) Једнина. 45. Генитив. Именице женског рода имају у генитиву наставак *-е* као што је то и у стандардном језику: *од—кџе, од—кџе, стрџ—не од—мџке, вџлику мџку видџли од—тџ Мџрице, крџло од—лисџце, остџла—сам без—мџке, од—вџдџе жџне, тџ—му од—дрџге жџне, вџдо око—кџће, дџста—ј зџмље, код—кџће, преко—вџде, из—кџће да—не—џдџш, код—вџ струџдре, наџили—се вџде, дџшла—сам из—планџне, до—стџнице—га прџтио, измџлџло из—постџље, нџ—дно њџве, дџђемо из—њџве, у—лџд код—рџке, око—гџше, џмрели од—гџшобџље, кџса—ми свџ опџла од—глаџве, ја—га пџштим више—глаџве преко—љџљке, из—бџлнџце, од—зџмље напџрџлено, од—нџднџце—сам жџвџла, до—тамнџне, кџј до—кџловоџе, седџ код—рџдџбина. Поред оваквог синтетичког облика генитива, употребљава се и облик општег падежа / акузатива у значењу партитивног генитива уз обавезно присуство квантификатора и без предлога: *комџт сланџну у—тџрџбу, донџо кџло ракџју, пџну крџшџу мџсо донџла, џзнџш комџт прџју, да—накџсимо јџдна дџбра кџла дџтелину, и—џбрик ракџју, д—џзнџш пџрџче бџмџбџну. Забележен је и један пример општег падежа м. генитива уз егзистенцијални глагол — *нџгде прџска нџма.***

46. Датив. Именице женског рода у овом падежу увек имају завршетак *-е*: *дџбро—ми ћџрке, мџње—би мџје снаџе бџо тџрет, рџко мџје снаџе, пџвамо пџсме младџжџње, сџстре—сам дџла, дџдо онџ жџнџ, штџ—си тџ тџ кџће, предџмо бџквицу тџмо старџшине, мџем дџде мџјка наслџдила то имаџе. Наводимо и један пример за посесивни датив: *такџ и—мџј дџда рџђо, мџје свџкрџе свџкар.**

47. Вокатив. Основни наставак вокатива код именица II дефлекције је јесте: *-а: сџстро, мџјко, жџно, Брџно, Рџжо, Дџсо, гџско, срџно, кџћо, зџмља.* Овај наставак забележен је и код неких именица, код којих се облик вокатива једначи са номинативном, па имамо паралелне ликове: *Мџријо / Мџрија, тџтко / тџтка, стрџнко / стрџнка.* Увек је: *мџмо, тџто, бџбо, дџдо, чџчо.*

Вокатив је једнак са номинативом код следећих именица: *Мџлка, Жџвка, Рџдџјка, Брџнка, Бџздџнка, Дџринка, Јџванка.*

Женска имена: *Мџлица, Рџжица, Вџрица* и сл. имају у вокативу редовно наставак *-е.* Једини забележени изузетак је женско име *Дџница,* чији вокатив гласи *Дџнџцо.*

Остале именице на *-ица* забележене су са паралелним наставцима *-ицо / -ице: кџкавицо / кџкавице, невџрнџцо / невџрнџце, другџрицо / другџрице, несрџтњџцо / несрџтњџце, голубџцо / голубџце.*

48. Акузатив / општи падеж. Акузатив или општи падеж у овом говору код именице II дефлекције има само наставак *-у: ћџш—да—ми—дџш тџ дџвџјку, вџдо сџстру, слџшај кџкавицу, вџдо кџћу, срџдџли свџдџбу, пџгодио мџжику, рџну џмам, пџломи грџну, дџгни нџгу, џшо у—вџду, у—нџку вџну—сам—се са рџла.*

49. Инструментал. Значења овог падежа исказују се у говору Доње

Мутнице општим падежним обликом — акузативом са пред јозима *с / сњс*, *пред* и *под*: *сас—учитељку—се познавам*, *с—ту ћерку*, *с—мду мајку*, *са—стѡку*, *чека тѡмо с—батину*, *мајка—га задојила с—леву сису*, *бијеш сес—машку*, *пред—сестру—си*, *стајала под—грану*, *лежѡмо под—јѡбуку вѡлику*.

50. У служби локатива у употреби је облик општег падежа — акузатива са предлозима *у*, *на* и *о(д)*: *у—кућу—ми дрѡва крѡтили*, *три ѡпо месеца у—бѡлницу*, *прекѡноћ не—сѡмо да—лежѡмо у—кућу*, *и—ајѡуци—ни седѡли у—кућу*, *раѡе у—продавницу*, *испеѡ—се леѡа у—црепѡљу*, *тѡ тѡм бѡло у—вѡ мѡлу*, *спѡву у—сѡбу*, *ми бѡремо сѡно тѡм на—ливѡду*, *самѡлеш на—машину*, *о—његѡву жѡну нѡшто причу*.

У испитиваном говору за локативна значења забележени су и облици са падежним завршетком *е < ѡ* (као и у дативу), увек у вези са предлогом *по*: *пѡшли—сѡ тѡм по—Баѡе да—бѡгамо*, *ѡде по—шѡме*, *глеѡам по—цркѡе*, *да—се—не—трѡћа вѡше по—шкѡле*.

б/ Множина. 51. *Номинатив — Акузатив*. У говору Доње Мутнице функцију акузатива множине код именица женског рода врши општи падежни облик (*casus generalis*) — номинатив множине. Именички наставак за номинатив — акузатив множине увек је, као и у књижевном језику — *е*: *рѡним ѡсам јунѡце*, *да—вѡдим другарѡце*, *имѡла—сам ћерке*, *сѡм тѡ две сестре имѡ*, *да—вѡдим њѡве*, *отѡдне у—њѡве*, *тѡ гѡдине—сѡ дѡбро провѡли*.

Синтетички облици генитива — локатива множине са значењем акузатива јављају се код именица *рука* и овакви примери: *котлѡјку у—рука* и *ѡјде на—њѡву*, *бакрѡче у—рука гѡздењѡче* и *бѡгамо уз—брѡ*.

52. *Датив*. У дативу множине именица II врсте обичан је скоро увек завршетак — *ама*, као и у књижевном језику: *сѡстрадама*, *женѡма*, *другарѡцама*, *мајкама*, *шѡмама*, *цркѡама*, *пѡсмама*. Поред овог завршетка, јавља се спорадично и завршетак — *ема*, па имамо: *кокѡшкама / кокѡшкема*, *ѡѡа крѡвама / ѡѡа крѡвѡма*, *лѡткама / кѡт—ће да—прѡвѡмо лѡткѡма*.

53. *Генитив*. Општи падежни облик јавља се у служби генитива без предлога и са предлозима *око*, *до*, *од* и *из*: *кѡѡа гѡдине ѡма*, *ако—нѡма нѡре тѡмо*, *кѡлко мѡшке — тѡлко бѡбе*, *по—шеснѡес шѡтке код—колѡбе—сам имѡла*, *око—вртнице*, *ѡс—сеѡамнѡес ѡ—по гѡдине*, *и—от—шѡлѡве* и *од—грѡје*.

У генитиву множине код именице *рука* и *нѡга*, поред облика општег падежа, јавља се и облик: *сѡѡ—ми—се кѡѡа ѡуштила од—рука* и *од—нѡга*.

54. *Инструментал*. У инструменталу се употребљава множински облик општег падежа са предлогом *с / сњс*: *ѡде са—жѡне*, *с—ѡѡске оргѡѡио*, *ел—сѡлѡци живе сас—њѡве*, *такѡ—се с—грѡне учѡни*, *сѡм лѡпу с—котлѡјке*, *с—тѡице—се разговѡра*.

Забележена су и два примера синтетичког инструментала: *с—рукѡма*, *виѡушкема—ће да—јѡду*.

55. *Локатив*. У локативу је у употреби множински облик општег падежа са предлозима *у, на* и *о(д)*: *у—шуме мдоу—да—се нађу те гљиве, сам у—кошуљке копу, држи у—руке, држи—ју на—ндге, да—испричам сад од—седљике*.

Забележен је само један пример типичног косовско—ресаавског локатива: по *ливада*.

56. *Именице*: *молба, брзда, рука, нога, слуга* и *страна* потпуно се уклапају у наведене једнинске и множинске деклинационе обрасце именица II врсте: *поломио руку — с—ову руку мдоу по—мдо — држим—га на—руку — свѣ—ми— испада из—руке — радим у—руке, ст/ојју—ми на—ндгу — од—ндге свѣки одлес почиње — мрда и—с—руке и—с—ндге — јдш—се држи на—ндге, ће—ми—видиш молбу — сам с—јѣдну молбу—сам дошо — из—свѣ те молбе—се види, неколико брзде, имали слугу — тѣ били слуге — слугама—се давало, са—свѣ стране*.

57. Уз све бројеве веће од један именица *гдина* гласи: *дѣг гдине, пѣт гдине*, а тако је и: *пѣ шѣс гдине, дѣс гдине живео, био у—робљу петдес гдине, педѣсет и—пѣт гдине—сам живео*.

58. Двосложна хипокористична женска имена увек имају номинативну форму типа: *Мара, Ката, Стана, Рука*. О вокативу ових имена уп. т. 47 на стр. 15.

59. *Именица свиња* мења се у множини по наведеном деклинационом обрасцу именица II врсте: *тѣ јдш од—онѣ свиње јѣмо — заклѣмо свињу чѣс — лежи под—свињу — дава свињама — чује свиње*.

60. *Именица браћа* мења се попут именице *дѣца* (уп. т. 33) : *кот—браћу остала — браћама праћам — има браћу*.

61. *Именице јасла* и *нађва* су *pluralia tantum* средњег рода и непроменљиве су: *одмакни—се од—јасла — пришо уз—јасла — вѣздо—сам за—јасла, очисти тѣ из—нађва — јзни нађва*.

62. *Именица гребуља*, у множини *гребуље*, има деклинациону шему именица II врсте: *јзни гребуљу — с—гребуљу—се гребуља*. Таква је и именица *вила*.

63. *Именица мати* у говору Доње Мутнице није уобичајена. Место ње говори се *мајка* и *мама* (хип.) и обе ове именице имају деклинациони образац II врсте: *од—мајке / од—мајку — маје мајке била година — поздравѣ мајку — жѣлим јдш за—мајку и—дѣ—века—ћу да—жѣлим, од—маме / од—маму — тѣ—сам купио маје маме — зѣвни маму — ѣј мамо*.

64. *Именице кост, кокош, кћи* и *ваш* срећу се у овом говору проширене суфиксо *—ка*: *кѣска, кокошка, ћѣрка* и *вашка* те отуд све имају деклинациону шему II именичке врсте: *скида мѣсо од—кѣске — оглождо кѣску — сам кѣске остале од—ѣѣ, д—уѣѣтим јѣдну кокошку — остѣо пѣваѣ*.

с—једну кокџку — кокџкема двама да—једу, код—ћерку сам, стареји од—мџе ћерке — дџоро—ми ћерке — вратили—смо ћерку после—три месеца — дџоро—сам с—ћерку — имала—сам две ћерке — с—обадећ ћерке сам задовољна.

ЗАМЕНИЦЕ

Личне заменица 65. Личне заменице у говору Доње Мутнице разликују номинатив, општи падеж — акузатив и датив, уз обавезну напомену да за личну заменицу 1. лица једнине *ја* редовно бележимо синтетички инструментал *мдном*, док се код личне заменице за 3. лице једнине *џна* у служби генитива јавља, поред облика општег падежа, облик *њџи*. Општи падеж и датив имају пуне и енклитичке облике.

66. Деклинациони образац личних заменица у овом говору изгледа овако:

Н	<i>ја</i>	<i>та</i>	<i>џн џно</i>
ОП	мџн(е), ме	тџб(е), те	њџга, га
Д	мџн(е), ми	тџб(е), ти	њџму, му
И	мџном		
Н	<i>џна</i>		
ОП	њџ, њџу, ју		
Д	њџ(јзе), ју		
(Г	њџји / њџ) ¹⁴		
Н	<i>та</i>	<i>ва</i>	<i>џни џне џна</i>
ОП	наџ, не	ваџ, ве	њџи, и[х]
Д	наџ(а), ни	ваџ(а), ви	њџма, и(м)

67. Енклитичким дативским формама често се изражава посесивност: *мџж—ми отиџе у—рат, џтаџ—ни отиџе у—рдџста.*

68. На основу забележеног материјала не може се утврдити да ли се дужи или краћи облици типа *мџн(е), тџб(е)* чешће употребљавају, нити се може поставити правило у којим се случајевима употребљава дужи, а у којима краћи облик.

Примери: *та код—мџне; мџџи од—тџбе, ја код—тџбе; код—њџга, њџма—ју, од—њџ—сам јзела, трџимо код—њџ; ниџшта њџмамо лџше меџу—наџ, бџш—је тџ бџло код—наџ, бџга од—наџ; огрџдџше сџндџк од—њџ; но—ми—га—јџо, мџне бџле три гџдине, а—мџне жџо; штџ—ти—се гџ наџе; а—џтаџ—ју сџвџ вџкџо, па—ће—му—и—сџд дџџу, ми—се придрџжимо њџму; мџџо—ни—је, дџо—ни—га Бџг, отџџ—ни кџџи џџу глџдни, а—штџ—ће—ни дџске; кџко—ви тџ мџсо; сџџиј—и[м] по—јџдне гџће; што—ти—мџне ниџи*

¹⁴ О овом облику вид. П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, 103.

пiтала, Брива—ме ддведе, куј мѣн обдржава; сѣм—те вiди, имѣло за—тѣб, нѣћу тѣб да—питај, он—те не—пита; стрѣ—ју, што—и—дн—ју вdли, вiдиш—ју, и—њд пдсле ожѣнимо, вiче на—њд, не—смѣш—га помѣнеш с—његдво прѣво ѣме, кат—сам—ја њѣга носила; а—сѣд—не пѣ стрѣ, истѣра—не нѣполе, ѣе—не—вампири подѣве, днѣ да—не—убију нѣће, остѣвио—не четѣри детѣта; вiдо—ве тѣм у—варош; за—њд мѣра да—ѣма, нiсмо—и[х] ни—спѣкували, ко—ћу—и[х]—ја вdдим, ел—не—вѣла кад—и[х]—прдстрем, глѣдам у—њд; да—ѣду сас—мdном, да—те—днѣ гdне с—мdном, сѣт—ће днѣ да—пукну за—мdном; мdго лѣпо с—тѣбе жiвѣла; ѣшла—сам с—њѣга у—шкdлу, и—днѣ с—њу ѣшла, с—њу—се тју и—завршѣло; с—вѣс—се не—друже; с—њд—се разговѣра; једнѣко пiше на—њд.

69. Забележено је и неколико примера књижевних облика инструментала: *немд да—пiје дѣте вdду с—тdбом; отиdе с—њдм, жiвѣде с—њдм, нѣмам нiкакву мешѣвину с—њдм; а—и—ја—сам с—њдма, ѣшла сес—њдма.*

70. Овај говор не познаје краће облике личних заменица у употреби с предлозима: *за ме, за њ* и сл.

71. Рефлексивна заменица сваког лица ретко се чује у говору Доње Мутнице, а и када се чује, онда је то увек исти облик општег падежа — *сѣб(е)* и увек у вези са *сѣм*: *сѣм сѣбе направѣо нѣко злd, сѣмо по—сѣбе—се ѣзлечи, сѣм са—сѣбе разговѣра*.¹⁵ Енклитички облик *се* нормалан је у овом говору.

72. Нису познате конструкције *у се, преда се* и сл.

73. Заменице *ко, нико, шта, ништа* имају у овом говору следећу деklinацију:

Н	куј	нико	шта	ништа
ОП	кdг(а)	нiког(а)	штѣ / чѣга	нiшта / нiчег(а)
Д	кdм(е)	нiкем	чѣму	нiчему

Примери: *штѣ куј знѣ д—угдѣви, нѣма куј да—кdга, нiко нiје мdго да—помдгѣне, кdга вdли, отишо да—кdже нiкем, куј с—кdга дѣе, код—нiкога нѣма; а—штѣ—су тѣ дѣске, у—шта провѣдомо нdш вѣк, дт—шта направљено, дно нѣма нiшта од—нiшта, дdшла—сам до—нiшта. О употреби дужих / краћих облика заменица уп. т. 68.*

74. Речца *ни* не одѣја се од заменице *ко, шта*, тако да немамо конструкције типа: *ни за кога, ни за шта*, већ: *од—нiкога не—бѣга, не—секирд—се за—н шта.*

¹⁵ У испитиваном говору забележен је и пример *сѣди сѣбе глѣа*.

Заменичко—придевска промена. 75. Придевске замењивце, придеви, основни број један и редни бројеви мењају се по заменичко—придевској деклинацији.

76. У деклинацији заменичко—придевских речи остварује се следећи систем наставака:

м. род		ср. род		ж. род	
једнина	множина	једнина	множина	једнина	множина
Н — <i>о</i> , — <i>и</i>	— <i>и</i>	Н — <i>о</i> , — <i>е</i>	— <i>а</i>	Н — <i>а</i>	— <i>е</i>
Г — <i>ог(а)</i> , — <i>ег(а)</i>		Г — <i>ог(а)</i> , — <i>ег(а)</i>		Г — <i>е</i>	
= ОП		= ОП		= ОП	
ОП — <i>ог(а)</i> , — <i>ег(а)</i>	= Н	ОП = Н	— <i>у</i>	ОП — <i>у</i>	= Н
= Н (за неживо)					
Д — <i>ем</i>	— <i>ема</i>	Д — <i>ем</i>	— <i>ема</i>	Д — <i>е</i>	— <i>ема</i>

77. Облици заменица на *-ем*, *-ема* карактеристични су за косовско—ресавске говоре.

78. Из забележеног материјала не може се поставити чврсто правило када се употребљава пуни, а када краћи облик, али се свакако може утврдити да су дуже форме генитива (са покретним вокалима) чешће од краћих.

Пример: *од—све је—млого, Брива—ме дведе кот—тдга човека, кот—тдга двера, код—једнога мјеза стрица, из—једнога гроба, од—његдје жене, из—једно оделѣге у—друго; мјем дѣдв мајка наследила, такв и—мбј дѣда радйо — мје свекрве свѣкар, рѣко мје снаје, онѣм Сѣкулицкем мајку, шта—си ти тѣ куће, тв била тѣм и—тѣм мајка, овѣм два књигу, едио—сам зуби свѣкем, свѣкем надничим, ноћске код—овѣм куће, јутре код—онѣм куће, једно другом да—помогнемо, он прѣдаде мјем човеку, ел—се—номад једне облизнула крѣва; мѣма децѣма двама, тв онѣма великема спремено, такв свѣма, живељо—се по—старѣјема команду; ћеш—да—ми—даш тѣ девѣку, не—смѣш—га помѣнеш, ја—сам тдга излѣчила и—овѣга, на—Светога—Сѣву, она на—Светога—Ворѣја отишла, нѣс јзела другога једнога, кад—сам—ја њѣга носила мѣлога, и—овѣга сина и—јѣш једнога; да—провѣдем кићени свѣтови, учила ти страни језици, сам тѣ две сѣстре имѣла; дѣје сес—једнога човека, други сас—другога кѣна, не—смѣш—га помѣнеш с—његдѣо прѣво ѣме, не—вѣла сес—теѣ ћерку ништа, с—твѣјега дѣду, прѣд—главни ѣлаз ѣма звонѣра, лежимо под—вѣлику јѣбуку; бѣгам с—мду дѣцу.*

Присвојне заменице. 79. Присвојна заменица *њен* у овом говору осећа се књишком, те се појављује у ликовима *њѣан*, *-јна*, *-јно* и *њѣјин*, *-а*, *-о*: *од—њѣјну ћерку / од—њѣјне ћерке — два љѣјне сѣстре — видѣла—сам љѣјну мајку јучер — с—њѣјну дѣцу, од—њѣјнога мѣжа — љѣјнем брѣту жѣна; љѣјине другарѣце—сам прѣнѣла, спрема—се да—понѣсе љѣјинем дѣтѣту — љѣјинѣјема децѣма.*

80. Присвојног генитива *ње* место заменице *њен* у говору Доње Мутнице нема.

81. У овом говору присвојна заменица *њихов* има лик *њин* и следеће облике: *од—њиног(а) / од—њин — њинем, њина мајка — од—њине / од—њину — њине мајке—сам—се ждљила, с—њино дете*; а у множини: *њини родитељи — њинема родитељима сдпшти, њине њиве, њина деца*.

82. Присвојног генитива *њих* место заменице *њихов* у говору Доње Мутнице нема.

83. Упитна заменица *чији* има следеће облике: *чији / чи — од—чијег(а) / од—чији — чијем, чија — од—чије / од—чију — чије*, а у множини: *чији — чијема, чије, чија*.

84. Нису познате форме *чигов, тогов*.

85. Присвојна заменица *мдј, мдја, мдје* у зависним падежима има облике: *од—мдјега / од—мдг / од—мдј — мдјем / мдм, од—мдје / од—мдју — рѣко мдје снаје — у—мдѹ / мѹ ђелѹју*, а у множини: *мдји родитељи, мдје другарице, мдја деца — мдјема децѹма — бѣгам с—мдѹ децѹ*.

86. Општа присвојна заменица *свдј* веома се ретко чује у говору Доње Мутнице: *свдј свдјега чѹва, свдки свдјега гура*.

Показне заменице. 87. Заменице *тај, овај и онај* у номинативу јединице мушког рода увек су без финалног *—ј*.

Заменица *тај*, *та*, *тѹ* има облике: *код—тѹга дѡвера, испод—та — астѹл — то била тѹм и—тѹм мајка — ја—сам тѹга излѡчила; од—тѹ жѡне, из—тѹ рѣку — штѹ—си тѹ тѹ куће — њеш—да—ми—даш тѹ дѡвѡјку; множина: тѹ људи — тѹма људѹма — учѹла тѹ стрѹни језѹци, тѹ дѡв сѡстре — у—тѹ тѹлке мѡје гѡдине, та деца — тѹ децѹ не—мѡж д умѹриш*.

Заменице *овај*, *[о]ва*, *[о]вѡ* и *онај*, *[о]на*, *[о]нѡ* мењају се попут заменице *тај*, *та*, *тѹ*: *гѡ иде ова наѹрод — ноѹдске код—овѡм кѹће, код—вѡ стрѹгаре; јѹтре код—онѡм кѹће, да—вѹдиш нѹ жѡну, гѡ трѡба за—нѡ*. Забележено је и: *ѡн—те не—пѹта од—овѡ*.

88. Односно—упитна заменица *који* једначи се са заменицом непознатог лица *куј*: *мѡмак куј вѡли дѡвѡјку нѡку, куј тѹ чѡвек Брѹва вѡћ знѡ*. Заменица *куј*, *којѹ*, *којѡ* својим облицима не одступа од већ наведених облика у заменичко—придевској деклинацији: *кѡ кѡга вѡли*.

89. Мушки род заменице за каквоћу у говору Доње Мутнице гласи: *кѡки — од—кѡкога — кѡк(ѡ)ѡм, овѡки — од—овѡкога — овѡк(ѡ)ѡм, такѹ — од—такога — т к(ѡ)ѡм*, а исти су облици и у множини: *кѡки, овѡки, такѹ*. У женском и ср ѡнем роду имамо облике: *кѡка, кѡко; овѡка, овѡко; такѡ, такѡ*, и у множини: *кѡке, кѡка; овѡке, овѡка; такѡ, такѡ*.

90. Заменице: *овдлки, овдлка, овдлко; тдлки, тдлка, тдлко; ондлки, ондлка, ондлко* мењају се по наведеној шеми заменичко—придевске промене.

91. Када су ове количинске показне заменице са деминутивним наставцима, онда оне имају облике са —и—: *овољички, тољички, онољички*.

92. Неодређена заменица *неколико* среће се овде увек са гласовним ликом *неколко*: *неколко човѐка били, неколко жѐне биле, неколко детѐта били*.

93. Не постоје облици *неколика* и *неколике*, али је забележен прилог *неколицмйна* са значењем “неколико”: *били неколицмйна*.

94. Заменица *сав* има у овом говору једино непроменљиву форму *свѐ* (једнина): *свѐ—сам мдкар, свѐ—се ицѐпдла, дѐте свѐ калѐво*.

95. У множини и уз зб. именице заменица *сав* има ове облике: *свѐ књѐге а—ја шдче — бдѐли од—свѐи — такѐ свѐма, свѐ жѐне, свѐ дѐца — од—свѐу дѐцу*.

96. Непроменљиво *све* у овом се говору не употребљава у функцији заменичког придева уз именице средњег рода (*све небо, све поље је бело* и сл.).

ПРИДЕВИ

97. Једна од најважнијих особина придева јесте разликовање одређене од неодређене форме, од чега зависи и њихова промена. У испитиваном говору осећање за придевски вид је несигурно. У употреби су форме и одређеног (за мушки род знатно ређе) и неодређеног вида, али без посебних законитости. Видску разлику у наставку налазимо једино у номинативу јединине мушког рода: *нѐје—се садѐо жути кукѐруз но—свѐ бѐли, дѐуги бдлес бѐа*.

98. Само у одређеном виду јављају се следећи придеви у неким сталним синтагмама: *бѐли лѐба, црѐни лѐка, прѐзи лѐка, средѐви прѐс, Вѐлики пѐтак, Свети—Илѐја*, а тако и: *гврѐи, дѐѐи, прѐдѐи, задѐи, лѐви, дѐсни*.

99. Доњомутнички говор зна само за заменичко—придевску (одређену) деклинацију присвојних придева. Облици именичке (неодређене) деклинације придева овом су говору непознати.

100. Присвојни придев *Ђорђев* у овом говору има облике: *Ђорђетов — од—Ђорђетовег — Ђорђетовем*, а тако је и *Радетов — од—Радетовег — Радетовем*. Увек је *Брѐвин — од—Брѐвиног — Брѐвинем, Сѐмѐн — од—Сѐмѐног — Сѐмѐнем*. Генитив јединине од имена *Ђорђе* је *Ђорђета*.

Увек је *Ђурђевдан, од—Ђурђевдана*.

101. Присвојни придев *Мари́н* има у зависним падежима једине облике: *од—Мари́ног — Мари́нем — Мари́но*.

102. Синтагме *бели леба* и *црни лука* увек се срећу у таквом гласовном лику.

103. Алтернација по II палатализацији непозната је код придева *једнак*, *јак*, као и код осталих придева с основом на веларни консонант: *једна́ки — једна́кем, јачи, великема*.

104. У говору Доње Мутнице имамо:

а) компаративе са фoрмантима истим као и у књижевном језику (*—иј—, —ј—, —ш—*): *поштењѝји, прошћѝји, новѝји, светлѝји, здравѝји, веселѝји; млађи, грђи, јачи, дужки; лакши, лепши*. Извесна је експанзија компаратива са фoрмантом *—ш—*, што је уобичајено у косовско—ресавским говорима: *сјвши, глупши, здравши, црнши*.

б) компаратив на *—еј—* једино код придева *стар*: *старѝји, старѝи од—њб, девѝјке ѝма и—старѝје, живељо—се по—старѝјема команду*;

в) ређе облике аналитичке компарације типа *по + позитив*, при чему је често то тип *по + компаратив*: *пб нде, пб лепа, пб бдлесно, пб здравши, пб старѝа од—њб*.

105. Придеве: *чи́с, прѝс, поштѝн* и *здрѝв* забележили смо са паралелним фoрмама компаратива: *чистѝји / чишћѝји, простиѝј / прошћѝји, поштѝнѝји / поштењѝји, здравѝји / здрављѝји*. У овим компаративима на *—иј—* где се јотује претходни консонант, може доћи и до контракције: *чишћи, прдши, поштењѝ и здравѝи*.

106. Тако поједини придеви могу градити компаратив на више начина, па имамо нпр. *здрѝв — здравѝји, здрављѝји, здравѝи, здравши, пб здравѝ; прѝс—простѝји, прошћѝји, прдши, пб прѝс; леп — лепши, пб леп*.

107. Забележен је у једном примеру и компаратив *бѝље поштѝн*.

108. Прилог *рдѝо* (не постоји *рад, рада*) у компаративу гласи *рдѝе, најрдѝе*.

109. Прилог *долѝко* увек има компаратив *дѝље*.

110. Први начин грађења суперлатива се у овом говору не разликује од онога што је уобичајено у нашем књижевном језику: *најлепши, најновѝји, најглупши, најпоштењѝји, најгрђи*. Други, знатно ређи начин, јесте комбинација из аналитичке компарације — *нај + позитив*: *нај леп, нај срећан од—сви ѝи*.

111. Понекв *т* се могу срести у овом говору одвојене речи саставнице, вероватно због *т* тицања изузетности компарираног појма: *нај—си лепши*.

БРОЈЕВИ

112. Бројеви *један*, *два* и *два* имају посебне облике за родове: *један* — *једна* — *једно*, *два* — *две* — *два*, *два* / *обадва* — *две* / *обаде* — *два* / *обадва*.

113. Број *један* деклинира се нормално по наведеним обрасцима заменичко—придевске промене: *из—једнога гроба*, *из—једно оделње у—друго* — *ел—се—номад једнем облизнула крва* — *пос узеле другога једнога* — *одђе сес—једнога човека*, *једна жена била* — *од—једне жене* / *од—једну жену* — *једне жене*.

114. За деклинацију броја *два* забележени су само облици: *двама људима*, *двњма женама*, *двњма децма*, премда се чује и *подњлила—сам на—два детњта* (“уделила сам”).

115. Остали прости бројеви подједнако гласе за сва три рода и индеклинабилни су: *три*, *четири*, *пет*, *шњс* ...

За деклинацију броја *оба* немам из овог говора никаквих потврда.

116. Увек је: *на—две мњсте*, *немњ свњ на—једну мњсту*, *па—се—преуда на—другу мњсту*, али *седњ на његњво мњсто*.

117. Основни бројеви *двадњсет*, *тридњсет* и даље обично имају гласовни лик: *дњдњс*, *трињс*, *четрињс*, *пњдњсет*, *шњњњт* / *шњњсет*, *седамдњсет*, *осамдњсет*, *дњведњсет*.

118. Редовно је *дњдњс (и) јњдан*, *дњдњс (и) два*, *трињс (и) пет*.

119. Увек је: *стњд*, *дњњста*, *трињста*, *четрињсто*, *петњста*.

120. Увек је: *иљада*, *дњњ иљаде*, *иљаду гњдине—ће да—прњђу*.

121. Редни бројеви нормална су појава у овом говору и деклинирају се по заменичко—придевској промени: *прњви*, *други*, *трњћи*, *петндњести*, *дњдњс прњви*, *пњдњњсти*, *стњти*, *дњњстњти*, *иљадити*.

122. Редовно је *пњла мњтра*.

123. У говору Доње Мутнице за скупине од различитих родова два су типа бројних именица, међу којима је јасно утврђен однос: *обојњца бњли* (муж и жена), *ми двојњца* — *од—њи двојњцу* — *њињма двојњцама*, *тројњца*, *четворњца*, али: *петњна*, *шњњтна* ... *дњсетњна* и даље. Облик *дњоје* непознат је овом говору.

124. Поред неразликовања броја за означавање особа истог пола, или различитих полова, не разликују се ни облици бројева за количине од четири и преко пет: *дњњ човека*, *пет човека*, *петндњс човека*.

125. У говору Доње Мутнице не употребљавају се облици “двадесетак, тридесетак”, већ се приближне количине изражавају следећим облицима: *два̀три, пѣшес, дваестѣну човѣка бѣли, триестѣну гддине ѿма*.

126. Мултипликативни број *јѣдан* у овом говору има фoрме *јѣдѣмпут* (обичније) и *јѣдѣред*, али је увек само: *два̀пут, трѝпут, шѣс пута* и даље: *па-јутре по-јѣдѣмпут, сад ми бѣремо јѣдѣмпут кукѣруз такѣ, трѝпут—се наврѣнала*.

127. Збирни бројеви се у овом говору ретко употребљавају. Њихову функцију преузели су углавном основни бројеви. Каже се *с—дѣда кдла дѣшли, чѣтворѣ волѣви, али с—пѣт кдла, са—шѣс кдла* и даље.

ОСНОВЕ КОНЈУГАЦИОНОГ СИСТЕМА

ГЛАГОЛИ

Систем глаголских облика у испитиваном говору није у свему идентичан према другим говорима косовско—ресавског дијалекта. Он је настао као последица укрштања и мешања говорних карактеристика косовско—ресавског и призренско—тимочког дијалекта. У извесној мери очувана је физиономија старог ресавског конјугационог система, иако, заправо, ниједан од конјугацијских система који су се нашли у додиру није сачувао своје првобитно стање. Може се рећи да већина облика које познаје књижевни језик егзистира и у нашем говору. Изузетак чине глаголски прилог прошли и инфинитив, којих у овом говору уопште нема. Губљењем инфинитива овај се говор приближава стању у призренско—тимочком дијалекту. Треба навести да се на испитиваном терену јављају: специфичан футур I (футур с непроменљивим *ће* за готово сва лица, при том много пута и без *да*), разноликост фoрми овог футура, измене у глаголским основама и уопштавања неких облика за сва лица, углавном код помоћних глагола или глагола који имају несамосталну помоћну функцију (*треба, може, мора*). И на плану појединих облика треба истаћи низ специфичности:

- 3. л. мн. презента код неких глагола VII и VIII врсте има и наставак *-ду*, поред уобичајеног наставка *-е*;
- у 3. л. мн. презента глагола VI врсте раширени су облици са контрахованим личним наставком *-у* према књижевном *-ају*;
- врло је чест крњи перфекат;
- уобичајен је наставак *-(х)мо* у 1. л. мн. аориста;
- одсуство 2. л. јд. и мн. аориста;
- одсуство 1. т. мн. императива;
- формацији I неуједначен трпни придев (облици са старим и поновљеним јотовањем, облици са аналошким јотовањем и без јотовања).

Сужавање фреквенције евидентно је код имперфекта, п. усquamперфекта и глаголског прилога садашњег, што је почетак процеса одумирања тих облика.

Због непостојања инфинитива, као основни глаголски облик наводићемо даље у раду 1. лице једине презенте.

1. *Инфинитив*. У новијој дијалектолошкој литератури истиче се постојање овог глаголског облика и у косовско—ресасвским говорима, иако је фреквенција инфинитива у овим говорима данас доста мала.¹⁶ У говору Доње Мутнице дошло је до потпуног елиминисања инфинитива, што је сасвим у складу са струјањима која долазе с југоистока. Непостојање инфинитива је карактеристичан балканизам призренско—тимочких говора.¹⁷ Празнину која је настала губљењем инфинитива попунила је конструкција *да + презент*.

2. *Презент*. Основни наставак првог лица једине презенте у говору Доње Мутнице је —м: *и—ја јѐм мрсно, шта—да—радим, имама дрџа, и—да—се—врнем, има да—биднем, отиднем, ја бџам с—му дџу, да—видим шта—раде, плетџм цџо дџн, познавам—га дџбо*.

Наставак —у за 1. л. јд., осим у облицима глагола *оћу, могу* (дћу *да—дџџем, не—мџу (да) се—сџџам*), не среће се ни код једног другог глагола. Увек је: *ја прићо код—џџа па—велџм, велџм: да—ти—је—мајка ту*.

У 3.л. мн. презенте код правилних глагола (полазећи од Белићеве класификације) долази до извесних одступања од стандардних презентских облика:

а) Глаголи VI врсте на —ати имају контраховани лични наставак —у према књижевном —ају: *ваћу, глџду, спрџму, ништа не—тџру у—џста, рџбу сџдови, лџсно чуџу дџу, кат—тџли да—џму, нџ—зну шта џму, џе—љџди да—полџу, крџку, обџву куџе, кџпу сџм у—кошџљке, дџни бџгу тџмо, тџру, кад—ме—закџпу, пџту—ме, дџни—се кџду дџ—сџџ, па—да—џгру, испрџћу—ме, зџџу тџлџске, нџма тџ да—стџвџу вџчџру, пџсле посџду, испрџћу, јџдни кџку, ако—пџџску нџшто; али се чује и зџџду, читџду, чџшџџду*.

Међутим, неки глаголи на —ава— у 3. л. мн. имају следеће ликове: *дџву, продџву, обџву куџе, добџву, разџву, познаџву, кад—не—ослоба—џџву*, према облицима осталих лица: *дџвам, џродџвам, обџвам*, али је и: *венџџву, задрџџву, обеџџву*.

б) Код неких глагола VI врсте на —ети наставак —џу додат је на облик 3. л. јд. и тако је изграђен облик 3. л. мн.: *умџду, смџду*. Уколико се у

¹⁶ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, 104.

¹⁷ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, 113.

3. л. мн. ових глагола јави стандардни презентски наставак *умеју, смеју*, то је под утицајем књижевног језика.

Глагол разумем гласи у 3. л. мн. презента *разуму*.

в) Код неких глагола VII врсте на -*ети* наставак -*ду* додаје се на пуни облик 3. л. мн.: *жѣне седѣду, летѣду, ндге—ме болѣду, дни велѣду*, поред новијег *седѣ, летѣ, болѣ, велѣ*. Ова морфолошка појава заступљена је у говору Доње Мутнице бројније него што би се то очекивало.¹⁸ Глаголи типа *молити* увек имају -*е*, никада -*у*.

г) Код неких глагола VIII врсте такође се наставак -*ду* додаје на готов облик 3. л. мн.: *трчѣду*, поред у новије време уобичајеног *трчѣ*.

Од глагола *бегам* забележен је облик 3. л. мн. *бѣгу*, јер се овај глагол у говору Доње Мутнице мења у презенту попут глагола VI врсте: *бѣгам, бѣгаи*.

д) Код глагола са задњонепчаним сугласником у основи у 3. л. мн. презента аналошки се јавља палатализован сугласник из облика осталих лица: *вѣчу / вѣчу, сѣчу / сѣчу, печу, тѣчу*, али је увек *мѣгу*.

3. Аорист. Аорист је чест. Немамо у нашој грађи забележених облика за 2. л. јд. и мн. аориста.¹⁹

У 1. л. јд. аориста не јавља се -*х*: *ја идѣ у—цркву, ја окрѣто, ја—му заклѣ кокошку, спрѣмѣ—му нѣшто, ја—с уплаши, те—се—ја најѣдо, нѣкако—се ја докопрѣѣ до—потѣка и—остаѣо тѣмо, једѣ отидѣ, ја тѣмо кѣцну, вѣко—се ја, ја оградѣ колѣчи*. Код неких глагола у аористу, углавном у 1. л. јд., среће се кратки акценат на последњем слогу отвореном губљењем наставка -*х*.²⁰

За 3. л. јд. аориста бележимо следеће примере: *ѣн пѣседе петндес дѣна, и—седе ѣн тѣна, дѣде—му ѣтац пѣдесѣт бѣнке, Љуба отидѣ на—пѣсо, ѣна—ме ѣведе, имѣде ѣѣ синчѣѣ, нѣ—те да—ѣѣѣ, ѣн—ме ѣстави, ѣведе—ју Нѣда, ѣна прѣвали, кат—пѣпи лѣцка онѣ вѣду, он мѣза там, ѣн—ми дѣде вѣду, кад—бѣ двѣндес сѣти прѣѣ—ноћ, ѣн не—разумѣде*.

Прво лице мн. аориста има у овом говору, као усталом на већини косовско—ресавске територије, наставак -(*х*)*мо*.²¹ *бројѣмо ми, разлетѣ—мо—се ми, дѣгомо ми љѣлку, сѣмо ми остаѣдомо*.

За 3. л. мн. аориста бележимо следеће примере: *ѣни ѣѣѣше, Цѣгани прѣѣѣше низ—дрѣм, дѣл—га Цѣгани не—узѣше, ѣѣма пѣле заклѣше, спрѣ—*

¹⁸ Ову појаву као мало фреквентну у косовско—ресавским говорима бележе Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, 348 и Душан Јовић, *Трстенички говор*. — СДЗБ, Београд, књ. XVII, 1968, 134—135.

¹⁹ Вид. о овој појави код Недељка Богдановића, *Говор Алексиначког Поморавља*, 195.

²⁰ Софија Ракић—Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина)*. — Прилози проучавању језика, Нови Сад, књ. 23, 1987, 31.

²¹ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, 103—104.

мише вечѐру, ндге—ме издѐдоше, дѐца помрѐше, тѐ мѐје мајке умрѐше два детѐта, отдѐше дни тѐм, дне рѐпише, дни погледдѐше, побрдѐше—ми, дни—се збрѐше, уѐдтише—га и—однѐше, кѐпѐише нѐку кѐћицу.

У овом говору обична је употреба аориста и од имперфективних глагола, мада и овај говор потврђује чешћу употребу аориста од глагола свршеног вида:²² *ја идѐ у—цркву, вуко—се ја, ја тражи, ђн мѐза тѐм, ђн живеде, бројѐмо ми, кѐпѐише га, штѐ—му радѐше.*

Овде бележимо и облик аориста од деноминативног глагола *има*, створеног према именици *име* са значењем “зове се”: *како—ју имѐде — онѐ Ружѐица?*

4. *Имперфекат.* Употреба имперфекта у говору Доње Мутнице сведена је на минимум.²³ И у том минималном броју прибележених примера уочава се највише облика од глагола *бити* (*esse*) и *хтѐти* (“за исказивање неизвршених прошлих радњи у перифрастичним конструкцијама иреалног кондиционала”):²⁴ *ја бѐ тѐмо, каки бѐше онѐ, и—овѐм—ми дѐвер љсто бѐше момчић, ђѐше и—ђн ђ—ѐмре, ђѐше—ми смѐкне шѐмѐју, затим: ђѐл дѐѐ сѐна имѐше, но—кѐѐа мѐгаше да—пѐје, такѐ сеђѐше у—јѐдно оделѐње, како—се викуу ђни.*

Овде наводимо и пример за облик имперфекта насталог од деноминативног глагола *има*:²⁵ *ако—нѐје из—Гѐрње Мутнице — онѐм, како—му имѐше.*

5. *Перфекат.* У погледу творбе перфекта говор Доње Мутнице показује одступања од оног што се сматра обичним у стандардном језику утолико, што се овај облик чешће исказује самим радним глаголским придевом без помоћног глагола. Крњи перфекат најчешће обухвата 3. л. јд. и мн.:²⁶ *ђндак бѐло ђђђ, јѐдна ђђила и—ђђнѐла, такѐ и—мѐј дѐѐа радѐо, пђсле ђђшо тѐча, ђн тѐм јѐвио ђѐђђѐм детѐту, прђшло мѐло време, ђно измѐлѐло, кѐт—под—љѐљуку змија бѐла, мѐа свѐкрѐа трѐ такѐ очѐѐѐла, брѐт—ми бѐо богѐт, сеѐ побѐгло у—Скѐрицу, знам ге—ѐгѐѐан викуо овѐ стѐри, кѐѐа—ми сеѐ опѐла, сеѐ—га онѐ иштѐпѐло; али—сѐђ обрѐнули, такѐ—се огрѐђѐли, дни пѐтѐли ге—ѐма мѐсто, обѐкли—не у—нѐѐо, у—кѐђу—ми дрѐва крѐѐѐли.*

Осим наведеног, у овом говору у грађењу перфекта нема нарочитих момената на које би требало указивати: *како—сам ја уѐшла, како—си пѐштила тѐ, ми пђсле—смо мрѐѐли.*

²² Уп. о овоме Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, 250 и Љубисав Ђирић, *Говор Лужнице*, СДЗБ, Београд, књ. XXIX, 1983, 85.

²³ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско нарѐчје*, 103.

²⁴ Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, 251.

²⁵ Ову појаву бележе и Душан Јовић, *Трстенички говор*, 145 и Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, 197.

²⁶ Детаљније о овом типу перфекта уп. код Душана Јовића, *Трстенички говор*, 186—194.

6. *Плусквамперфекат*. Ово глаголско време врло је ретко у употреби у испитиваном говору, а место њега употребљава се перфекат: *тад—сам пдцела била да—причам, остдо и—дн било там у—Шалудовац у—ббрбу*. Као што се из наведених примера види, плусквамперфекат у говору Доње Мутнице твори се као и у стандардном језику — помоћу перфекта глагола *бити* и радног придева глагола који мењамо.

7. *Футур I*. У говору Доње Мутнице футур I јавља се као сложено глаголско време, и то у виду конструкције: *енклитички облик помоћног глагола хтѣти + (везник да) + презент глагола чије се значење изражава футуром*.

Енклитички облик помоћног глагола *хоћу* за 3. л. јд. *ће* употребљава се код свих лица оба броја, осим кад 1. л. јед. Уз то, наведена футурска конструкција је често са губитком везника *да*: *како—ћу, мајко, сдд д—идем, па—ћу—и(х)—ја еддим, па—ћу—и(х)—упишем, свѣ—ћу—те убјјем, и—онд мотйче ћу—ти—излдим, ћу—се—врѣтим, ја—ћу да—пдђем, ћу—да—ддђем ја, ћу—да—купим, ћу—се—осврнем, нѣћу—ти јонем; гѣ—ће д—идеш, нѣће д—идеш нигде, нѣће да—јѣш; ће—д—иде, ће—да—повине, ће—ме—вдди, ће—те—Милан одеѣзе; ће—изаткамо пдмук; ел—ће—ддђу јутре*.

Забележили смо и један пример одричног облика футура, где се и у 1. л. јд. јавља механизовано *ће*: *нѣће д—имам ни—књѣгу*. Чест је, међутим, у овом говору одрични облик футура I без помоћног глагола: *нѣ да—еддим рачун, нѣ да—рди*.

Као сложено глаголско време футур I се у испитиваном говору јавља у још једном виду: 3. л. јд. презент глагола *имати + везник да + презент глагола чије се значење изражава футуром*:²⁷ *има да—ддђеш, има да—бидне и—да—идем и—да—се—врнем*.

У овом говору познат је и футур дубитативни: *биће ддшо*, као и сложена футурска конструкција са *биће* у значењу претпоставке: *ти биће и—Живка знѣш, ти биће имаш пдре*.²⁸

8. *Футур II*. Футур II (предбудуће време) није неуобичајен у испитиваном говору, а твори се као и у стандардном језику, уз специфичност облика помоћног глагола *бити*: *ако—биднеш ддшо, кат—се—бидне жѣнйо*.

9. *Потенцијал*. Потенцијал је у говору Доње Мутнице у нормалној употреби. Обличка разлика између потенцијала у овом говору и у стандардном језику је у уопштавању облика *би* (3. л. јд. аориста помоћног глагола *бити*) као помоћног глагола за сва лица тзв. могућног начина, што је уобичајено и у многим другим народним говорима: *ја—би ишо у—Пулу, ја—би нѣшо, ја мѣје нѣ—би прѣтио толѣко далѣко; ћутѣла—би*,

²⁷ Овај тип футура бележи и Јован С. Михајловић, *Лесковачки говор*. — Библиотека Народног музеја у Лесковцу, Лесковац, књ. 24, 1977. 51.

²⁸ Ову појаву бележе Недељко Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, 199 и Радоје Симић, *Левачки говор*, 403.

док—би—ме—неки одвео, душу—би—ти дао; ми—би ушли; запантили—би—га во; дни—би мдали.

У широкој је употреби иреални потенцијал са имперфектом или перфектом помоћног глагола (*x*)оћу уз који се употребљава конструкција да + презент: *ћа и—ја д—умрем, ћаше—ми она смакне шајју; ћао да—дође* (в. тачку 4).

10. *Императив*. У говору Доње Мутнице облици императива познати су само у 2. л. јд. и мн. (овај облик једнак је облику за једнину + *те*): *брђи тв, тјри бве, скувај тјмо млеко, изнеси сдверу, увдти—га, руби, преди, прскај лјка, зјни, ввду—му дај; једни стдјте тјм, одвдјте дете од—вб, јзните, подрите, избрђите*.

Из појединих примера се може видети да у случајевима када —ј долази после —и из основе оно има знатно ослабљену артикулацију: *сашјј, сакрјј, попијј, омјј се*. Облик *немој* такође је обичнији без —ј: *немо да—везјјеш, немо д—испуштиш, немо д—идете*.

Пошто облици императива настају од презентске основе, у њима се огледају све гласовне промене које се јављају и у презенту истих глагола. Отуда је у императивима: *вјчи, сјчи, пјчи, тјчи* уопштавање резултата прве палатализације из облика презента ових глагола. Отуда и облици императива са различитим гласовним изменама преузетим из презента, али непостојећим у облицима презента и императива истих глагола у стандардном језику: *јзни, кдви, жвјјте, сипјј, питјј, пушћај, стјзај, обивај, бвгај, пјшти, устадај, бјдни*.

Глагол *једем* има стару императивну форму *јѣђи*, а за 2. л. мн. уобичајена је форма *јѣте*, поред ређег *јѣђите*.

Прибележено је и неколико примера за облике императива без наставка: *држ—га, врн—се, дик—се*.

Према презенту гледам императив је *глѣј, глѣјте*.²⁹ Синкопа је овде и иначе честа у 2. л. мн. императива: *ите, јѣте, сѣте, дрште, потрчите*.

Не постоји у овом говору облик 1. л. мн. императива; заповест или жеља за ово лице исказују се конструкцијом *ајде да* + глагол у презенту: *ајде да—опрђшимо*.

Такође, заповест за 3. л. јд. и мн. (за неприсутна лица) исказује се као и у стандардном језику — описно, обликом 3. л. презента с речцом *нека*: *нека—дође, нека—се—одѣле*.

Овде наводимо и неколико примера приповедачког императива: *ја истрјши онб, ја ајд дај пѣт љаде, и—отјдни он тјмо*.

11. *Радни глаголски придев*. Радни глаголски придев у овом говору готово не одступа од прилика познатих у стандардном језику: *остарѣо—је;*

²⁹ Јован С. Михаиловић, *Лесковачки говор*, 44 говори о овоме типу императива којим се изражава трајност посебним формирањем.

ослабела—је, дошла—је, пуштила—је, узела—је; иштупило—га—је, мрзело—је; обукли—су, побегли—су, очували—су, били—су тма.

Вокалске групе -ао, -ео и -уо (у облику мушког рода јединине) у овом говору се сажимају, кад њихов први члан није под акцентом: *пдзео—га, исцпо млéко, почéко; мдго, лдго, дйго—се, рéко, ддшо, пдшо; и—тђу кáфђу ддно, јзо, вйдо, пдчо; скйно, заврно—се ндкат, погйно још—у—први рдт; тако је и спáсо—се, али: позéдо, почекáо; донéо; скинјо, погинјо; спáсйо—се.*³⁰

У неким облицима радног придева глагола типа *умрем, прострем* и сл. р најчешће се девокализује по моделу: *умрéло—ју дéте,*³¹ *пдмрели—су, прдстрела—му да—лэгне, здрела—му кућу, подáпрео врата,* премда се среће и: *јумро* поред *умрéо, подáпро* поред *подáпрео.*

Помоћни глагол (*х*)оћу има двојакe облике радног глаголског придева: *ћао*, што је знатно чешће и *тео*, што је ређе:³² *ћдо—сам да—ддћем, ћали—сте да—идете, ћали да—ме—удáре; тéо да—га—довéде, тéла д(а)—остáне.*

12. Трпни глаголски придев. Овај глаголски облик у великом броју случајева гласи као и у књижевном језику, а има два наставка -н и -т: *извáђен—му бубрег, пресéчен ндкат, жéђен, нáзван, нéсам ја била рдђена, искйдана прђга, прáна кошјула, замéрено—му, свé тб објучéно, и—тб од—качамáка одвдјено, непрáшено, сáт свé изгрáђено, некóпано, звáни, свé измéњени; признат, прдклет, дйгнут, узето.*

Увек је: *дáн, прддан.*

Навешћемо нека одступања од стандардног облика трпног глаголског придева:

а) У облику трпног глаголског придева код глагола I врсте чија се инфинитивна основа завршава на један од фрикативних сугласника с или з, јавља се аналошка алтернација по старом јотовању: *донéшен, отрéшен, истрéшено поњáвче, спáшен, изгрýжен, довéжен, помјужена.*

б) Код глагола *крадем* и *доведем* у трпном придеву се бележи измењен сугласник основе, односно анолошки успостављен палатални консонант: *укрáђен, довéђен.*

в) У трпном придеву глагола VII врсте са лабијалом у основи аналогизом су уклоњени трагови јотовања: *зардбен, спрэмен, полдмен, купен, олэпено, свé тб излэпено.*

³⁰ Детаљније о овоме код Софије Ракић—Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина)*, 38—39.

³¹ У вези са овим бележимо и пример *јумрели дáн.*

³² Душан Јовић у *Трстеничком говору* не одређује фреквенцију облика *тео* и *ћао*, док Асим Пецо и Бранислав Милановић у *Ресавском говору*, 356—357, као и Радоје Симић у *Левачком говору*, 458 бележе ситуацију супротну од ове у доњемутничком говору.

г) Код глагола VII врсте који у својој основи имају сугласничку групу —ст— долази у облику трпног придева до подновљеног јотовања: *кршићен, пјушићен, намџићен*.

13. *Глаголски прилог времена прошлог*. У нашем материјалу нема ниједне потврде за овај глаголски облик.

14. *Глаголски прилог времена садашњег*. Фреквенција овог глаголског облика у говору Доње Мутнице веома је ниска.

Суштинских разлика према стандардном језику у једном делу при-бележених примера нема. На 3. л. мн. презента додаје се наставак *-ћи*: *идући, силдзехи, лежехи, седехи*.

У говору Доње Мутнице на ову презентску основу додаје се и наставак *-ући*: *радџући, носџући, трчџући, читџући, сигрџући—се, пџџући дџшо кот—куће*. Овај наставак додат је на инфинитивну основу у примерима *плџкаући* и *познџџући*.³³

У говору Доње Мутнице постоје и облици глаголског прилога садашњег који означавају начин на који се врши радња глагола у личном глаголском облику,³⁴ односно врше у реченици функцију прилога за начин. Овај прилог времена садашњег гради се на тај начин што се окрњеном наставку *-ћи* додаје суфикс *-ки*: *сџ ради седехки, лежехки, ћу—д—џмрем стојечки*.³⁵

Напомене о појединим глаголима и групама глагола. 15. У говору Доње Мутнице глагол *јџдем* има краће облике презента: *јџм, јџш, јџе, јџмо, јџте, јџду*;³⁶ остале су му форме следеће: аор. *ја јџдо, џн јџде, ми јџдомо, џни јџдоше*; импер. *јџћи, јџте / јџтите*; рд. придев *јџо, јџли*.

Слична је овој и промена глагола *изџем*: през. *изџм, изџмо, изџду*; аор. *изџдо, изџдомо, изџдоше*; импер. (*појџћи*); рд. придев *изџо, изџли*.

16. Глагол *идџем* има следећу промену: през. *џ(д)џм / џм, џде, џду*; аор. *идџ, идџе, идџмо, идџше*; импер. *џди, џ(ди)те*; рд. придев *џшо, џшла, џшли*; прил. садашњи *идући*.

Од следећих глагола наводимо само неке интересантније форме:

д о џ е м: аор. *џџо / џџџ, џџе, џџџмо, џџџше*;

³³ Оваква два нестандардна начина градње глаголског прилога садашњег бележе Душан Јовић, *Трстенички говор*, 149, Радоје Симић, *Левачки говор*, 397—398 и Недељко Богдановић, *Гвор Алексиначког Поморавља*, 204.

³⁴ Милка Ивић, *Лингвистички огледи* — Београд, 1983, 164.

³⁵ О облицима глаголског прилога садашњег који асоцирају на прилоге за начин уп. и Асим Пецо — Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, 358—359, као и Јован С. Михајловић, *Лесковачки говор*, 46.

³⁶ О облицима презента овог глагола вид. Недељко Богдановић, *Гвор Алексиначког Поморавља*, 205. О акценту облика *јџду* вид. Асим Пецо и Бранислав Милановић, *Ресавски говор*, 350.

о т и д н е м: през. *отиднем, отидну*; аор. *одо / отидо, отидомо, отидше / отидоше*; импер. *(о)тидни, (о)тидните*;

у и ђ е м: през. *уйђем, уйђу*; аор. *уйђо, уйђе, уйђомо, уйђоше*; импер. *уйђи, уйђите*; рд. придев *уйшо, уйшла, уйшли*;

и з и ђ е м: през. *изиђем, изиђу*; аор. *изиђо, изиђоше*; импер. — *изиђи, изиђите*; рд. придев *изйшо, изйшла, изйшли*.

Глагол *сићи* овде је обичан у конструкцијама: *ђу—да—сиђем с—Бдбе, сйшло с—планйне, али је редовно: ђу—се—скинем од—кдш, скинула—се на—здрђу стдницу*.

17. О аналошкој алтернацији по старом јотовању у трпном придеву глагола I врсте на дентални шловив, затим с и з в. тачку 12а) и б).

18. Од инфинитивне основе глагола *донесем* облици су следећи: аор. *донесо, дднесе, донесомо, донеше*; рд. придев *доншо, доншла, доншли*; трп. придев *доншешн, доншешна*.

19. О алтернацији по I палатализацији у 3. л. мн. презента и 2. л. јд. и мн. императива глагола I врсте на к в. тачку 2 д и тачку 10.

20. Глагол *стрићи* не егзистира у говору Доње Мутнице. Уместо њега чује се: *шишам бџе, шишу—се*.

21. Глагол *оврием* у овом говору има следеће специфичније облике: аор. *овр, оврише, овромомо, овроше жито и—отидше*; рд. придев *овро, оврла, оврли*; трп. придев *овришн*.

22. Аналогијом према *пдчнем* имамо у овом говору *јзнем* и *дтнем*, а према томе и императиве: *јзни, јзните; дтни, дтните*. Остали облици су: аор. *јзе, јзеше; отџ, отџеше*; рд. придев *јзо, јзела; дто, дтела*; трп. придев *јзето; дтето*.

23. Глагол *кунем* у презенту има гласовни лик: *кунџм, кунџемо, кунџу*, а радни придев је увек: *клџо, клџела, клџели*.

24. Глагол *надујем* се има облике презента по IV врсти: *надујем—се, надује—се, надују—се*; трп. придев *надушешн, надушешна*.

25. Облици глагола *трети* не чују се, али познато је: *да—ндтрем погдчу* у презенту; рд. придев *ндтрео, ндтрела*. И други глаголи овог типа могу имати све облике радног придева са ступњем *е*; о томе в. тачку 11.

26. Глагол *задрџети* није познат.³⁷

³⁷ У овом говору забележена је и форма *здрет* са правим придевским значењем "тврдоглав, недоказан".

27. Глагол *умрем* има следећу промену: през. *умрем, умре, умру*; аор. *умрѣ, умрѣде, умрѣдомо, умрѣдоше*; импер. *умри, умрите*; рд. придев *умро / умрѣо, умрела, умрели* (в. тачку 11).

28. По својим облицима глагол *гребем* припада у овом говору II глаголској врсти: през. *гребѣм, гребѣ, гребу*; аор. *гребѣ, гребѣмо, гребѣше*; рд. придев *гребѣо / гребѣо, (ку)–се венча, па–му–падне кѣша, огребѣо свѣки бакрѣч), гребѣла, гребѣли*; трп. придев (*из*)*гребан*.

29. Међу глаголима I врсте има неких који по правилу имају презентске форме по III врсти: през. *утнем, рѣкнем, помдгнем, лѣгнем*; импер. *утни, рѣкни, помдгни, лѣгни*, док у аористу и радном глаголском придеву имају форме I врсте: аор. *уте ја кѣнац у–ѣгу, рѣко, помдго, лѣго*; радни придев *утео, утела*; *рѣко, рѣкла*; *помдго, помдгла; лѣго, лѣгла*; а тако и трп. придев *утет*.

У вези с глаголом *легнем* помињемо да је обична и императивна форма: *лѣгам, дни лѣгу / лѣгѣју, полегали*. Тако је и *помѣгам и утињем*.

30. Глагол *спасим* прешао је у овом говору у VII глаголску врсту: през. *спѣсим, спѣси, спѣсимо, спѣсу*; аор. *спѣсѣ–га ја, спѣсѣмо, спѣсѣше*; импер. *спѣси, спѣсите*; рд. придев *спѣсѣо / спѣсо, спѣсла, спѣсли*; трп. придев *спѣшено / спѣшено*.

Слично је стање и с глаголима *живим* и *плевим*: през. *живѣм, плѣвѣм*; аор. *живѣ, живѣде*; импер. *живи, плѣви*; рд. придев *живѣо, плѣвѣо, плѣвѣло–се и–жито*; трп. придев *исплѣвѣно*.

31. Од глагола *жњем* познати су у овом говору облици: през. *жњѣм, жњѣ, жњѣмо, жњѣду*; импер. *жњѣј, жњѣјте*; рд. придев *жњѣо, жњѣла, жњѣли*; трп. придев (*по*)*жњѣвѣно*.

32. У 1. л. јд. презента стандардног глагола *моћи* обично је *мдгу*, премда се често чује, посебно када се ради о одричном облику, *мдг*: *ел–мдг да–ти–помдгнем, не–мдг да–седѣм више, не–мдг да–спѣвам*.

За остала лица чује се *мдѣж*³⁸ *сѣм мдѣж да–јѣш, дн мдѣж да–дѣје, мдѣж–да–се вратѣм, мдѣж да–дѣјете*. Пуни облици веома су ретки.

Остали облици од глагола *моћи* су: импф. *дн кѣца могѣше да–пѣје*; аор. *докле–могѣ / ја могѣ д–отиднем, дн могѣде, могѣдомо, могѣдоше*; рд. придев *мдго, мдгла, мдгли*.

33. Неки глаголи имају у презенту специфичне облике: *стадам, устѣадам, остѣадам кот–куће*.

³⁸ Више о овом облику вид. код Александра Белића, *Дијалекти источне и јужне Србије*, 511–512. Млађи испитивачи су мишљења да је код облика *мож* у питању редукција *е* из 3. л. јд.; детаљније вид. Радоје Симић, *Левачки говор*, 387–389. О моменту објективне ситуације у значењу која омогућује безличну употребу овог глагола вид. Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*. – СДЗБ, Београд, књ. XII, 1957, 266–267.

34. Конјугациона шема II врсте у говору Доње Мутнице у основи је подударна с приликама у нашем стандардном језику: през. *дрем, дремо, дру*; аор. (*из*)ора, (*из*)орџше; импер. *дри, дрите*; рд. придев *орџо, орџа, орџи*; трп. придев (*из*)џран, (*из*)џрана.

35. Глагол *рвати се* у овом говору није познат; место њега обично је *обаљујем—се, ређе обарам—се*.

36. Од глагола *ткам* у овом говору забележени су само облици презенте по VI врсти: *ткџм, ткџ, ткџмо, џни ткџу*; аор. *изаткџ, (иза)-ткџмо, (иза)ткџше*; импер. *џђе ткџј, ткџјте*; рд. придев *ткџо, ткџла на—рџзбој, ткџли*; трп. придев (*из*)ткан.

37. Глагол *из(а)гнати* у овом говору није познат, а место њега говори се: *истџрам, истџрала стџку*.

38. Глагол *бријам (се)* има облике по VI врсти: през. *бријџ (се), ел—се—бријјате, бријју (се)*; аор. (*о*)бријџ, (*о*)бријџше (*се*); импер. *бријјј (се), бријјјте (се)*; рд. придев *бријџо (се), бријџли (се)*; трп. придев (*о*)бријјан.

39. У овом говору постоји и једна група глагола која по правилу има презентске форме по III врсти, а инфинитивне по I врсти: през. *џгнем, џкнем, покџнем* (тако је и *ускџсне купус*); аор. *џго, џжге, џгомо, џгоше; џче, џкоше; покџо јџ* (али: *џн пџкисну*), *покџоше*; импер. *џгни (џк—се), џкни, покџни*; рд. придев *џго, џгла; џко—ми шебој, џкла; покџо, покџла*.

Трпни придев од глагола *џгнем* увек је по III врсти — *џгнут*. О итеративној форми овог глагола в. тачку 50.

Наведени тип промене имају још и глаголи: *стџгнем, стџго, стџгла; мџкнем, мџко, мџкла; цркнем, црко, цркла; пџкнем, пџко, пџкла; затџкнем, затџко, затџкла; срџтнем, срџо, срџла; пџднем, пџо, пџла*.

Уместо глагола *сагнути се* у овом говору користи се *савџјем—се, савџо—се до—зџмље*.

40. У говору Доње Мутнице глагол *мет(н)ем* није чест и стога има различите алтернативне форме, ако се и употреби: през. *мџтнем*; аор. *мџтну / мџто*; импер. *мџт(н)и*; рд. придев *мџтноу / мџто, мџтнула* и сл. Са значењем “ставити” у овом говору обичан је глагол *тџрим*.

41. Место глагола *пролити* у говору Доње Мутнице употребљава се *просџнем, односно исџнем* (в. тачку 50).

42. Следећи глаголи увек имају облике по IV врсти.

д о б и ј е м: през. *добџјем, добџје, добџју*; аор. *добџ, џн дџби, добџше*; импер. *добџј, добџјте*; рд. придев *добџо, добџла*; трп. придев *добџвен, добџвена*.

о м и ј е м (с е): през. *омљем (се), омљју (се)*; аор. *омљ (се), омљше (се)*; импер. *омљј (се), омљјте (се)*; рд. придев *омљо (се), омљла (се)*; трп. придев *омљвен, омљвена*.

с (а) к р и ј е м: през. *сакрљем, сакрљју*; аор. *сакрљ, сакрљше*; импер. *сакрљј, сакрљјте*; рд. придев *сакрљо, сакрљла*; трп. придев *сакрљвен, сакрљвена*.

з а в и ј е м: през. *зављем, зављју*; аор. *зављ, зављше*; импер. *зављј, зављјте*; рд. придев. *зављо, зављла*; трп. придев *зављјен, зављјена*.

п и ј е м: през. *пљем, пљју (опљву—се)*; аор. *(по)пљ, (по)пљше*; импер. *пљј, пљјте*; рд. придев *пљо, пљла*; трп. придев *(по)пљвен*.

ч у ј е м: през. *чуљем, чуљју*; аор. *чуљ, чуљше*; рд. придев *чуљо, чуљла*.

Од глагола *избијем* трпни придев је аналошки према трпним придевима других глагола исте врсте *избљвен, а тако и бљвен, убљвен, разбљвен*.

43. У говору Доње Мутнице забележени су и глаголи на —ова— који имају и у основи презента испред личних наставака -ов: *ковљм, ковљ; тровљм, тровљ; сновљм, сновљ*; аор. *ковљ, ковљше; (о)тровљ, (о)тровљше; сновљ, сновљше*; импер. *квљч, сндвч*; рд. придев *ковљо, (о)тровљо, сновљла нити*; трп. придев *(ис)квљван, (о)тровљван, сндввано*.

44. Остали глаголи типа на —ова— имају облике по IV врсти и не разликују се битније од онога што је познато у другим штокавским говорима.³⁹

в е р у ј е м: през. *вѣрујем, вѣрују*; аор. *вѣрова, вѣроваше*; импер. *вѣрујј, вѣрујјте*; рад. придев *вѣровао, вѣровала*.

к у п у ј е м: през. *купљјем, купљјју*; аор. *куповљ, куповљше*; импер. *купљјј, купљјјте*; рд. придев *куповљо, куповљла*; трп. придев *(по)купован*.

Исту промену имају и глаголи: *питујем, тргујем, дарујем, поштујем, кумујем*. Изузетак представља глагол *пцујем* који према —у— из презентске основе има —уљ— у аористу, радном придеву и трпном придеву: *јљ—га (ис)пцувљ, пцувљо, (ис)пцувљан*, уз паралелне форме са —ов—.

Глагол *свљчим (се)* има у овом говору облике по IV врсти: през. *свукљјем (се), свукљјју (се)*; импер. *свукљјј (се), свукљјјте (се)*; рд. придев *свуквљо (се)*; трп. придев *свљчен, свљчена*.⁴⁰

45. Облици од глагола *царевати* нису прибележени у испитиваном говору.

³⁹ У косовско—ресавским говорима, за разлику од призренско—тимочких, глаголи на —ујем имају аналошко —у— у инфинитивној основи сразмерно ретко. Уп. Душан Јовић, *Трстенички говор*, 132 и Радоје Симић, *Левачки говор*, 426.

⁴⁰ Итеративно образовање од *питајем* је: през. *питљјем, питљјју*; рд. придев *питвљо, питвљла*, од *сипјем*: през. *сипљјем, сипљјју*; рд. придев *сипвљо, сипвљла*, од *спдкјујем*: през. *спдкјујем, спдкјују*; рд. придев *спдквљла*.

46. Облици глагола *слати* у говору Доње Мутнице врло су ретки. Место њих обичнији су они од глагола *праћам* (некоме нешто): през. *праћу—нам пакѣти*; импер. *праћај—му пѣсма, праћајте*; рд. придев *праћао, праћала*, али је познато и: през. *шљам / шљем*; импер. *шљај / шљи*.

47. Глагол *мељем* има облике као и у стандардном језику: през. *мељем, мељу*; аор. (са)мле, (са)млеше; импер. *мељи, мељите*; рд. придев *млео, млела*; трп. придев (са)млеен.

48. Једна група глагола V врсте има у овом говору облике по II врсти: *врћем—се, врћала—се*; ⁴¹ *преврћем, преврћала; обрћем; обрћала; огрћем, огрћала; шапућем, шапућала; глђем, глђала; скрћем, скрћала; крпљем, крпљала*; и глагол из VI врсте: *презивљем—се, презивљала—се*. Међутим, може доћи и до двојства облика у презенту наведених глагола, па тако имамо и: *врћам—се, преврћам, шапућам, презивљам—се*. Ови облици су по VI врсти са измењеним сугласником основе.

49. Глагол *дрктим* има презентске облике по VIII врсти: през. *дрктим, дркtimo, дни дрктѣду*; рд. придев *дркtdо, дркtdла*.

50. Нормалну конјугациону шему V врсте имају глаголи: *вицем, вичу*; импер. *вици, виците*; рд. придев *вицдо, вицдла*; импф. *дни вицкду и сйшем, сйшу*; импер. *сйши, сйшите*; рд. придев *сйсао, сйсала*.

Глаголи типа *дремати, купати, отимати, штипати, узимати* имају обичније презент по V него по VI врсти: *дрѣмљем, купљем, отимљем, штипљем, узимљем*.

Следећи глаголи у овом говору увек иду по VI врсти:

д у в а м: през. *двѣам, двѣдју*; импер. *двѣај, двѣајте*; рд. придев *двѣдо, двѣдла*;

с т и з а м: през. *стѣзам, стѣзају*; импер. *стѣзај*; рд. придев *стѣзао, стѣзала*;

д и з а м: през. *дѣзам, ђе—се—подѣзамо*; импер. *дѣзај, дѣзајте*; рд. придев *дѣзао, дѣзала*;

с р и ћ а м: през. *срѣћам, срѣћу*; импер. *срѣћај, срѣћајте*; рд. придев *срѣћао, срѣћала*.

Међутим, од глагола *сипем* имамо следеће облике по II врсти: през. *сипем, сипемо, сипу*, аор. *ја сипѣ, сипаше*; импер. *сипи, сипите*; рд. придев *сипдо, сипдла, сипдли*. О итеративној форми в. напомену 25.

51. Глагол *миришем* има, као и у стандардном језику, конјугациону шему V врсте: през. *мирѣшем, мирѣшу*; импер. *мирѣши, мирѣшите*; рд. придев *мирисдо, мирисдла*.

⁴¹ Према овом глаголу обично је перфективно *врћем—се* по III глогалској врсти: през. *врће—се и он*; рд. придев — *врнѣо—се, врнѣла—се*.

52. Глагол *узјанем* у говору Доње Мутнице иде по III врсти: през. *узјанем, узјану они на—кдњи*; аор. *узјану, узјануше*; импер. *узјани, узјаните*; рд. придев *узјануо, узјанули*.

53. Глагол *дам* у овом говору увек припада VI врсти: през. *ћу—ми—дам, дамо, тб што—ми—даду*; аор. *дадо, дадоше*; импер. *дај, дајте*; рд. придев *дао, дала*; трп. придев *(прд)дан*.

Обична је и итеративна форма: през. *давам, даву—ни нешто мало*; импер. *двај, двајте*; рд. придев *давао, давала* — такође по VI врсти.

54. По VI врсти нормалне облике има и глагол *знам*: през. *знам, ђни знаду (ђни не—зну)*; аор. *знадо, знадоше*; рд. придев *знао, знала*; (трп. придев — *пдзнат*).

55. Такав је и глагол *имам*: през. *имам, имамо, не—зну шта иму*; аор. *имадо, имаде два синчића, имадоше*; импф. *дал два сина имаше*; рд. придев *имао, није имала свекрву*.

56. Глагол *треба* у значењу “потребно је да” у испитиваном говору нема у употреби личне глаголске облике у презенту, већ за сва лица само безлично 3. л. јд.: *треба д—отиднем, треба—ми позјмиш, треба да—дбђемо, не—треба да—иду*. Међутим, у формама радног придева овог глагола разликује се одговарајући род: *требао, требала, требало*, а у формама аориста одговарајуће лице: *ја треба да—дбђем, требамо, требаше*.

57. Стандардни глагол *морати* нема у презенту у употреби личне глаголске облике, већ се за сва лица чује једино *мора*: *мора д—однесем свећу, мора да—се—скйнеш, мора д—идемо, не—мора да—се—јавите, мора да—одвдје*.

58. У овом говору је уобичајено: *сйграм—се, сйгру—се*. Прилог времена садашњег гласи *сйграући—се*.⁴²

59. Глагол *читам* припада VI врсти као и у стандардном језику: през. *читам, чита, читамо, читаду*; аор. *(про)чита, прочитамо, (про)читаше*; импер. *читај*; рд. придев *читао, читала*; трп. придев *(про)читан*; гл. прил. садашњи *читаући*.

60. Глагол *чешљам (се)* у говору Доње Мутнице увек припада VI глаголској врсти: през. *чешљам (се) / чешљам (се), чешља (се), чешљу (се) / чешљаду (се)*; аор. *(о)чешља (се), (о)чешљаше (се)*; импер. *чешљај (се)*; рд. придев *чешљао (се), чешљала (се)*; трп. придев *(о)чешљан, —а*. Тако је и са глаголима:

ш е т а м (се): през. *шѐтам (се), шѐту (се)*; импер. *шѐтај, шѐтајте*; рд. придев *шѐтао (се), шѐтала (се)*;

⁴² О почетном *с—* код глагола *сйграм се* вид. Павле Ивић, *О говору Галипољских Срба*, 285.

м љ е с к а м: през. *мљескам, мљеску*; импер. *мљескај, мљескајте*;
рд. придев *мљескдо, мљескдла*;

г л е д а м: през. *глѣ(д)ам свѣј пѣсо, они глѣ(д)у*; импер. *глѣј, глѣјте*;
рд. придев *глѣддо, глѣдла*.

61. Глагол *свирам* има облике по VII врсти: през. *свирим, свирим*
на—свиражку, свиримо, дни свиру; импер. *свѣри, свѣријте*; рд. придев
свѣридо, свѣрила.

62. Глагол *разумем* у овом говору има нормалне облике по VI врсти:
през. *разумем / разумѣм, разуму*; аор. *разумѣдо, разумѣде, разумѣдоше*;
импер. *разуми, разумите*; рд. придев *разумѣдо, разумѣла*.

Двојство облика налазимо у 3. л. мн. глагола *смам* и *умем*: *смѣу /*
смѣду и *умѣу / умѣду*. У аористу, међутим, ови глаголи имају облике са
—д—: *умѣдо, умѣде, умѣдоше* и *смѣдо, смѣде, смѣдоше*.

63. Обична је појава аналошког *шт* код глагола *пустим*: през.
пуштим, пушти, пуште; аор. *пуштѣ, пуштѣше*; импер. *пушти,*
пуштите; рд. придев *пуштидо, како—си пуштила тѣ*; трп. придев
пушћен, пушћена (в. тачку 12 г).

Према наведеним облицима итеративне фoрме се граде са групом
шћ: през. *пушћам, дни пушћу*; импер. *пушћај, пушћајте*; рд. придев
пушћдо, пушћдла; трп. придев *пушћан, —а*.

64. У трпном придеву глагола *прекрстим* долази до подновљеног
јтовања: *прекршћен, прекршћена, прекршћене руже* (в. тачку 12 г).

65. Глагол *баџим* у овом говору увек има облике по VII врсти: през.
баџим, баџи, баџе; аор. *баџѣ, баџѣмо, баџѣше*; импер. *баџи, баџите*;
рд. придев *баџдо, баџдла*; трп. придев *баџен*.

Нормалне облике по овој врсти има и глагол *ударим*: през. *удѣрим,*
удѣри, удѣримо, удѣре; рд. придев *удѣридо, удѣрила*; трп. придев *удѣрен,*
удѣрена.

66. Глагол *учиним* у говору Доње Мутнице није тако чест, али када
се употребљава има нормалне облике по VII врсти као и у стандардном
језику. Трпни придев гласи *учићен, учићена ми штѣта*.

Такав је случај и с глаголом *говорим*: *говѣрим, говѣри, дни говѣре*;
говѣрено—ми—је.

Глагол *висим* има следлеће облике: през. *вѣсим, вѣси, вѣсите*; им-
пер. *вѣси, вѣсите*. Треба издвојити свакако облик рд. придева типа *вѣсео,*
вѣсела.

Такви су и аналошки облици радног придева: *мислѣо, мислѣла* према
мѣслим.

67. Глагол *волим* има облике по VII врсти: през. *вѣлим, вѣлимо, дни*
вѣле; импер. *вѣли, вѣлите*; рд. придев *вѣлѣо, вѣлѣла*. Исту слику у овом
говору пружају и глаголи:

г о р и м: през. *горѝм*, *дни горѝ* / *горѝду*; аор. (*ѝз*)*горе*, (*из*)*горѝмо*, (*из*)*горѝше*; рд. придев *горѝо*, *горѝла*;

о с т а р и м: през. *остѝрим*, *остѝре*, рд. придев *остѝрео*, *остѝрела*; *сѝд—се остѝрело* и *—ослѝбело*;

в р и: през. *врѝ млѝко*; рд. придев (*про*)*врѝо*, (*про*)*врѝла*;

з р и: през. *зрѝ пасуљ*; рд. придев (*у*)*зрѝо*, (*у*)*зрѝла*.

68. Глаголи *променим* и *сломим* увек су у овом говору у VII врсти, премда је место *сломити* далеко чешће *поломити*: през. *промѝним*, *промѝни*, *дни—ће промѝне*; аор. *прѝмени*, *промѝнѝмо*, *промѝнѝше*; импер. *промѝни*, *промѝнѝте*; рд. придев. *промѝнѝо*, *промѝнѝла*; трп. придев *промѝњен*, *—а*; през. *полѝмим*, *полѝме*; аор. *пѝломи*, *поломѝше*; импер. *полѝми*, *полѝмите*; рд. придев *поломѝо*, *поломѝла*; трп. придев *полѝмен* (в.тачку 12 в).

69. Од глагола *грѝшим* јављају се облици по VI глаголској врсти: през. *грѝшам*, *грѝша*, *грѝшамо*, *грѝшу*; импер. *грѝшај*, *грѝшајте*; рд. придев *грѝшѝо*, *грѝшѝла*; трп. придев (*из*)*грѝшан*.

70. Фреквенција облика од глагола *бројати* у овом говору готово је једнака фреквенцији облика изведених од глагола *бројити* и због тога није лако утврдити праве односе међу облицима по VII или VIII врсти.⁴³ У презенту је само *брѝјим*, *брѝји*, *дни брѝје*; импер. *брѝј* / *брѝји*, *брѝјте* / *брѝјите*; аор. *бројѝ* / *бројѝ*, *бројѝмо* / *бројѝмо*, *бројѝше* / *бројѝше*; *бројѝо—сам* / *бројѝо—сам*, *бројѝла—сам* / *бројѝла—сам*; трп. придев *избрѝјен* / *избрѝјан*.

71. Глагол *спати* у говору Доње Мутнице није обичан, али од *заспим* увек је: през. *заспѝм*, *заспѝ*; аор. *заспѝ*, *заспѝше*; импер. *зѝспи*, *зѝспите*; рд. придев *заспѝо*, *зѝспала*.

72. Следећи глаголи из VIII глаголске врсте имају редовно аналошке облике са — е— у радном глаголском придеву према VII врсти:

п и ш т и м: през. *пѝштѝм*, *пѝштѝ*, *пѝштѝ пѝлићи*; рд. придев *пѝштѝо*, *пѝштѝла*, *пѝштѝло* *ѝдо нѝћ*;

в р и ш т и м: през. *врѝштѝм*, *врѝштѝ*, *врѝштѝ*; рд. придев. *врѝштѝо*, *врѝштѝла*;

ћ у т и м: през. *ћутѝм*, *ћутѝмо*,⁴⁴ *ћутѝ*; аор. (*у*)*ћутѝмо—се ми*; рд. придев *ћутѝо*, *ћутѝла*;

р е ж и м: през. *рѝжѝ*, *рѝжѝ*; рд. придев *рѝжѝо*, *рѝжѝла*;

⁴³ Сличну ситуацију бележи и Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*. — Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, Нови Сад, књ. XVII/1, 1973, 225.

⁴⁴ О акценту овог облика вид. Софија Ракић—Милојковић, *Основне фонетске особине говора Доње Мутнице (код Параћина)*, 32.

ж в и з д и м: през. *жвѝздѝм, жвѝзди, жвѝздѝ*; рд. придев *жвѝздѝо—му пот—прѝзор, жвѝздѝла*.

73. Глагол *бегам* у овом говору има увек облике по VI глаголској врсти: през. *ја бѝгам с—му дѝцу, бѝга, дни бѝгу тѝмо*; импер. *бѝгај, бѝгајте*; рд. придев *бегдо сам, бегдла—сам*.

Помоћни глаголи. 74. Глагол *јесам* у говору Доње Мутнице има презентски лик који се слаже са стандардним: *јесам / сам, јѝси / си, јѝсте / је, јѝсмо / смо, јѝсте / сте, јѝсу / су*. За 3. л. јд. најчешће се чује облик *јѝс*⁴⁵ са значењем речце за потврђивање, премда се јавља и облик *јѝсје*.

У новије време делимично је нарушена доследност екавизама одричних облика помоћног глагола *јесам*: *нѝсам ја бѝла рѝђена, нѝсмо—се кѝрѝле, нѝсмо имѝли кѝсо лѝба да—јѝмо, нѝсу мѝгли да—бѝдну зај(ед)но; нѝсам одвојѝла дѝте од—њѝ, нѝшта нѝсмо плѝћѝли*. У 3. л. јд. увек је само *нѝје*.

75. Облици презента помоћног глагола *бити* (*esse*) имају у основи самогласник *и* из инфитивне основе и секвенцу *—не—* испред личних наставака: *ја да—бѝднем учѝтељ, ѝма да—бѝдне и—да—ѝдем и—да—се—ѝрнем, бѝдну*; тако је и императив: *бѝдни, бѝдните кот—куће*.

Имперфекат од овог глагола гласи: *ја бѝ тѝмо, ти бѝше, кѝки онѝ бѝше, ми бѝмо, ви бѝсте, дни бѝу*; а аорист: *ја бѝ, ти нѝ—би тѝмо, кад—бѝ двѝндѝс сѝти прекѝ—ноћ, ми бѝмо, ви бѝсте, дни бѝше*.

Облици радног глаголског придева су стандардни: *нѝрод бѝо мѝдо жѝљан седѝшта, тѝ—сам пѝчала бѝла да—причам*.

Уместо конструкције *било је / није било нечега* са значењем “постојало је / није постојало нешто” често се користи конструкција са глаголом *имати*.⁴⁶ *нѝје имѝло лекѝри, нѝје имѝло бѝлнѝца, тѝ нѝсу имѝле тѝзге ки—сѝд, прѝ педесѝт гѝдине ја знѝм ге—кѝлем имѝо, от—прѝ нѝје имѝла ни—вѝгета, али и: имѝла одѝде из—нѝше сѝло нѝка Рѝдѝјка—се звѝла, тѝ имѝли двѝ дѝвера, пѝно имѝли другови с—мѝном кѝји трѝба д—ѝду, јѝш нѝје имѝла гѝдина — а—спѝмен гѝтѝа*.

76. Глагол *(х)оћу* у говору Доње Мутнице има следеће форме: през. *ѝћу / ћу, ѝћеш / ћеш, ѝће / ће, ѝћемо / ћемо, ѝћете / ћете, ѝће / ће*; импф. *ћѝ и—ја да—ѝрѝем, ти ћѝше, ћѝше—ми дѝна смѝкне шѝмѝју, ћѝмо, ћѝсте, ћѝше* (в. тачку 9); аор. *тѝдо, дѝ тѝде (нѝ—те да—дѝће), тѝдомо, тѝдоше*.

Користе се у овом говору и опште форме глагола *(х)оћу* за сва лица: потврдно *ћутурско ће* и одрично *нѝ < неће* испред *да*.

Овај глагол има двојаке форме у радном глаголском придеву: *ћѝо да—прѝђе низ—друѝм, ћѝла да—закѝље кокѝшку, ћѝла д—оградѝ колѝчи, ћѝли*

⁴⁵ У овом говору забележена је упитна конструкција *нѝл—јѝс* са значењем “зар не”.

⁴⁶ Према казивању проф. др Слободана Реметића ова конструкција честа је у говорима Шумадије.

да—ми—крџте дрџа у—кућу, несу ћдли да—се—збџру; није тџо д—џма на—врџме дџцу, кат—тџли д—џму (в. тачку 11).

Још неке напомене о глаголским основама и итеративна образовања.
77. Глаголи VI врсте с фoрмантом —ава у инафинитиву готово обавезно имају исти фoрмант и у презенту: *венчавам, обећавам, вечеравам, закопчавам, раскопчавам, издржавам, задржавам, завршавам, закључавам.*

Тако је и као *дџвам — познџвам и продџвам.*

Свега је неколико прибележених примера са фoрмантом —аје— који се паралелно са фoрмантом —ава— јавља испред личних наставака у презенту већ навођених глагола VI врсте: *венчајџм, задржајџе—га, обећајџм.*⁴⁷

78. Глаголи који у стандардном језику имају инфинитив на—овати, —ивати, —авати готово никада у овом говору немају, према —у— из презентске основе, у облицима изведеним од инфинитивне основе —уџ— (в. тачку 44).

79. У овом говору нема примера за фoрмирање односа основа —ова/—ује или —ева—/—ује— према стандардном —ива—/—ује—: *записујџм, записивао, записиван.*⁴⁸

80. Глаголи типа *заграђивати* увек у презенту имају —ује—: *заграђујџм, записујџм, казујџм, дарујџм, дочекујџм, истерујџм,* а облици радног глаголског придева су: *заграђивџо, записивџо, казивџо, даривџо, дочекивџо, истеривџо.*

Међутим, тако је и: *обукујџм, провукујџм, развукујџм;* рд. придев *обукивџао, провукивџао, развукивџао.*

81. Глагол *сагињати се / сагибати се* није обичан у овом говору; место њега говори се *савијам—се* (в. тачку 39).

82. Глагол *свитати* у говору Доње Мутнице има гласовни лик *сам-њује—се,* а тако и рд. придев *самнумо—се, футур ће—се—самне.*

83. Презентска основа глагола *умирем* гласи као и у стандардном језику: *умиџре.*

⁴⁷ Код Павла Ивића, *Дијалектологија српскохрватског језика*, 104—105 наводи се презент на —ајџм од глагола типа *венчавати* као елемент смедеревско—вршачког дијалекатског типа, који се, са још неколиким елементима, јавља “у долини Велике Мораве и у суседним областима”, где је тешко повући дијалекатску границу између смедеревско—вршачког и косовско—ресавског дијалекта. Невелик број примера овог типа наводе и Душан Јовић, *Трстенички говор*, 132 и Радоје Симић, *Левачки говор*, 424—425, док Асим Пецо и Бранислав Милановић у *Ресавском говору* на стр. 349, наводе нешто већи борј оваквих примера.

⁴⁸ Однос —ова—/—ује— место стандардног —ива—/—ује— бележе Душан Јовић, *Трстенички говор*, 131 и Радоје Симић, *Левачки говор*, 425.

84. О глаголу *свачити /суквати/ се* в. тачку 44.

85. У овом говору увек је *дондсе, доносили; уџде, уџдили*.

86. У императиву глагола III врсте *намигујем* увек се јавља —н—: *намйгни, намйгните*.

87. Глагол *распљћем* у овом говору има облике по V врсти: през. *распљћем, распљће*; рд. придев *распљћао, распљћала*.

Исти је случај и са глаголима:

п р е т и ч е м: през. *претйчем, претйче*; рд. придев *претйцао, претйцала*;

и с т р и ш е м: през. *истрйшем, истрйше*; аор. *ја истрйши онб*; рд. придев *истрйсао, истрйсала*.

88. У овом говору увек је: *дни добиџу, добиџли—су; дни—се опйџу, опйџли—су—се; дни убйџу, убйџли су* (в. тачку 2д).

89. О облицима глагола *пуштати /пушћати* в. тачку 63.

София Ракич—Милойкович

Основы морфологической системы говора
села Доня Мутница (близ Парачина)
Резюме

Данная работа является попыткой освещения структуры морфологической системы говора села Доня Мутница. Это говор поморавского типа, на косовско—ресавскую основу которого наложился говор по соседству к юго—востоку. Поэтому говор села Доня Мутница некоторыми своими отличительными морфологическими особенностями выходит за пределы косовско—ресавского диалекта, к которому, по своему происхождению, принадлежит. На исследованной местности пришли в столкновение две системы склонения: призренско—тимокская, характерной чертой которой является употребление общего падежа с предлогами, и косовско—ресавская, отличающаяся употреблением всех падежных форм. Вследствие того, в этом говоре последовательно выделяются только формы: именительного, винительного, звательного и дательного падежей. Система склонения говора Доней Мутницы нарушается и следующими явлениями: ликвидацией существительных III склонения, частичным стиранием разниц между прилагательными определенного и неопределенного типа, частичной утратой склоняемости числительных и возникновением ограниченного числа форм аналитического сравнения прилагательных. Можно сказать, что большинство глагольных форм, являющихся в литературном языке, существует и в исследованном говоре, за исключением деепричастия совершенного вида и инфинитива, которых в этом говоре вообще нет. В говоре Доней Мутницы встречаются: специфический футур I, разнообразие его форм, изменения в глагольных основах и обобщение некоторых форм для всех лиц, в основном у вспомогательных глаголов или глаголов, имеющих несамостоятельную вспомогательную функцию. И на плане единичных форм отмечен в данной работе ряд специфических черт.